

valóság

A TARTALOMBÓL

Dr. Prieger Adrienn – Dr. Pomeisl András József: Molnár Tamás Európa jövőjéről

Kapronczay Károly: Kossuth Zsuzsanna, az első magyar főápolónő tevékenysége a szabadságharc idején

V. Molnár László: Egy felvidéki orvos Lev Tolsztoj környezetében (Makovický Dušan, 1866–1921)

Ménes András: Harminc éve hunyt el Konrad Lorenz

Tefner Zoltán: Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikájának alapvonalai az I. világháború kezdetén. Tervek és prognózisok

Erős Vilmos: A „populus” bővületében (Szabó István népiségtörténete az 1930-as és 1940-es években)

Solymári Dániel: Globális szolidaritás. A segélynyújtás keresztény gyakorlata a Közel-Keleten és a szubszaharai Afrikában

Surányi Dezső: Bereczki Máté pomológiai levelestára

Kaposi Márton: „Az igazság kapuja mindenki előtt nyitva áll”. Tombi Beáta *Tudomány és ismeretterjesztés a XVII–XVIII. századi Itáliában* című könyvéről

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
9

3

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2019. március LXII. évfolyam 3. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Tehetség Program,
Emberi Erőforrások Minisztériuma, Emberi Erőforrás
Támogatáskezelő, Magyar Művészeti Akadémia

Nemzeti
Tehetség Program

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tellér Gyula

Főszerkesztő
Kucsera Tamás Gergely
Tőkéczkai László (1994–2018)

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető
Deme Lívía

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu,
vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-1-327-8950, titlap@telc.hu.
Árusításban kapható a Lapker Zrt. árusítóhelyein.

Molnár Tamás Európa jövőjéről

(Bevezetés) Ismét felerősödött a vita Európa jövőjét, az európaiság tartalmát illetően, miként az Európai Unióról szóló Szerződés (a továbbiakban: EUSz) 7. cikke alapján az egyes tagállamokkal szemben megindított vagy kilátásba helyezett eljárásokkal kapcsolatos vitákból is kitűnik. A 2001. szeptember 11-ei terrortámadások, az azt követő afganisztáni és iraki háború, a 2008-as gazdaság válság, a 2010-es euróválság, a 2011-es arab tavasz és a 2015-ben kicsúcsosodó migrációs válság a közép- és kelet-európai kommunista totalitárius rendszerek összeomlását követően kialakult egypólusú világrend megrendülését és fokozatos átalakulását jelzik. Ez a változás mélyrehatóan érinti az Európai Unió világpolitikai helyzetét, kérdéseket vetve fel az európai integráció kívánatos irányát, a sajátosan európai életforma fenntarthatóságát, az európai értékrend tartalmát, és ehhez képest az integrációs szervezet működését illetően.

Ebben a helyzetben hasznos és kellő távlatokat nyújt, ha a most elmúló világrend kialakulásával kapcsolatos vitákra irányítjuk figyelmünket. A közép- és kelet-európai kommunista totalitárius rendszerek összeomlásával közel egy időben Molnár Tamás filozófus (1921–2010) egy eddig magyar nyelven még nem publikált¹ esszéjében (*L'Europe entre parenthésés*, 1990) már foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy az átalakuló világrendben mi lehet Európa sorsa, figyelemmel a megerősödő integrációs törekvésekre, illetve a korábbi két szuperhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió ideológiai hatására. Tanulmányunkban Molnár Tamás gondolatait szeretnénk felidézni az európaiság lényegével kapcsolatban, kitérve az európai szellem erózióját illető aggodalmaira, mert meglátásunk szerint megállapításai a jelen helyzetben aktuálisabbnak tűnnek, mint valaha.

(Az identitásvesztés veszélye) Molnár Tamás több írásában is foglalkozik az európaiság tartalmával, Európa jövőjével. Ami a fent említett könyvét kiemeli, az, hogy kifejezetten ennek a témának szenteli. A könyv magyar nyelven mindeddig nem jelent meg, csak franciául és angolul, holott megjelenése idején már Magyarországon is megszűnt az az állami cenzúra, amely Molnár Tamás gondolatait sokáig elzárta a magyar olvasóközönségtől; a rendszerváltás eufóriájában talán sokan ünneprontónak tarthatták ezt a munkát, amely kritikát fogalmazott meg a régóta vágyott, és végre valós lehetőségként megjelenő európai integrációval szemben.

Ennek a könyvnek már a címe is sokatmondó: Európa zárójelben. A könyv tézise, hogy „Európát veszély fenyegeti: multinacionális és multikulturális identitásának eltörlése egyfajta sivatag kedvéért, ahol a gazdaság uralkodik, és ahol a lelki értékeket jobban elnyomják, mint ma. A nyugati csoportok (az ipar és a sajtó) brutális fojtogatása már ott van Kelet-Európa »piacán«, a kontinens szabványosításának előfutárában: az oktatás, a média, az életmód, a reklámszlogenek. Egy homogén társadalom azzal fenyeget, hogy kiterjed az Atlanti-óceántól az Urálig, a béke megőrzésének és a jólét helyreállításának ürügyén. Valójában az egységes Európa csak egy kultúrtáj materializmusát fogja általánosítani, amely elpusztította az emberi szellem legnagyobb eredményeit.”²

Molnár Tamás egyik fő tézise, amely más írásaiban is megjelenik, hogy Európa eljelentéktelenedésének eredendő oka, hogy Európa nem a saját kulturális és történelmi gyökereiből származó filozófiát követ, hanem – megtagadva keresztény gyökereit

– a két akkori világhatalom, a baloldali gondolkodásmódot meghatározó Szovjetunió és a jobboldali gondolkodást atlantista irányba alakító Amerikai Egyesült Államok ideológiáját veszi át. „Európa, amelyet nem a saját filozófiája határoz meg, amely az atlanti ideológia mellé áll, elhagyja a történelmet, és mellékszereplő lesz egy másik történetben, amelyet mások írnak.”³ Ennek következtében „a felemelkedő országok nem példaképek tekintik a Nyugatot, hanem lehetőségek saját meggazdagodásukra, ami nem jár együtt a nyugati hagyomány, a kereszténység elfogadásával.”⁴

Molnár Tamás jól felismeri a jaltai világregnd valós lényegét, nevezetesen, hogy a második világháború lezárását követően – az uralkodó narratívától eltérően – a Szovjetunióval és csatlósaival szemben nem a nyugati szabad nemzetek szövetsége állt, hanem az Amerikai Egyesült Államok, és az ő befolyása alá tartozó államok. A második világháborút követően – az ENSZ égisze alatt, a nemzetek önrendelkezési jogára hivatkozással – a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok együttesen bontották le az európai államok gyarmatbirodalmait, befolyási övezetekre felosztva egymás között a világot, és a maga befolyási övezetében nemcsak a Szovjetunió, hanem az Egyesült Államok is saját ideológiáját juttatta uralkodó pozícióba.

Az európai államok fokozatos világpolitikai háttérbe szorulása tehát nem új keletű jelenség, hiszen folyamatosan jelen volt a második világháborút követő időszakban, gyökerei azonban korábbra nyúlnak vissza. A második világháború kitörésének fő oka ugyanis az, hogy az első világháborút lezáró békeszerződések a vesztesek jogos érdekeit teljes mértékben figyelmen kívül hagyta – márpedig valódi béke csak az igazságosságon. Ahogyan Ferdinand Foch marsall, az első világháború egyik legtehetségesebb francia hadvezére fogalmazott: „Ez nem béke, hanem fegyverszünet 20 évre.”⁵ Valójában annak lehettünk tanúi, hogy az európai külpolitikát korábban csaknem egy évszázadon át, a napóleoni háborúk óta meghatározó angol egyensúlypolitikát a francia revanspolitika váltotta fel, amelynek célja a vesztesek katonai és gazdasági erejének teljes megsemmisítése, a visszavágás lehetőségének kiiktatása volt.

A történelmi események ennek a politikának a helyességét egyáltalán nem igazolták vissza, sőt, valójában bizonyították katasztrofális jellegét, hiszen Németország a nemzetiszocialista hatalomátvételt követően újjáépítette hadiiparát és hadseregét, és képessé vált arra, hogy olyan sikerrel szálljon szembe európai vetélytársaival, hogy csak két körön kívüli nagyhatalom – a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok – segítségével sikerült legyőzni, miközben csaknem egész Európa hadszíntérré és romhalmazzá vált. Sajnálatos módon azonban a második világháborút lezáró békerendszer nem tért vissza az angol egyensúlypolitikához, hanem ismét a vesztesek meggyengítésében látta a megoldást. Ahogyan Lord Hastings Ismay, a NATO első főtitkára a NATO lényegét megfogalmazta: „a németeket lent, az oroszokat kint és az amerikaiakat bent tartani” Európában.⁶ Látnunk kell azonban, hogy ennek alapvető oka az volt, hogy a feltételeket ekkor már a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok diktálta, amelyeknek nem állt érdekében az európai országok megerősödése.

Természetesen az európai „szövetségeket” mind Keleten, mind Nyugaton meg kellett győzni ennek a politikának a helyességéről; ezt a célt szolgálta az uralkodó nagyhatalmak ideológiájának az elterjesztése a befolyásuk alá vont területeken. Az uralkodó narratívának rendkívül fontos szerepe van egy ország politikájának meghatározásában. Gondoljunk csak arra, hogy az első világháborút lezáró békeszerződésekben mind Magyarország, mind Törökország elvesztette területének jelentős részét. Míg azonban Magyarország a „Mindent vissza!” jelszavával határozta meg külpolitikáját, addig Törökországban Atatürk sikerrel vívott meg egy függetlenségi háborút, amelyben azonban

az arab területek visszaszerzésére nem tett kísérletet, annak köszönhetően, hogy hazája európai jellegét akarta erősíteni.⁷ Így, míg mind Magyarország, mind Törökország viszszerzete etnikai területének csaknem egészét, addig a magyar revíziós politikát a kortársak félsikernek tekintették, míg Törökországban Atatürkött a nemzet megmentőjeként és újjáteremtőjeként ünneplik mind a mai napig.

Ahhoz, hogy megértsük az identitásvesztés mibenlétét és mértékét, meg kell vizsgálnunk azt a kérdést, miben is áll vagy állt az európai identitás lényege. Ez annál nehezebb, mert bár az európaiság fogalma nyelvtanilag egy földrajzi fogalomra utal vissza, egyesek meglátása szerint „Európa” valójában nem is létezik, hiszen nincsenek természetes földrajzi határai, nincsen egységes kulturális és történelmi öröksége sem, ezért csupán politikai fogalomként értelmezhető. Európa politikai értelemben vett meghatározása ugyanakkor szintén nem mondható egységesnek.⁸

Az Európai Közösségek, majd az Európai Unió mind a mai napig nem definiálta pontosan az „európaiság” fogalmát, s ennek definiálása jelenleg sincs napirenden.⁹ Mindazonáltal az európai identitás lényegét az Európai Unió külügyminiszterei már 1973-ban, a Koppenhágai nyilatkozatban megfogalmazták.¹⁰ Ez a deklaráció három pillért határoz meg, melyek:

(1) a közös örökség és közös érdekek, melybe az európaiság értelmezésekor megfogalmazott kereszténység és polgári hagyományok tartoznak,

(2) az integráció melletti elkötelezettség, ezt a török csatlakozási tárgyalások komolyra fordulásáig következetesen végigvitte az Európai Unió,

(3) a felelősségvállalás a harmadik világ országait érintő közös cselekvésért.¹¹

Molnár Tamás számára azonban az európaiság lényege nem volt kérdéses: ő a kereszténységet (elsősorban a Nyugat- és Közép-Európában honos katolicizmust) tekintette olyan közös alapnak, amelyre az európaiság kulturális-politikai fogalma felépíthető. Valóban, első alkalommal II. Piusz pápa említi Európát úgy, mint az ott élő (keresztény) népek közös hazáját, azokban az időkben, amikor az oszmán veszély ellensúlyozása érdekében erősíteni akarta a keresztény és európai önazonosságot.¹² Josef Ratzinger, a későbbi XVI. Benedek pápa is úgy látta, hogy Európa pusztán másodlagos értelemben földrajzi fogalom, elsősorban azonban egy kulturális és történelmi eszme.¹³ Az Európai Bizottság egykori elnöke, Romano Prodi pedig a következőket mondta: „nem [...] kétkedhetünk abban, hogy a kereszténység hatalmas mértékben járult hozzá azon értékek, ideálok és remények létrehozásához, amelyek ma az európai kultúra részeit alkotják. Európa történelmének nincs értelme a kereszténység történelme nélkül, annak erejével és gyengéivel együtt.”¹⁴

Annak, hogy az európai identitás mibenléte kapcsán ma ilyen heves viták folynak, nem csupán a két világhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió ideológiai terjeszkedésére vezethető vissza. Jól kell látnunk, hogy bár Európán belül történetileg tartós kohéziós erőt a kereszténység jelentett; kezdetben mint közös vallás, világnézet és morális meggyőződés, később egyre inkább csak mint filozófiai-kulturális hagyomány, az utóbbi 500 évben azonban ez a közös alap jelentős mértékben megrendült. A XVI–XVII. századi vallásháborúk súlyos törésvonalakat eredményeztek a keresztény világban, a XVIII. századtól kezdve pedig a francia felvilágosodás erősen antiklerikális, sőt egyre inkább kereszténységellenes gondolati hagyományt jelenített meg. A XIX. század második felében – a pápai állammal folytatott küzdelmek hatására – az olasz egységtörekvések nyertek antiklerikális színezetet, a XIX–XX. század fordulójának Németországában pedig a dicső germán múlt mitizálása a rasszista újpogányság, a vér és föld („*Blut und Boden*”) ideológiáját szülte meg, amely fő ellenségét ugyancsak a „germán fajt meg-

nyomorító”, „zsidó szellemiséget tükröző” kereszténységben látta.¹⁵ A XIX. század közepétől kibontakozó marxizmus pedig mindenféle vallásban – különösen a kereszténységben – ideológiai ellenséget látott („a vallás a nép ópiuma”), és egy harcoss, filozófiai ateizmust hirdetett. Bár ezek az ideológiák a XX. századig a társadalomban nem váltak általánosan elfogadottá, az európai értelmiségben azonban teret nyertek, így szerte Európában jelen volt egy olyan értelmiségi réteg, amely szívesen megszabadult volna a kereszténység megkerülhetetlen szerepétől. Ez az európai értelmiség vált aztán partnerévé a világhatalmak ideológiai terjeszkedésének.

Látnunk kell azt is, hogy míg Közép-Európában, ahol a kereszténység fontos identitásképző elem maradt a XX. század első felében is, és ahol a Szovjetunió harcos marxista ateizmusát terjesztette az általa megszállt országokban, az ideológiai gyarmatosítás jobban érzékelhető volt, és ezért a helyi társadalmak jóval erősebb ellenállást tanúsítottak, mint Nyugat-Európában, ahol az Egyesült Államok az európai szabadság védelmezőjeként, a jelszavak szintjén a kereszténységgel nem konfrontálódva terjesztette a maga ideológiáját. Nyugat-Európában a világháborút követő első évtizedek az európai kereszténydemokrácia virágzását hozták, a Szovjetunióval szembeni ellenállásban a keresztény értékek védelme is szerepet kapott. Ebben szerepe van annak is, hogy az amerikai kultúrát meghatározó angolszász felvilágosodás eredendően nem tette magáévá a francia felvilágosodás harcos antiklerikalizmusát, és a gyakorlatban sokkal inkább a vallási közömbösség jellemzi, míg a jelszavak szintjén egyáltalán nem idegenkedik a kereszténységtől. Molnár Tamás azonban, aki évekig élt az Egyesült Államokban, ezért testközelből ismerte az amerikai szellemet, jó érzéssel felismerte, hogy az amerikai kultúrát és ideológiát – még ha olykor hivatkozik is Istenre, a Bibliára és a zsidó-keresztény értékekre – nem határozza meg olyan mértékben a kereszténység, mint hajdan az európai kultúrát.

Az európai identitásvesztés első különösen látványos megnyilatkozása az Alkotmányszerződés preambulumának ügye volt, amikor heves viták folytak arról, hogy abban említésre kerüljön-e Isten, és a kereszténység. A római jogra, a görög filozófiára és a humanizmusra hivatkozó szöveg (amelyben mottóként egy Thuküdidész-idézet szolgált) látványosan kihagyta az európai gyökerek közül a kereszténységet, az Alkotmányos Szerződést megfogalmazó Konvent bizonyos tagjainak ellenállása, különösen Belgium, valamint Franciaország ellenkezése miatt.¹⁶ Király Miklós okkal jegyzi meg, hogy a keresztény hagyományokra való utalás elmaradása egy nyilvánvaló történeti tény elhallgatását jelenti, s ez egyben kísérlet Európa múltjának átértékelésére.¹⁷ Látnunk kell azonban, hogy – miként azt Molnár Tamás már jóval korábban jelezte – ez az átértékelés már korábban megkezdődött, és az Alkotmányszerződés preambulumának megfogalmazásával csak jobban láthatóvá vált. A Magyarország ügyében az elmúlt években az Európai Parlamentben lefolytatott vitákban elhangzott kritikákból is nyilvánvaló, hogy ez a folyamat napjainkban elért arra a pontra, ahol már a hagyományos európai keresztény identitás bizonyos elemeinek megjelenése a jogban és a politikában (Isten és a kereszténység említése az alkotmányban, az azonos nemű párok házasságának és örökbefogadásának tilalma, a hagyományos családfogalom alkotmányos védelme stb.) már az európai alapértékek sérelmének kérdésévé veti fel egyesek számára. Ez mindennél világosabban mutatja, hogy – legalábbis egyes politikusok fejében – a korábbi európai identitást egy új európai identitással helyettesítették, amely már nem a kereszténységen, hanem a diszkrimináció tilalmán, a korlátlan individualizmuson és a dekonstrukcionista filozófián alapul.

(Az európai egységtörekvések kritikája) Molnár Tamás bizonyos szkepszissel tekintett az európai egységtörekvésekre; nem ugyan általában az európai népek együttműködésén alapuló integrációra, hanem az Európai Egyesült Államok tervére. Európa jövőjét illetően ezért alapvetően nem az integrációs szervezete jövője izgatta, hanem inkább az egyes nemzetállamok és régiók fejlődési irányjai érdekelték. Meglátásai többségét az azóta eltelt közel húsz év jórészt igazolta, néhány megállapítása azonban tévesnek bizonyult.

Molnár Tamás az európai egységtörekvéseket mind ideológiai, mind gyakorlati okokból eleve kudarcra ítéltnek tekintette.

A legfőbb ideológiai alapú ellenvetése az volt, hogy a kortárs Európában nincs olyan közös ideológia, amely az egységes Európa felépítésének szellemi hátterét képezhetné. Maga az „egység”-gondolat válik ezért az egységesítés ideológiai alapjává, azonban Molnár szerint „[a]z »egység«-nek ez a fogalma egy ideológiai Ersatz [pótlék]. 1945 óta az európaiaknak nincs olyan ideológiájuk, amelynek révén kifejezésre juttathatnák identitásukat. Az amerikaiaknak ott a kapitalizmus, a szovjeteknek a marxizmus. II. János Pál pápa nemrégiben említést tett Szent Benedek és Nagy Károly keresztény Európájáról, de ki merne manapság a teljességgel deszakralizált nyugaton ennek az eszmének a zászlóvivőjévé válni? Ami marad, a század meghatározó szellemiségének jegyében, az a Szent Fogyasztás által fővédnökölt egység.”¹⁸ Ezzel a megállapításával az európai értékekkel kapcsolatos vitákra tekintettel nagyobb részt egyet kell értenünk.

Bár az Európai Közösségek alapító atyái – SCHUMAN, ADENAUER, DE GASPERI – katolikus vallású kereszténydemokraták voltak, és – miként azt még muszlim szerzők is elismerik – a „kereszténydemokrata transznacionalizmus segítette a »mag-Európa« fogalom létrejöttében és megszilárdulásában, annak gazdasági tartalmát összekapcsolva az értelmes politikai integráció hosszútávú céljával. [...] Emellett a kereszténydemokrata transznacionalizmus jelentősen hozzájárult az európai integráció politikáihoz a [...] kormányközi kapcsolatokra való kizárólagos összpontosításnál szélesebb értelemben”¹⁹ és „[e]légge nyilvánvaló, hogy a kereszténydemokraták vezető, ha nem is mindig sikeres szerepet játszottak az európai kontinens politikai életében a második világháború után. [...] A kereszténydemokrata eszme ezért alátámasztja az európai integráció alapelveit.”²⁰

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kereszténydemokrácia vagy akár a kereszténység olyan közös és általánosan elfogadott eszme Európában, amely az egység kialakításának, az integrációs folyamat irányának és tartalmának kialakításában ideológiai alapját képezhetné. Jól kell látnunk, hogy bár az Európai Parlamentben a legnagyobb frakcióval az eredetileg a kereszténydemokrata pártokat tömörítő Európai Néppárt rendelkezik, soha sem tudott nemhogy hegemon szerepet, de többséget sem szerezni az Európai Parlamentben. Ráadásul az Európai Néppárt kereszténydemokrata eszméhez kötődése az utóbbi néhány ciklusban jelentősen meglazult, köszönhetően annak, hogy Nyugat-Európában számos kereszténydemokrata párt – pragmatikus megfontolásból – a baloldali és neoliberais eszmeiség felé nyitott. Nagyon jellemző, hogy az Európai Néppártnak is van kereszténydemokrata és liberális szárnya.

Molnár szerint azért lehet ennek az egységnek a „fővédnöke” a „Szent Fogyasztás”, mert szerinte „Európa egységének eszméjét kereskedők alkották meg, akik amerikai stílusú előnyökre vágytak, továbbá az általuk pénzelt publicisták, akik a lapokat a sárga vagy vörös veszedelemről szóló hírekkel árasztották el. Megrettenve egy szovjet invázióra vonatkozó pletykától, az antimarxista (és sokszor ex-marxista) európai értelmiségiek többet akartak egy olyan katonai paktumhoz való csatlakozásnál, ami fogalmilag csak átmeneti lehet; teljes egységet követeltek, mindörökké szólóan. Néhány világosabb – vagy pusztán patriótább – elme átlátja a szuverenitás feladásának abszurditását egy bizonytalan és mindenképpen időben korlátozott fenyegetés elhárítása érdekében.”²¹

Molnár azonban nemcsak a közös ideológiai alap hiányát rója fel: gyakorlati aggályai is vannak az egység megteremtésével kapcsolatban. Alapvetően abból indul ki, hogy az integrációban részt vevő nemzetek nemzeti sajátosságai olyan különbségeket jelentenek, amelyek megakadályozzák az egységes „európai” karakter kialakítását. „Nem szólván most a francia etatizmusról vagy a spanyol alulfejlettségről, amelyek önmagukban is a gazdasági homogenitás akadályát képezik, valóban azt képzeljük, hogy a német gazdaság – amelyet holnap már Mitteleuropa milliónyi munkása és fogyasztója táplál majd – elfogadja majd, hogy Görögország vagy Portugália hangvillájához igazodjék?”²²² „Németország másik oldalán ott van Franciaország, ... az erényei maguk akadályozzák meg abban, hogy feláldozza magát a modern iparosodás dinamizmusának oltárán. ... Valóban azt képzeljük, hogy ez a két ország 1992 után együtt fog működni, avagy létrejön egy új embertípus, az »európai üzletember«, egyesítve az egyik sármját (és arroganciáját!) a másik hatékony pontosságával?”²²³ Kétségtelen, hogy mind az egységes belső piac kialakítása, mind a gazdasági és monetáris unió megvalósítása során az európai vezetőknek szembesülniük kellett azzal, hogy a gazdasági különbségek – amelyek sokszor az eltérő munka- és pénzügyi kultúrára vezethetők vissza – a kohéziós politika sikerei ellenére tartósan fennmaradnak. A 2008-as gazdasági válság, illetve a 2010-es adósválság megmutatta, hogy a mediterrán államok a közös pénz ellenére egészen más utat járnak be, mint Németország.

Molnár kitér a két legfontosabb európai ország, Németország és Franciaország azon sajátosságaira is, amelyek szerinte az egység megvalósítása ellen hatnak. Franciaország esetén ezt az etatizmusban látja: „Franciaország[ot] ... erényei maguk akadályozzák meg abban, hogy feláldozza magát a modern iparosodás dinamizmusának oltárán. ... Még egy európai szupraszuverenitás égisze alatt sem fog sikerülni lebontani Franciaországban az államot és az etatizmust, ahogyan nem lehet eltüntetni az éppen csak hogy lappangó polgárháborút sem, amely 1789 óta szedi áldozatait.”²²⁴ E megállapítást a jelenkor eseményei mintha nem igazolnák; sok területen a francia állam dezintegrációját figyelhetjük meg, noha a „lappangó polgárháború”, a francia társadalom belüli, mélyen eltemetett ellentétek mintha felerősödtek volna az utóbbi időkben. Kétségtelen ugyanis, hogy a „nagy francia forradalom” mítosza, amely a szekuláris, sok tekintetben erősen antiklerikális Francia Köztársaság eredetmítosza is, gátolja az akkori események tárgyilagos vizsgálatát, és mindmáig megosztja a francia társadalmat, amelyben a királypártiak és jakobinusok, a buzgó katolikusok és a harcos antiklerikálisok leszármazottai élnek együtt.

Molnár helyesen ismeri fel Németország központi szerepét a jövő Európájában – erre alább bővebben is kitérünk. Molnár utal arra, hogy egy kiterjedt eurázsiai birodalom létrejötte – amely az orosz–német együttműködésen alapul – „a Németországban mélyen meghúzódó csábítások egyike, és talán éppen egy újabb ilyen irányú kísérlet hajnalát éljük. Csakhogy egy ilyen vállalkozás kibontakozása rendszeresen beleütközik a németek arra való képtelenségébe, hogy a birodalmi teendőket ellenséges reakciók felszítása nélkül gyakorolják. Valószínű, hogy egy eurázsiai egységben hamarosan a német elem dominálna, ... Mindazonáltal a döntő történelmi pillanatban Németország nem találja azt a Nagy Sándort, aki egybeforrasztaná a kultúrákat, sem azt a Cézárt, aki a légiók brutális szigorúságát ötvözni tudná a római közigazgatás szabadságával. Hitlert talál, a maga nemzeteket elidegenítő faji és pángermán teóriáival. Mindebből levonhatjuk a következtetést, hogy egy orosz–német kondomínium rövid életű lenne, még ha kezdetben sokak javára is válna.”²²⁵

Molnár ezért úgy látja, hogy „[a] szokásos rózsaszín szemüveget... félretéve lát-szik, hogy az EGK a német hegemonizmust kielégítve egy zsákutcába tart. ... a rend-kívül problematikus gazdasági egyesítést nem fogja a kontinens politikai egyesülé-se kísérsni.”²⁶ „Németországnak a konstrukció közepére helyezésének illúzióját, ... veszélyeztetet[i], hogy fölé kerekednek nemzeti projektjei, a gazdasági dinamizmus, a potenciális hegemoniája Közép-Európában és a keletebbre fekvő országokban. E tekintetben emlékezzünk Max Weber 1916-os megjegyzéseire, amelyben figyelmeztette Németországot London, Párizs és Moszkva hegemonia-igényére (Washington nem létezett politikailag). A weberi perspektívában Németországnak központi pozícióját kell használnia ahhoz, hogy szövetséges legyen a kis nemzeteknek, a francia, az angol vagy az orosz igényekkel szemben.”²⁷ Meglátása szerint azonban Németország saját hegemoniaigénye miatt nem fogja betölteni ezt a szerepet.

Molnár problémának tekinti az európai népek és nemzetek közti szolidaritás alacsony fokát is: „miért érezné magát pl. Magyarország, Lengyelország vagy Románia érintettnek, ha bizonyos nyugati országokat afrikai hordák özönléneek el? Kelet- és Nyugat-Európa távolról sem képeznek egységet, egyikük sem siet a másik segítségére, nem jobban, mint ahogy Észak és Dél támogatták egymást a történelem folyamán. A kultúra területén viszont mindig is létezett ez. Ami a felsőoktatást illeti, a régi középkori recept a vándorló, de saját [szülő]földjükben gyökerező diákokkal sokkal inkább alkalmas volt kulturális hálózatok kialakítására, mint a hidegháborús propaganda-találmány: a »cultural exchange programs« keretében az így elvakított fiataloknak kínált vegyes diplomák.”²⁸ A biztonságpolitikai szolidaritás hiányára vonatkozó megállapításával a közelmúlt eseményei fényében vitatkoznánk: a Schengeni Térségben érvényesülő mozgásszabadság miatt ugyanis a közép-európai tagállamok számára sem mindegy, hogy a nyugat-európai tagállamokban milyen belbiztonsági helyzet alakul ki, és a V4 tagországok nemcsak az őket közvetlenül érintő kötelező elosztási kvótákat ellenzik, hanem határozottan szorgalmazzák a schengeni külső határok védelmét is.

Molnár hangsúlyozza azt is, hogy „... »Európa felépítése« nem egy egységes és egyértelmű jelentéstartalommal bíró fogalom; sehol sincs megírva, hogy eredménye szükségképpen az egység lesz. Meg kell ismételnünk, hogy egy világos eszmének csak a látszataról van szó itt, egy olyan elképzelésről, amely az »egység«, az »Egyesült« Államok, Szovjet»unió«, »Egyesült« Nemzetek Szövetsége és hasonló szavak és szókapcsolatok presztízisében gyökerezik. Azok a nagyszabású problémák, amelyekkel az európai nemzeteknek jelenleg és jövőben szembe kell nézniük, nem válnak az egység révén egy csapásra megoldhatóvá.”²⁹ „Végso soron az európai egység egy olyan elképzelés, amelyet a népek valósága ki fog ürsíteni, de csak miután kialakult a belőle fakadó káosz.”³⁰ A jelenleg is zajló szuverenitási vitákat látva igazat kell adnunk adni Molnár Tamásnak annyiban, hogy az európai integráció végcélja nem szükségképpen egy teljes politikai egység, egy szövetségi állam megjelenése, hiszen ez nem tekinthető minden probléma megoldásának, sőt, annak kialakítása újabb problémák forrása lehet. Az, hogy az európai integrációs folyamat káoszba fog-e torkollni, szerintünk nagyban függ attól is, hogy az európai népek milyen integrációs modelleket követnek a jövőben, a felmerülő problémákra milyen válaszokat adnak: mindenre kritikátlanul az integráció elmélyítését ajánlják gyógyírként, vagy megfelelő szerepet szánnak a jövőben a szubszidiaritásnak és az államok lojális együttműködésének – az Európai Unió alapszerződései ugyanis mindkét út számára megteremti a kellő jogalapot.

Molnár kritizálja azt a megközelítést is, miszerint a káosz és a dezintegráció jelei arra utalának, hogy „Európa a rendszerező anarchiában épül, egy olyan ökoszisztéma mintájára, amelyben az egyazon geo-klimatikus milióban található élőlények sokasága

küzd egymással és táplálja egymást, interakcióikkal formálva azt”.³¹ Meglátása szerint „a strasbourgi és brüsszeli szuper-bürokráciát látva nem egy ökoszisztéma szerves és spontán növekedése jut eszünkbe. Ezt az ökoszisztémát mintha a marxizmusban megfáradt nehézkos értelmiségi osztály választotta volna meg összehasonlításképpen, azzal a céllal, hogy elrejtse azon nemzetek valóságát, amelyeknek személyisége nem tenné lehetővé, hogy hagyják magukat feloldódni egy homogén masszában. ... Kijelentésük, amely szerint »Európa épül«, nem más, mint predetermináció, hiszen nem tudhatják, hogy valóban épül-e”.³²

Molnár szerint inkább egy felülről vezérelt egyesítés kísérlete érhető tetten az eseményekben. „Európa, amely sosem volt egységes, mindig is a legertermészetesebb kísértést jelentette a föderátorok számára, akiket manapság – a most uralkodó ideológiának megfelelően – az »egyesítő« váltottak fel. Ez nem valamiféle új dolog. A szabályokat már a két »Róma«, a birodalom és az egyház kidolgozta, következőképp majd’ két ezredév történelméről van szó. A föderátorok kevesen voltak, de nagy hatalommal bírtak: Nagy Károly, a római-germán császárok Ottótól V. Károlyig, Napóleon, Hitler. A föderáció törekvése három eszméből táplálkozott: az univerzalista római katolicizmusból, az észak-déli tengely mentén kibontakozó birodalmi eszméből (Németország nyomulása a Földközi-tenger felé), s a forradalmi-jakobinus eszméből (amelyből Napóleon is örökölt). A szovjet megszállással egy negyedik eszmei irányzat is napvilágot látott: a nagy-orosz előrenyomulás, amely a jakobinizmustól is örökölt, részben marxista közvetítéssel. Azonban végül egyetlen felsorolt próbálkozás sem tudott győzedelmeskedni. Az ellen-hullám – nemzeti ellenállás képében megjelenve – nem váratott magára. ... A föderátor elutasításának ez a jelensége abból a pluralitásból fakad, amely maga Európa ... A X–XVI. század császári egyeduralmi törekvéseire az Egyház és Franciaországtól Magyarorszáig a királyságok válaszoltak, Napóleonéra Poroszország, Spanyolország stb., Hitlerére az egész kontinens, egyik végétől a másikig. Manapság is a nemzetek állják útját a moszkovita hegemóniának. Miért éppen ezt a nemzeti tényezőt áldoznánk fel, amely ellenáll a különböző gigantizmusoknak – amelyek közül az egyik az egységes Európa lenne?”³³ Felhívta a figyelmet arra is, hogy „nem hihetjük, hogy egy brüsszeli modell mentén egyesített Európa mentes lesz valamely »föderátor« sokadik próbálkozásától. A nemzeti, birodalmi, ideológiai ambíciók elszunnyadnak, de sosem kerülnek teljesen a föld alá. Lehetséges-e bármiféle biztosíték fellángolásuk és az általuk szított lelkesültség ellen? Nem. Csak a nemzeti tudat és minden, ami ehhez kapcsolódik, képes kitartó ellenállást képezni.”³⁴

Kétségtelen, hogy ebben az érvelésben sok igazság van. A nagyhatalmi politika mindig is szeretett nagy egységekben gondolkodni, amelyeket egységes elvek szerint, egy központból lehet igazgatni. A nagyhatalmi politika számára minden csak államigazgatási kérdés, az is, ami a helyi vagy nemzeti érdek szempontjából létkérdés, vagy legalábbis az identitás megőrzésének kérdése. A 2015-ös bevándorlási válság kapcsán kidolgozott kötelező elosztási kvóták is ezért váltottak ki heves ellenállást a közép-európai tagállamokban, és vallottak kudarcot már elfogadásuk előtt, az önkéntes kvóták időszakában. Az emberek nem tárgyak, amelyeket tetszőlegesen lehet elhelyezni a Schengeni Térség tetszőleges pontjain: identitással, vágyakkal és célokkal rendelkező személyek, akik egyes tagállamokban tudnak integrálódni, máshol azonban nem tudnak hova kapcsolódni, és a befogadó nemzetek is más-más felfogással közelítenek a különböző társadalmi változásokhoz.

Ki kell emelnünk továbbá azt a gondolatot, miszerint „[a] föderátor elutasításának ez a jelensége abból a pluralitásból fakad, amely maga Európa”. Ezt a megállapítást ugyanis a történelem igazolja. Az európai népek és nyelvek, kultúrák és vallási közösségek sokszínűsége, a kisebb és nagyobb autonóm közösségek léte, az egész

Európára kiterjedő birodalom létrehozásának ismétlődő kudarca különösen olyan államokkal való összevetésben szembetűnő, mint Kína vagy az Amerikai Egyesült Államok, amely mindig is magába olvasztotta a bevándorló tömegeket, sokszor egész népeket emészteve el, két-három generáción belül asszimilálva őket, és ahol nagy kiterjedésű birodalmak jöttek létre. Az egységes európai alapértékek kérdése ezért is vált ki heves vitákat: az európai kultúra ugyanis – még ha a kereszténység közös értelmezési keretet adott is – mindig is elismerte a részletek tekintetében a különvéleményhez való jogot.

Molnár azonban alighanem tévedett abban, hogy „Németország körül továbbra is az európai egység elleni lázadó erők kristályosodnak”.³⁵ Valószínűleg az vezette tévútra, hogy nem ismerte fel, hogy Németországban – a nemzetiszocialista múlt miatti vezeklésként – milyen mértékben erodáltak a német nemzeti öntudatot. Való igaz, hogy a Kohl-érában Németország fékezni igyekezett az elhamarkodott egységesítést és az európai integrációs szervezet központosítását, nem is annyira a nemzeti érzéstől, mint inkább a hagyományos kereszténydemokrácia józan konzervativizmus és szubszidiaritás-eszméje által motiváltan. A szociáldemokrata kormányok alatt, majd különösen a Merkel-éra nagykoalíciós viszonyai között azonban Németország egyre nyíltabban vállalta az integráció „motorjának” szerepét.

Molnár ugyanakkor helyesen ismerte fel a szupranacionalitás eszméje mögött megbújó globalista mozgatórugókat és a kulturális homogenizáció veszélyét: „[v]issza lehet fejleszteni vagy tettetni, ... hogy a nemzetek elszigetelt erőfeszítései már nem lehetségesek ... Azt mondják például, hogy a jelenlegi helyzetben a nemzeti szuverenitás elavult. Az csak a problémamegoldás, a kihívások, a döntéshozatal, a működési tényezők kérdése. Ezen az amerikai-technokrata zsargonon túl, úgy látjuk, hogy megjelenik a globalista logika. Ha a nemzeti »kis szervezetek« már nem életképesek, miért ne lépünk tovább és követeljük a bolygó egységét? Ha az európai nemzetek készek az önfeladásra, miért nem egész Európa, beleértve egy fiatal szenegáli muszlimot is, aki azt mondta, hogy az iszlám erejével szemben nem kínál semmi izgalmasat. ... A szakértők és a »döntéshozók« gazdasági egysége biztosan nem. Különös azt mondani legalábbis, hogy e szakértők mindegyike siránkozik – miközben egy irreverzibilis egyesülésért dolgozik – a kontinens kulturális sokszínűségének csökkenése miatt.”³³⁶

Molnár ezzel szemben a gyakorlatban a nemzeti politika lappangó elsődlegességét látta megvalósulni: „[m]anapság nehéz észrevenni bármilyen, a bolygót átjáró nemzetekfölötti szellemet, hacsak nem a politikusok öncélú beszédeiben, amelyeket követően, a pulpitusról leszállva, ők maguk is a nemzeti érdek követőivé vedlenek vissza. Mindent egybevetve a nemzet élhető marad – és kész arra, hogy más nemzetekkel együttműködjék. A függetlenséget kimondhatatlan szenvedések árán sikerült elnyerni – vajon ki lenne az, aki önként feláldozná a függetlenséget egy legalábbis kétes ügy érdekében?”³³⁷ Ennek következménye pedig szerinte az, hogy „[a] nemzeti törekvések és taktikák összefonódása megbénítja az együttműködést és az ügyek intézését.”³³⁸ Ennek megoldása csak az lehet, hogy „»Európa«-nak meg kell szülnie egy olyan tisztségviselőt, egy olyan közszolgát, aki éppoly elkötelezett, mint a középkor óta az állam nagy szolgálói. A lelketlen bürokrácia, az anti-utópisták rémálma (Huxley, Orwell, Bernanos, Zinovjev) azzal fenyeget, hogy valósággá válik. Mi akkor észre fogjuk venni, hogy a sokat-dicsért egység nemcsak egy mechanizmust hoz létre, hanem egy olyan ideológiát, amely összeegyeztethetetlen az európai szellemmel...”³³⁹

Az európai politika legújabb fejleményei úgy tűnik, mintha cáfolnák Molnárnak ezt a meglátását. A 2008-as gazdasági válság után számos országban kerültek hatalomra olyan technokrata vezetők, akikkel szemben gyakran elhangzott a vád, hogy nem a saját

nemzetük, hanem egy globális pénzügyi elit érdekeit szolgálják. Napjainkra az európai közszolgák rétege is megszületni látszik, amely valóban önálló, a nemzeti érdekektől és értékektől független, globalista, egységesítő ideológiát tesz magáévá. Látnunk kell azonban, hogy e technokrata vezetők számos európai államban azóta megbuktak, és e globalista ideológiák képviselői gyors népszerűségvesztést szenvedtek el, mikor a saját országuk alapvető problémáit nem tudták hatékonyan kezelni. Azt is látnunk kell, hogy az utóbbi években számos alapvető változás állt be ezen a téren: e globalista ideológia hátszaga az Egyesült Államokban megrendülni látszik, a nemzeti érdekek képviselőinek elhanyagolása pedig válaszul sokhelyütt belpolitikai átrendeződést eredményezett: a technokrata vezetőket támogató hagyományos pártok támogatottságának nagyarányú csökkenése mellett alternatív politikai tömörülések erősödtek meg és váltak országos tényezővé, bár áttörést sehol sem értek el. Jelenleg tehát nem lehet megjósolni, hogy a nemzeti gondolat reneszánsza fog-e elkövetkezni Európában (ez nagyban függ a német belpolitika jövőbeli folyamataitól), vagy mindez annak csak egy utolsó fellobbanása a végső vereség előtt.

Molnár Tamás már jó egy évtizede előre jelezte: „[...] az európai egység nem kis részben retorikus marad, a helyi érdekek ezen keresztül érvényesülnek, és a periférikus hatalmaknak – amilyen Törökország vagy Izrael – nagy befolyásuk lesz az európai ügyekben.”⁴⁰ Látva Törökország helyzetének megerősödését a migrációs válság kezelésében betöltött szerepére tekintettel, figyelemmel az Európai Unió megosztottságára e kérdésben, igazat kell adnunk neki.

(Az európai politika átalakulása) Molnár Tamás – miként fentebb láttuk – szkeptikus volt az európai egységesítési folyamatot illetően. Ennek megfelelően inkább az foglalkoztatta, hogy az új helyzetben hogyan fog változni az európai nemzetállamok szerepe és politikája a jövőben. Vizsgálódása során azt az elméletet vette alapul, hogy Európa három nagy régióból, Kelet-, Közép- és Nyugat-Európából áll; elfogadta tehát azt a regionális felosztást, amelyet nagyhatású tanulmányában Szűcs Jenő kidolgozott.⁴¹ Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy Kelet-Európa és Közép-Európa elhatárolását nem tartotta lényegesnek, ezért nem is teljesen világos, hogy amikor Kelet- vagy Közép-Európáról ír, pontosan melyik régióra gondol,⁴² bár meg kell vallanunk, hogy ez Szűcs Jenő tanulmányából sem egyértelmű.⁴³

A probléma gyökere abban rejlik, hogy e három régió történeti határai keresztezik a mai országhatárokat. Az alapvető határvonalakat ugyanis a keleti vagy a nyugati kereszténység dominanciája, illetve a központosított abszolutista államok és a rendi állam, vagyis a kereskedelemre és az iparra épülő gyarmatosító nagyhatalmak és a mezőgazdasági dominanciájú európai országok közti különbségek alakították ki. Így például Románia Kárpátokon kívüli területe történetileg Kelet-Európaéhoz tartozik, míg Erdély Közép-Európaéhoz; Poroszország, Szászország vagy Bajorország Közép-Európaéhoz, míg a német Rajna-vidék inkább Nyugat-Európaéhoz. Az Európai Unióhoz tartozás alapján jelenleg Romániát és Bulgáriát inkább a közép-európai régióhoz sorolhatjuk, bár kulturálisan inkább Kelet-Európaéhoz tartoznának. Németország esetén pedig nyitott a kérdés, melyik régióhoz tartozik: a német egyesítést követően úgy tűnt, visszailleszkedik a közép-európai térségbe mint annak domináns hatalma, ma azonban inkább úgy tűnik, mintha inkább Nyugat-Európaéhoz sorolná magát.

Az alábbiakban négy fő kérdést vizsgálunk meg: az orosz politika alakulását, Németország felemelkedését, a közép-európai változásokat és az amerikai befolyás

csökkenését. Első látásra Molnár Tamás jóslatai nem váltak be, azonban lehetséges, hogy csak túlságosan rövid az az időtáv, amelyben vizsgálódhatunk, és a hosszabb távú folyamatokat illetően mégis igazza van.

(Oroszország integrációja vagy izolációja) Molnár Tamás Oroszországot illetően két forгатókönyvet vázol fel, amelyekben azonban közös, hogy szerinte Oroszország a jövőben sem tud lemondani teljesen a nyugati irányú befolyásáról.⁴⁴ „Moszkva vagy megalázva érzi majd magát az újabb világhódító kísérlete, a marxizmus csődje miatt és erre a megaláztatásra brutálisan egy militáns és szláv nacionalizmussal válaszol majd, vagy – és ez tűnik valószínűbbnek – meg kíván őrizni az ex-vazallus államai fölött egy bizonyos szintű kontrollt, elfogadván, hogy ő maga is Európa részét képezze legalábbis időlegesen. Az egyetlen állam, amely megnyithatja számára ezt az utat, az Németország, egy újra egyesített Németország.”⁴⁵ Molnár felteszi az alapvető kérdést: „Milyen érdeke lenne Németországnak az oroszokkal való üzletelésben? Először is a két Németország teljes egyesítése, amely nem mehet végbe Moszkva jóváhagyása nélkül. ... Másodszor, a gazdasági és kulturális behatolás a korábbi szatellit-térségbe. Harmadrészt a béke két fronton – mégpedig ahelyett, hogy ebből legalább egyen a háború állandóan jelen lévő lehetőségével kellene szembenézni.”⁴⁶

Az első két megfontolás mindenképpen tetten érhető az Európai Unió keleti bővítését megelőző időszakban: ebben az időszakban – amely Oroszországban nagyobb részt egybeesett a Jelcin-érával – Oroszország valóban igyekezett széleskörű kapcsolatokat kialakítani az Európai Unióval, amit jól mutat az 1994. június 24-én Korfun megkötött, és 1997-ben hatályba lépett orosz társulási megállapodás,⁴⁷ amely 2007 novemberében – mivel a lengyel vétó miatt nem került megújításra – hatályát veszítette.⁴⁸ Meg kell azonban vallanunk, hogy Oroszország a 2000-es évek elejétől fogva kizárta az uniós tagságot,⁴⁹ és erre az Európai Unió intézményrendszere sem volt felkészülve. Az Európai Unió és a NATO keleti bővítése növelte a távolságot Oroszország és az Európai Unió között, különösen miután az Európai Unió 2009-ben hat kelet-európai és dél-kaukázusi partnerország részére létrehozta a Keleti Partnerség programját.⁵⁰ A helyzetet tovább rontotta az ukrainjai polgárháború kitörése 2014-ben, amelynek kapcsán, a Krim elcsatolása miatt az Európai Unió gazdasági szankciókat vezetett be Oroszországgal szemben.⁵¹

Molnár megítélése szerint Oroszország helyzetét meghatározza saját valós erejének felmérése: „Oroszország, ez az alulfejlett birodalom, amely sok tekintetben vagy a középkorban, vagy az ázsiai időszámítás szerint, vagy bizonyos szempontokból a XIX. században él, kezdi tudomásul venni határait szétfeszítő birodalomkénti törekenségét. ... Moszkva hetven éve (hogy a korábbi korszakokat ne említsük) azt a mítoszt éli, amelyet olyan nyugati értelmiségiek kreáltak – s amelyet az Egyesült Államok átvett és felerősített –, akiknek a „Rossz” elleni keresztes hadjáratukhoz szükségük volt egy hatalmas erejű és rendkívül agresszív ellenségre, hogy annak tükrében kirajzolódhassék saját angyali mivoltuk. E nélkül a kettős mítosz nélkül a Szovjetunió már leomlott volna, gazdasági nemtörődömsége miatt.”⁵²

Kétségtelen, hogy a Jelcin-érában Oroszország elbátortalanodott a külpolitikában, és ebben az időszakban – az állam dezintegrációja és befolyási övezetének visszaszorulása mellett – a nyugati igények csaknem kritikátlan kiszolgálása jellemezte. Oroszországban azonban a 2000-es években alapvető fordulat állt be: a Putyin-éra kezdetén az államhatalom megerősítését követően „a dinamikus orosz gazdasági növekedés tovább csökkentette az orosz ráutaltságot és folyamatosan javította Moszkva alkupozícióit az EU-val szemben is”,⁵³ e mellett Oroszország külpolitikailag is aktívabbá vált.

A 2011-es ún. arab tavasz jórészt felszámolta Moszkva befolyását a Földközi-tenger medencéjében a szövetséges rendszerek megdöntése révén, nem csoda tehát, hogy Oroszország – latakiai támaszpontja védelmében – az Aszad-rendszer oldalán beavatkozott a szíriai polgárháborúba. További konfrontációra adott alkatot a nyugati szövetségi rendszerrel a 2014-ben kitört ukrajnai polgárháború, hiszen annak kitörésére az adott okot, hogy Ukrajna új vezetése a hatalomátvételt követően – az 1991-es Budapesti Egyezményben rögzített katonai semlegességgel szemben – kilátásba helyezte az ország Európai Unióhoz és a NATO-hoz való csatlakozását. Oroszország ezekben a konfliktusokban meglepően erősnek bizonyult – a nyugati elemzők alighanem alulbecsülték az orosz lakosság teherbíró képességét és az orosz öntudat jelentőségét.

Molnár tehát alapvetően helyesen látta, hogy Oroszország – az európai hozzáállástól is függően – az európaiság és a nemzeti öntudat, a stratégiai partnerség és birodalmi különállás között ingadozik. Abban is igaza volt, hogy „a német *partnership* megerősítene Oroszország helyzetét Kelet-Európában. A Moszkva–Berlin kondomínium elválasztaná Németországot az Adenauer által a Washington–Párizs–London háromszöggel kötött szövetségtől”.⁵⁴ Ennek remek példája az Északi Áramlat gázvezeték, amelynek elsődleges célja a német (és nyugat-európai) piac ellátása orosz gázzal, a kelet- és közép-európai tranzitállamok kiiktatása révén. Bár a terv elsősorban Ukrajna ellen irányult, amellyel az orosz félnek folyamatos vitái voltak a tranzitdíjak és a gázár tekintetében, a projekt kritikusai szerint arra is lehetőséget teremt, hogy az orosz fél gazdasági eszközökkel szorongassa meg az orosz gáztól függő kelet- és közép-európai országokat a nélkül, hogy a nyugat-európai szállításokat veszélyeztetné.⁵⁵

Molnár azonban alighanem alulbecsülte a gazdasági szempontok jelentőségét az orosz–német kapcsolatokban. Oroszország ugyanis hatalmas piac a német ipar számára, egyben igen bőséges nyersanyagforrás is. Így a Krím elcsatolása miatti szankciók dacára a német–orosz gazdasági kapcsolatok mindkét fél számára fontosak, és a politikai viták nem akadályozzák a két fél közti üzletek megkötését, amelyek mindkét fél nagyhatalmi helyzetét megerősítik.⁵⁶ Nem világos ugyanakkor, hogy kialakul-e a felek közötti hatalomfelosztás, létrejön-e egy második Molotov–Ribbentrop-paktum, amely alapján a két nagyhatalom Közép-Európát német, míg Kelet-Európát orosz befolyási övezetnek tekinti, és ennek megfelelően alakítja az érintett államokkal kapcsolatos külpolitikáját. Az Ukrajna melletti német kiállás ezt egyelőre cáfolni látszik, bár nem világos, hogy az amerikai érdeklődés csökkenésével ez tartósan fennmarad-e.

(*Németország felemelkedése*) Molnár Tamás egyik leginkább pontos felismerése, hogy az integráció legfontosabb államává az egyesített Németország válik: „a kontinens sorsa Németország kezében van. 1945 óta egymásra rakódó illúziókban ringatjuk magunkat: a győzelmes Európa, az Európába vetett hit illúziójában, abban az érzésben, hogy létrehozhatjuk, kialakíthatjuk Európát anélkül, hogy figyelembe vennénk Németországot, mint legnagyobb kontinentális hatalmat, vagy inkább anélkül, hogy figyelembe vennénk, hogy Németország nem egy akármilyen ország a sok közül az európai sakkasztalán. Körülötte, és csakis körülötte rivalizáltak 1945 óta az oroszok, amerikaiak, angolok és franciák (főképp de Gaulle), mindegyik megpróbálva az országot magához vonni.”⁵⁷ Ez a megállapítása azért is különösen jelentős, mert egészen a legutóbbi időkhöz is visszanyúlóan óvakodott attól, hogy úgy tűnjék: hegemon szerepre tör az Európai Unión belül. Igazából csak a 2010-es évek felében vállalták nyíltan, hogy Európát Berlinből irányítják. Ennek oka elsősorban a többi nagy tagállam aggályai iránti tapintatban keresendő, mert Németország gazdasági súlya vagy népessége alapján 1990 óta a legnagyobb tagállam.

Molnár utalt ezekre a német egyesítéssel kapcsolatos aggályokra is: „[s]zámos értekezés született a német egyesítés lehetetlenségéről, nem kívánatos voltáról, abszurditásáról. Elmondták, hogy Németország »természetes állapot« az lenne, ha kis egységekre morzsolódna, s hogy a föderáció előmozdítói – Bismarck, Hitler – minden egyes alkalommal egy agresszív militarizmust generáltak, amely Németország és Európa számára is rosszul végződött. Elfelejtkeztek arról a tényről, hogy mikor Németország államok sokaságából állt, Európa keresztény volt, és egyszerre védekezett a muzulmán törökök és a görög-bizánci oroszok ellen. Ma Európa anélkül a minimális kohézió nélkül, amelyet a kereszténység jelentett, arra is alig és csak amerikai segítséggel képes, hogy megvédje »ázsiai félszigetét«. Mindebből az következik, hogy Németországot senki sem védi meg, ha Németország maga nem teszi ezt meg. Tartozik magának azzal, hogy erős, egységes legyen.”⁵⁸

Molnár felrajzolja azt a történelmi ívet, amely elvezet oda, hogy Németország ismét elfoglalja megérdemelt első helyét Európában. „A kezdeteket az elfogadás iránti elkésredett küzdelem, az atlanti szövetség iránti hódolat jellemezte, mintha csak a Fehér Ház adott volna otthont Nagy Károlynak. Ahogyan a német szocialisták helyezte 1969-et követően megerősödött, valóra vált az elképzelhetetlen: Németország megkezdte hosszú menetelését a Jaltában létrehozott európai rendszerből kifelé. Mi sem természetesebb, hogy egy második fázisban a szintén Jalta áldozatává vált országok csatlakoztak hozzá és követik őt. Párizsnak ekkor meg kellett volna kettőzni erőfeszítéseit, hogy a jövőbeni óriást magához kösse, annak elfogadása helyett, hogy egyikük és másikuk, Franciaország és Németország egyaránt feloldódják a közös piac és az atlantizmus közös Európájában.”⁵⁹

Molnár Tamás helyesen ismeri fel, hogy „[a] egyesült Németországot minden bizonnyal Berlinből kormányoznák, tehát porosz dominancia érvényesülne. Az egyetlen nagy horderejű probléma abban áll, hogy hogyan forrhat össze egy nyugati típusú burzsoá társadalom egy porosz-marxista militarizált állammal. ... Németország esetében az államérek felül fog kerekedni, a kölcsönös előnyök nagyobb súllyal esnek a latba.”⁶⁰ Láthatuk, hogy a német egyesítés többé-kevésbé zökkenőmentesen lezajlott, és bár a kelet- és nyugatnémetek közötti különbség megmaradt, ez nem akadályozta meg az egységes állammá szerveződést és azt, hogy Németország rövid időn belül az Európai Unió legerősebb és legstabilabb gazdaságával rendelkező, legnagyobb területű és népesebb államává váljék.

Molnár Tamás meglátása szerint Franciaország nem megfelelően alakította Németország-politikáját. Először ugyanis – a XIX. századból örökölt, Európát a XX. század első felében tönkretévő revans-politikájából adódóan – arra törekedett, hogy Németország újbóli megerősödését megakadályozza, később pedig a nemzetállamok feloldódásának eszméjét tette magáévá, hiszen: „Pompidouval, Giscard-ral és Mitterrandnal a liberális oligarchia jutott hatalomra ..., és az ő érdekük nem egy nemzetállamokon alapuló Európa létrehozása, hanem annak egy óriási – az Uráltól az Egyesült Államok West-Coast-jáig terjedő – nemzetközi piaccá, egy amerikanizált bolygó által magába olvasztott kereskedő Európává redukálása volt”.⁶¹ Ehelyett azonban inkább egy különleges, stratégiai együttműködésre kellett volna törekednie, hogy segítse Németország önállóságért folytatott küzdelmét az Egyesült Államok és a Szovjetunió befolyásával szemben, noha „[e]zt sem Moszkva, sem Washington nem fogadta el. Egy Párizs–Bonn tengely hordereje valójában annyira számottevő volt, hogy a harcostársak kéz kezet mos elven működő egyezkedésének keretei közé zárták. Német és francia bürokraták rendszeres megbeszélései nem fogják rendezni a szövetség jövőjét.”⁶²

Napjainkban úgy tűnik, hogy Emmanuel Macron és Angela Merkel éppen ezt, a Franciaország és Németország közötti stratégiai szövetséget kívánják létrehozni, nem utolsósorban a migrációs válsággal kapcsolatos nézetazonosságuk alapján, némiképp a V4 tagállamokkal szemben. Látnunk kell azonban, hogy e stratégiaszövetség jövője egyelőre meglehetősen bizonytalan, hiszen a két politikus belpolitikai támogatottsága ingatag, és némiképp egymás vetélytársai is: Franciaország nem tud megválni a hegémónia-igényétől. Jól mutatja ezt, hogy Macron elnök egy új európai pártcsalád létrehozásán munkálkodik, amelynek létrehozatala az Európai Néppárt felbomlásával járna, amelynek legnagyobb pártja a Merkel kancellár által vezetett német CDU–CSU pártszövetség,⁶³ noha nyilvánvaló, hogy Franciaországot gazdasági teljesítményét, de akárcsak területét és népességét vagy összeurópai beágyazottságát tekintve sem illeti meg az első hely.

(A közép-európai államok különütassága) Molnár Tamás legizgalmasabb meglátásai kétségkívül a közép-európai országokat érintik. Közép- és Kelet-Európa kapcsán hangsúlyozta – elismerve a szovjet megszállás szörnyűségét és a kommunista ideológia elfogadhatatlanságát – hogy az eltelt fél évszázadnak volt pozitív hozadéka, nevezetesen, hogy „a vidéki és városi proletariátus már a nemzet részét képezi. Ez a proletariátus az, amely az 1945-ös általános várakozásokkal ellentétben a leginkább ellen tudott állni az elnemzetietlenítésre irányuló törekvéseknek, a szovjet nyomásnak, még a katonai nyomásnak is. Nagyban hozzájárult a nemzetek kvázi felszabadításához, hiszen belőle fakadt vagy egy úgymond színes szocializmus, mint Lengyelországban, Magyarországon vagy Csehszlovákiában, vagy ha ez nem is, akkor legalábbis egy úgynevezett munkásosztály-izmus, amelyről a társadalom már nem tudott nem tudott tudomást venni, mert beleivódott a néplélekbe”⁶⁴

Molnár Tamás meglátása szerint a munkásosztály „[j]övőbeni társadalmi szerepét és befolyását nem tudjuk most megjósolni, de az exproletariátus jelenléte minden bizonnyal egy különleges helyzetet fog létrehozni a kommunizmusban és a nyugati kapitalizmusban is. ... ezek nem fognak semmilyen ismert modellt követni, legyen az szociáldemokrácia svéd modellje, vagy másmilyen modellje, azután a parlamentarizmus sem fog recepttel szolgálni. Már vannak jelei, előfutárai egy másféle választásnak, egy másféle kialakításának a politikán túli szerveződések kialakításának, a korporativizmus újrafeltalálásának...”⁶⁵ Véleménye szerint ez „először is garantálná a nemzeti újjáépítést háromnegyed századnyi pusztítás után, azután pedig biztosítana egy szerény jólétet (amely figyelembe venné az eladósodás veszélyét) egy társadalmi egyensúly keretében.”⁶⁶

Nyilvánvaló, hogy a lengyel Szolidaritás sikereire tekintettel látta úgy, hogy Közép-Európa térségében – és talán egész Európában – a pártok által uralt közéletet a szakmai szervezetek, szakszervezetek által uralt, a Katolikus Egyház társadalmi tanítására visszavezethető korporativista politika fogja felváltani. A történelmi tények azonban azt igazolják, hogy ebben tévedett, hiszen – különösen Közép-Európában – éppen ellentétes folyamatok játszódtak le, és a pártpolitika eluralta az egész közéletet, kiterjesztve befolyását a szakmai és érdekképviselői szervek hagyományos terepére is.

Helyesen ismerte azonban fel, hogy a közép-európai térségben a szovjet megszállás előtti hagyományok újjáéledése sajátos karaktert ad ezen országok közéletének. „Bizonyos nyugat-európai megfigyelők meglepődve veszik tudomásul a hagyományok újbóli felszínre törését, és mindenekelőtt azt, hogy a nemzeti szellem hogyan kerekedik újra felül. A parasztpártok, a demokraták, a jobbközép, a keresztények stb. nagyon kevésbé, vagy egyáltalán nem látszanak modernizálódni. Mindent felülír a rögválóság és az emlékek ereje, egyáltalán nem tűnik úgy, hogy az embereket érdekelné a nyugati

stílus és a nyugati szlogenek. Még néhány év és a Kelet kinyilvánítja majd a Nyugattól való különbözőségét.”⁶⁷ Erre a történelem tanúsága szerint a 2015-ös migrációs válság adott alkalmat, és a V4 országok azóta hangsúlyozzák sajátos felfogásukat.

Molnár Tamás éles szemmel látta meg, hogy „[a] XX. század során a kelet-európai népek és az elit leszűrték a maguk tanulságait a nyugati típusú – mármint az amerikai ideológiának megfelelő – demokráciáról. Ezt a demokráciát mindig kíséri a Végítélet négy lovasa: a kapitalizmus, a liberalizmus, a pluralizmus és az erkölcsi útvesztés. Az első időkben – és ennek már most tanúi vagyunk – az emberi jogok és a fogyasztási javak iránti (nagyon is legitim) vágy minden más megfontolást felül fog írni. De hamarosan nyilvánvalóvá válik az ezért fizetendő ár. A nyugati típusú demokráciát Kelet-Európában sosem gyakorolták, mivel ellentétben áll a nemzeti integritás fenntartásának elvével egy olyan zónában, amelyben a függetlenség leginkább veszélyben forog.”⁶⁸ Éppen ebből a veszélyhelyzetből adódik, hogy „[e] térségben a nacionalizmus napról napra élesebben jelentkezik, s ebben az egyházak is szerepet játszanak nemzeti és morális hivatásuknál fogva, és mivel maguk is az egység szimbólumainak hordozói.”⁶⁹

Ebből a közép-európai különütasságból fakad, hogy „a kontinens egyensúlya újra megborulni látszik, ezúttal egy szinte kizárólag kereskedővé vált Nyugat-Európa és Európa – régóta elfojtott dinamizmust beizzítani akaró – maradék része (Közép- és Kelet-) között.”⁷⁰ Molnár Tamás ennek kapcsán is hangsúlyozza Franciaország eddigi politikájának téves voltát: „Franciaország Kelet-Európa politikája abban áll, hogy igyekszik borsot törni a régió központi hatalmának – a német-római császárság, a Habsburg birodalom, a poroszok stb. – orra alá. Ebből fakad a bizánci, ottomán vagy orosz szövetségek hagyománya. Ennek a multiszekuláris politikának az újragondolása nem lesz könnyű.”⁷¹ Jól látható azonban, hogy Franciaország a mai napig nem tekinti valódi partnernek a közép-európai országokat, még ha egyes országokkal – különösen Romániával – jó viszonyt is ápol.

Molnár szerint „Jalta óta az egyetlen igazán európai kezdeményezés Willy Brandt Ostpolitik-ja volt 1969-ben, amely most termi is gyümölcsseit. Kockázatos, következőképpen ellentmondásos és az alacsony politika hátsó gondolataitól nem mentes lépés volt. Ma már visszavonhatatlan és megkerülhetetlen. Az egyetlen ehhez mérhető kezdeményezés Franciaország részéről az lenne, ha társulna Bonn Ostpolitik-jához. Az előnyök Párizs számára szembeötlőek. Először is: kihasználhatna egy még képlékeny helyzetet abban a Kelet-Európában, ahol Franciaország óriási politikai és főleg kulturális presztízst őriz. Tárt karokkal fogadnák, részben maga miatt, részben Németország és Oroszország – úgymond helyi hatalmak – elleni ellensúlyként. Azután bátoríthatná és szemmel tarthatná Németországot ebben az új kalandban. Ez a harmadik partner stabilitást hozna a dolgok állásába és hidat képezne Nyugat és az óceánok felé.”⁷² Franciaország e kiegyensúlyozó szerepét akkor érthetjük meg igazán, ha figyelembe vesszük, hogy Molnár szerint hogyan fog változni a térség Oroszországhoz és Németországhoz fűződő viszonya.

Molnár meglátása szerint a német egyesítésből előnyök származnak „... a keleti országok és Oroszország, de Közép-Európa számára is, amely ezen a módon részese lehet egy nagy egésznek, ahol mindig is helye volt. A Hitler által végrehajtott osztrák Anschluss és a Szudéta-vidék annektálása óta Mitteleuropa a határvidék kényelmetlen szituációjában él.”⁷³ „A jövő Európája ennél fogva a vasfüggöny által égetett vonal mentén fog kikristályosodni. Az eltipró erejű ideológiai és katonai nyomás következtében ez a régió 1945-ben a szó szoros értelmében gazdaságilag és mentálisan is hibernált állapotba került. Mindazonáltal a moszkovita befolyás igen gyenge volt (ha volt egyáltalán);

a Nyugat befolyása pedig nélkülözött minden lendületet, eredetiséget és mélységet, és mindenesetre megszürvé érkezett. Közép-Európa jó helyzetben van ahhoz, hogy csomóponttá váljék, újraépítve kapcsolatait a fél évszázaddal ezelőtti Európával, de lényegesen jobb feltételek mellett.⁷⁴ A V4-országok közös politikájának a hagyományos értékrendek védelme felé fordulása igazolni látszik ezt a tételt.

Molnár hangsúlyozza, hogy „[a] nagy újdonság, amely készülöben van, az Oroszország részleges integrációja lesz Európába, mégpedig éppen azon államok közreműködésével, amelyek eddig az orosz csizma alatt nyögtek. A megvetés és gyűlölet ellenére szövődtek szoros kötelékek Oroszország és az (ex)-szatellit államok között.”⁷⁵ „Tartózkodás és ellenséges hangulat, de nem is annyira Oroszország és Lengyelország között például, hanem most már inkább Románia és Magyarország, vagy a szerbek és horvátok között. Oroszország, aki nem könnyen tudja majd eltörölni a kommunizmushoz kötődő érzéseket, fenyegetés marad ezen államok számára, már csak tömegénél és annál a jelenségnél fogva, amelyet ázsiai barbarizmusnak nevezhetnénk, és amely látenszen mindig ott lapang a háttérben.”⁷⁶ „[e]nnek a kolosszusnak a semlegesítése, amely kolosszus a szokatlan múltbeli szenvedéseiből meríti erejét, csak egy másik kolosszus által lehet biztosítva, Németország által.”⁷⁷ „A keleti államok új súlya egy német–orosz együttműködés felé fog vezetni, minthogy ez az egyetlen módja a lengyelek, a balti államok, Magyarország, Csehszlovákia, Románia jövőbeni függetlenségének biztosításának. ... Földrajzi helyzetük éppen hogy függővé teszi őket a két nagy regionális hatalom közötti kapcsolatok alakulásától. Ezért arra törekszenek majd, hogy elősegítsék a Berlin–Moszkva megállapodás létrejöttét, ők lesznek ennek a megállapodásnak a mediátorai és első haszonélvezői.”⁷⁸ „Ezen országok elsődleges érdeke a regionális stabilitás, amely csak akkor érhető el, ha Moszkva és Berlin céljai legalább időlegesen egyaránt ki vannak elégítve.”⁷⁹

Az Oroszországgal szembeni viszony valóban eléggé ambivalens a Közép-Európa térségben. Egyfelől, a közép-európai országok a történelmi tapasztalatokból okulva valóban nem kérnek az orosz fennhatóságból, ugyanakkor, mint az energiahordozók legfőbb szállítójával a közép-európai termékek hatalmas felvevőpiacával igyekeznek jó kapcsolatokat kialakítani velük. E mellett Oroszország és Németország egyaránt stabilizáló tényező a másik túlzott befolyásával szemben. Ahogyan a magyar miniszterelnök, Orbán Viktor fogalmazott nemrég, ez a térség „Sztambul–Moszkva–Berlin vonzáskörében” él.⁸⁰ Fentebb láttuk azonban, hogy az orosz–német partnerség veszélyeket is rejthet magában, egy új Molotov–Ribbentrop-paktum létrejöttét, amely fokozza a közép-európai országok kiszolgáltatottságát, ezért abban Molnár Tamás feltehetőleg téved, hogy e térség prosperitását valami nagyhatalmi közös védőernyő biztosíthatja. Sokkal inkább a közép-európai országok együttműködése a kívánatos, és az, hogy ők maguk ápoljanak kiegyensúlyozott kapcsolatokat a térség valamennyi érdekelt nagyhatalmával, Németországgal, Oroszországgal és Törökországgal, megakadályozva ugyanakkor azt, hogy e nagyhatalmak viszonya olyannyira szorossá váljék, hogy kölcsönösen garantálják egymás uralmi igényeit a befolyási övezetükbe tartozó országok felett.

(Az amerikai befolyás csökkentése) Molnár Tamás egyik alapvető tétele, hogy nem csupán a Szovjetunió viselkedett gyarmatosítóként a befolyási övezetében tartozó területeken, hanem az Amerikai Egyesült Államok is, noha eszközei puhábbak voltak, mint keleti vetélytársának. Molnár ezért az amerikai befolyást is nemkívánatosnak tartja Európában.

Ebből a szempontból Molnár Tamás a NATO-t is gyanakvással kezeli. „A NATO egyre inkább ellentmondásos valamivé kezd válni. Manapság egyenesen egy Németország elleni biztosítékként, Európába való integrációjának eszközeként, valójában fenyegetés-

ként van kezelve. Ez nem maradhat így hosszú távon. A NATO akár egy amerikai hídfőállásként is folytathatná létét egy az amerikai kapitalizmusnak kiszolgáltatott Európában.⁷⁸¹ Ennek kapcsán utalnánk arra, hogy az amerikai befolyás Európában ma már inkább gazdasági és ideológiai jellegű; az európai államok pedig – kellőképpen erős hadsereg hiányában – igénylik az amerikai védőernyőt. Jellemző, hogy kisebbfajta pánik tört ki, amikor Trump elnök az amerikai szerepvállalás csökkenését helyezte kilátásba.⁸²

Molnár ugyanakkor nem nyílt konfrontációt tartana szükségesnek, hanem csak az amerikai függőség csökkenését: „[a]z Egyesült Államoktól való »szétkapcsolódást« implicit módon foglalná magába Európa autonóm nemzetállamok – s adott esetben új konfigurációk, új blokkok – felé tartó fejlődése. De mit is jelent ez a »szétkapcsolódás«? ... Ha az oroszok és a németek közötti megállapodás létrejönne, és ha a németek Berlin körül egyesülnének, az amerikai jelenlét egyik oka meghaladottá válna. Ami nem jelentené azt, hogy az amerikaiak ne tartanának fenn ezt követően is meghatározatlan ideig bázisokat bizonyos európai országokban, így pl. Olaszországban, Törökországban, Nagy-Britanniában, Norvégiában. A »szétkapcsolódás« részleges lenne; annál is inkább, mert London nem mondana le az öt Washingtonhoz fűző különleges szálakról.⁷⁸³ Meg kell jegyeznünk, hogy a brexit folytán igen érdekes következményekkel számolhatunk ezen a téren, hiszen a leginkább atlantista tagállam távozik ez által az Európai Unióból, bár egyidejűleg fel kell hívnunk a figyelmet Lengyelország erősen atlantista irányvonalára, valamint Románia erős függésére az amerikai politikától.

A Molnár által az amerikai befolyás káros voltának tulajdonított legszembetűnőbb következmény „Nyugat-Európa bizonyos mértékű meggyengülése egy hirtelenjében partvonalra kerülő Franciaországgal és más országokkal, amelyek nem esnek túl nagy súllyal a latba. Spanyolország, Portugália, a Benelux és a skandináv államok mind olyan társadalmak, amelyek összevissza utat járnak be, és anélkül követik az amerikai modellt, hogy birtokában lennének annak a mögöttes infrastruktúrájának, amely az Egyesült Államokat erőssé teszi. Röviden szólva az állam tulajdonképpen hiányzik ezekből a köztársaságokból és királyságokból, és minden nemzeti akaratot kiolt a jólét. ... egyre jobban hozzákötik magukat az amerikai kapcsolathoz, még akkor is, ha maga az Egyesült Államok is tévútra téved, nemzeti és egyesítő erejű projekt híján.⁷⁸⁴ Annyit kétségkívül megállapíthatunk, hogy ezekben az országokban az amerikai ideológiai befolyás valóban erős, és számos komoly társadalmi problémával küszködnek, amelyek alááshatják az állam és társadalom működését.

(Befejezés) Korunk kihívásai, mint például a tömeges bevándorlás, akár Törökország és a Nyugat-Balkán iszlám többségű államainak csatlakozási törekvései, akár Nagy-Britanniának az Európai Unióból való kilépése, vagy az egyes tagállamokkal szemben az uniós alapértékek megsértése miatt az EUSz 7. cikke alapján megindított eljárások, felvetnek olyan kérdéseket, mint például, hogy mi az európai integrációs folyamat célja, és ehhez képest milyen eszközökkel lehet e folyamatot fenntartani. Molnár Tamás ma is aktuális gondolatai megtermékenyítőleg hathatnak ebben a vitában, ezért fontosnak tartjuk felidézni gondolatait.

Molnár Tamás filozófiai és történeti távlatba helyezve vizsgálta az európai politika alakulását a XX–XXI. század fordulóján. Bár nem minden előrejelzése állta ki az idő és a történelem próbáját, kétségtelen, hogy számos megállapítása maradandó és ma is aktuális. Éles szemmel vette például észre, hogy Oroszország többé már nem fog

lemondani közép-európai befolyásáról, hogy Németország fokozatosan ismét központi szereplőjévé válik az európai politikának, és hogy a közép-európai országok hamarosan kinyilvánítják különbözésüket a nyugati országoktól.

Molnár professor új veszélyes utópianak tartotta az európai egység, az Európai Egyesült Államok megteremtésének eszméjét, de szilárdan hitt az európai nemzetállamok együttműködésének erejében, amely a nemzeti sajátosságok figyelembe vétele és tiszteletben tartása révén megteremtheti a prosperitást a kontinensen, egyidejűleg csökkentheti az amerikai befolyást. A jövőt illetően azonban nem volt optimista: Nyugat-Európa hanyatlására és Közép-Európa szerepének megnövekedésére számított, miközben egész Európát féltette az identitásvesztéstől: „Veszély fenyegeti Európát: a soknemzetiségű és sokfajta kultúrával rendelkező identitás megszűnése a gazdasági érdekek sivatagának terjedése miatt, a szellemi értékeinek egyre erőszakosabb föld alá kinyerítése miatt.”⁸⁵

JEGYZETEK

- 1 E tanulmány szerzői ezúton is köszönetüket szeretnék kifejezni dr. Mohácsi Máténak a francia nyelvű szöveg magyar nyelvre fordításával nyújtott segítségével.
- 2 Thomas Molnar: *L'Europe entre parenthèses*, Paris: La Table Ronde, 1990, 8.
- 3 S. Király Béla: Molnár Tamás francia arcéle. *Magyar Szemle*, Új folyam XXVI. 5–6. szám [web:] <http://www.magyar szemle.hu/cikk/Moln%C3%A1r%20Tam%C3%A1s%20francia%20arc%C3%A9le#sendnote6anc>, (Letöltve: 2018. 10. 30.)
- 4 Mezei Balázs: „A történelemnek vannak önelhátározásai” – Molnár Tamás filozófus a jövőről. *Kommentár*, 2009/6, 12.
- 5 Tarján M. Tamás: 1929. március 20. – Ferdinand Foch marsall halála, Rubiconline.hu, http://www.rubicon.hu/magyar/nyomtathato_verzio/1929_marcius_20_ferdinand_foch_marsall_halala/ (Letöltve: 2018. 10. 30.)
- 6 Geoffrey Wheatcroft: Kinek kell a NATO? <http://www.komment.hu/tartalom/20110617-velemenya-nato-reg-tullepett-eredeti-celjan-meg-kene-szuntetni.html> (Letöltve: 2018. 09. 01.); North Atlantic Treaty Organisation, Lord Ismay. https://www.nato.int/cps/en/natohq/who_is_who_7294.htm (Letöltve: 2018. 09. 01.)
- 7 Megjegyezzük, hogy a vissza nem szerzett „török” területeken a győztes antant hatalmak mesterséges, szilárd történelmi gyökerekkel nem rendelkező államokat hoztak létre, tartósan destabilizálva a térséget, aminek következményei az iraki és szíriai polgárháborúkban, az Iszlám Állam felemelkedésében és bukásában is tetten érhetők.
- 8 Dr. Prieger Adrienn: Törökország Európai Unióhoz csatlakozásának jogi kihívásai, *Európai Jog*, 2016, március, 5.
- 9 Dr. Prieger Adrienn: A „Keresztény Európa” gondolata az akadálya Törökország EU-csatlakozásának? – „Európának ... lélekre is szüksége van.” *Glossa Iuridica*, IV. évf. (2018) 3–4. sz. 149–165.
- 10 European Communities: Declaration on European Identity, *Bulletin of the European Communities*, December 1973, No. 12, 118–122.
- 11 Merkóvity Norbert: *Európai identitás. A netpolgárok válasza egy nem létező fogalomra*, in: Nemzetiségi – nemzeti – európai identitás (Konferencia kiadvány), Az SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézetében 2008. november 12–13-án tartott konferencia előadásai (szerk.: Szirmai Éva, Újvári Edit), Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Felnőttképzési Intézet, Szeged, 2009, 47.
- 12 Varga Balázs: Az Európa-gondolat fejlődéstörténete a második világháborúig. In: Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Merényi Krisztina (szerk.): *Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves*, Budapest, ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2010, 663.
- 13 *Európa lelki alapjai tegnap, ma és holnap*. (Ratzinger Joseph bíboros beszéde. 2004. május 13. Pázmány Péter Katolikus Egyetem) Budapest: Università Cattolica del Sacro Cuore – Olasz Egyetemközi Központ, 2005.
- 14 Romano Prodi: Az intézmények Európája és a karizmák Európája együtt dolgoznak. (Beszéd a 2004-es stuttgarti ökenikus találkozózn.) *Távlatok*, 2004/3, 320–325.
- 15 Nagyon jellemző Friedrich Nietzsche rövid versikéje, amelyet az Ím, ilyen szól a Zarathusztra c. művében a főhős szájába ad: „Egyszer – az üdv első évében tán – / Panasz kélt Sibylla mámoros ajkán – / Látni se látott bort szegény – / Óh jaj, hogy elhagy

- minden remény, / Nézzvén, hogy itten / Mint gördül és sülyed fenéig minden! / Róma rima lőn és rima-fészter / Caesarja barom s az isten is – héber!” L.: http://naglfar.hu/index.php?page=view&show=1K%F6nyvek%2C_%EDr%E1sok%2F Friedrich_Nietzsche_-_Im%EDgyen_sz%F3la_Zarathustra/04_-_Negyedik_r%E9sz (Letöltve: 2018. november 4.)
- 16 Király Miklós: Európa keresztény gyökerei és az Alkotmányos Szerződés, *Iustum Aequum Salutare*, II. évf. (2006) 3–4. sz. 67–72.
- 17 Király: i. m. 67–72.
- 18 Molnar: i. m. 69.
- 19 Orhan Arslan: Influence of the Christianity on the Development of the European Union. *Law & Justice Review*, Volume: 1, Issue: 2, April 2011, 310.
- 20 Uo. 318.
- 21 Molnar: i. m. 68–69.
- 22 Uo. 68.
- 23 Uo. 71–72.
- 24 Uo.
- 25 Uo. 72–73.
- 26 Uo. 67.
- 27 Uo. 146.
- 28 Uo. 74–75.
- 29 Uo. 74.
- 30 Uo. 75.
- 31 Uo. 75.
- 32 Uo. 75–76.
- 33 Uo. 77–78.
- 34 Uo. 78.
- 35 Uo. 147.
- 36 Uo. 146–148.
- 37 Uo. 76–77.
- 38 Uo. 148.
- 39 Uo.
- 40 Mezei: i. m. 13.
- 41 Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról, *Történelmi Szemle*, 1981/3, 313–359.
- 42 Molnar: i. m. 53–55.
- 43 Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról, *Történelmi Szemle*, 1981/3, 314–317.
- 44 Molnar: i. m. 61.
- 45 Uo. 57.
- 46 Uo. 62.
- 47 Juhász Krisztina: Az Európai Unió és Oroszország kapcsolata a kezdetektől napjainkig, *De iurisprudentia et iure publico*, 2008/2., dieip.hu/wp-content/uploads/2008-2-04.pdf, 2. (Letöltés: 2018. 11. 05.)
- 48 Juhász: i. m.; Deák András: Az interpedencia fogságában – az EU–orosz kapcsolatok és külkereskedelem. In: Ludvig Zsuzsa – Deák András (szerk.): *Eurázsia a 21. században – a külkereskedelem tükrében*, Budapest: MTA Világgazdasági Kutató Intézet, 2014, 30.
- 49 Deák: i. m. 33.
- 50 Keleti partnerség. *Consilium.eu*, <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/eastern-partnership/> (Letöltés: 2018. 11. 05.)
- 51 Deák: i. m. 36.
- 52 Molnar: i. m. 70–71.
- 53 Deák: i. m. 34.
- 54 Molnar: i. m. 63.
- 55 Kerner Zsolt: Merkel szuperfegyvert adhat Putyin kezébe. *24.hu*, 2018. 08. 15., <https://24.hu/kulfold/2018/08/15/merkel-putyin-eszaki-aramlat/> (Letöltés: 2018. 11. 05.)
- 56 Mártonffy Attila: Felfutóban a német–orosz üzleti kapcsolatok – Csitul Berlinben a Moszkva elleni kritikus hangvétel. *Magyar Idők*, 2018. november 3., <https://magyaridok.hu/kulfold/felfutoban-a-nemet-orosz-uzleti-kapcsolatok-3633011/> (Letöltés: 2018. 11. 05.)
- 57 Molnar: i. m. 65–66.
- 58 Uo. 62–63.
- 59 Uo. 66–67.
- 60 Uo. 1990, 64.
- 61 Uo. 66–67.
- 62 Uo. 66.
- 63 Kugyela Tamás: Macron belekezdett az Orbán dolgát nehezítő mestertervbe. *Index*, 2018.10.15. https://index.hu/kulfold/ep/2018/10/15/macron_leuralja_a_liberalis_terfelet_europaban/ (Letöltés: 2018. 11. 05.)
- 64 Molnar: i. m. 54–55.
- 65 Uo. 55.
- 66 Uo. 60–61.
- 67 Uo. 58–59.
- 68 Uo. 59.
- 69 Uo. 61.
- 70 Uo. 80–81.
- 71 Uo. 81.
- 72 Uo. 81–82.
- 73 Uo. 64.
- 74 Uo. 64–65.
- 75 Uo. 55–56.
- 76 Uo. 56.
- 77 Uo. 57.
- 78 Uo. 57–58.
- 79 Uo. 60.
- 80 Nyilas Gergely: Orbán: Sztambul–Moszkva–Berlin vonzáskörében élünk. *Index*, 2018.10.08., https://index.hu/belfold/2018/10/08/erdogan_orban-viktor_sajtotajekoztato/ (Letöltés: 2018. 11. 06.)
- 81 Molnar: i. m. 63.
- 82 Dráma a NATO-csúcson: Trump bedobta az atombombát, majd győztesen távozott. *HVG.hu*, 2018. július. 12., https://hvg.hu/vilag/20180712_Breaking_Trump_beduholdott_kileptetne_Amerikat_a_NATObol_ha_minden_igy_marad (Letöltés: 2018. 11. 06.)
- 83 Molnar: i. m. 79.
- 84 Uo. 80.
- 85 S. Király: i. m.

Kossuth Zsuzsanna, az első magyar főápolónő tevékenysége a szabadságharc idején

Kossuth Zsuzsanna születésének 200. évfordulójáról – 1817. február 19. – emlékezett meg a magyar egészségügy 2017-ben. Ő Kossuth Lajos legfiatalabb nőtestvére, aki szimbolikus alakjává vált a kórházi betegápolásnak, bár jelentőségét az utókor jóval később ismerte csak fel. A 19. század közepén – nem tekintve a szerzetes ápolónővérekre – a kórházi betegágy mellett ismeretlen személy volt a női betegápoló. Az adott kor egészségügyi kultúrája rendkívül alacsony színvonalon állt, a gyógyítást és betegápolást tipikus férfifoglalkozásnak tartották. Rendkívüli eseménynek vagy katasztrófának kellett bekövetkezni, hogy a segíteni akarók „elviseljék” a női kezeket. Az 1848/1849. évi magyar szabadságharc idején a katonai egészségügy vonatkozásában két fontos tényezőre kell rámutatnunk: az egyik a társadalom öntevékeny erejének mozgósítása, a másik a nők munkájának igénybevétele a kórházi betegellátás megszervezésében.

1848 tavaszán és nyár elején fontos feladat volt a Batthyány-kormány önálló katonai szervezetének megszervezése, amely önkéntes alapon történt meg. A nemzetőrség lett ez a szervezet, amely – mai szóhasználattal élve – félkatonai intézménynek számított. A magyar kormányzat ellen megindult katonai akciók – a délvidéki szerbek felkelései, majd a Horvát Bánság szembefordulása – késztették a Batthyány-kormányt egy ütőképes haderő felállítására. Ez lett a Honvédség, amelyhez önkéntes alapon vagy a császári hadseregből történt „kilépéssel” lehetett csatlakozni. A fennálló törvények szerint mindkét forma legális volt, bár a császári hadvezetés teljes erővel akadályozni akarta. 1848 őszén kiformalódott a Honvédség katonai szervezete és vezetése.

A honvédség katonai orvosi szervezete folyamatosan formálódott: az első honvédorvosokat még a Nemzetőrség szervezetén belül nevezték ki, de 1848 őszén már a honvédorvosi kart szervezték, részben a császári hadseregből, részben önként jelentkezetekből. Stáhlly Ignác főtörzsorvos, a Honvédelmi Minisztérium VIII. orvosi osztálya vezetőjének köszönhető, hogy kiformalódott a honvédorvosi kar, az első és második vonalban levő honvéd táborig kórházak láncolata, műszerekkel történt felszerelés. Ez utóbbi annál nagyobb gondot jelentett, hiszen Bécs teljes embargót rendelt el Magyarország irányában orvosi műszerek, felszerelések és gyógyszerek vonatkozásában. Így Debrecenben és Szegeden orvosi műszereket gyártó műhelyeket szerveztek, míg a Tisza-parti városban katonai sebesültek számára szállítóokocsiakat és szekereket is gyártottak.

Komoly gondot jelentett a betegápolók toborzása. A sorozási szabályzat szerint az első-másodéves sebészhallgatókat kórházi betegápolói szolgálatra kellett besorozni, hasonlóan az alsóbb évfolyamos sebészhallgatókhoz. A felsőbb évfolyamok hallgatóit már katonai orvosi szolgálatra vezényelték. Erre a szolgálatra szinte senki nem jelentkezett, mert hazafias lelkesedésből inkább csapatszolgálatra – közkatonának – jelentkeztek. Példa erre Csatáry Grósz Lajos – Grósz Frigyes jeles szemorvos medikus fia – elsőéves orvostanhallgató, aki huszár lett az erdélyi honvédseregben, Kossuthal emigrálva századosi ranggal került 1849 őszén török földre, belépett a török hadseregbe, később részt vett a krími háborúban is. 1852-ben amnesztiával került haza: apja megoperálta Zsófia főhercegnő szemét és „honoráriumként” amnesztiát kért fiának.

(A magyar szabadságharc betegápolása) Az 1848/49-es magyar szabadságharc idején a Honvédelmi Minisztérium talán Európa legkorszerűbb elveken alapuló betegápolását teremtette meg, bár ez a honvédség szervezésével és az egészségügyi szolgálat átszervezésével függött össze. 1848 őszén, a honvédség megszervezésének idején a betegápolás (kórápolás) kérdése csupán másodrendű feladat volt a honvédorvosi kar és a tábori kórházi hálózat felállítása mellett. Az új honvédség kezdetben a betegápolás kérdésében a már hagyományos katonai gyakorlat mellett foglalt állást, így polgári személyekből és idősebb nemzetőrökből alakította ki a kórápolói gárdáját. Stáhly Ignác, a honvédorvosi kar főnöke, első szemléje során lehangoló állapotokat talált: például 1848 novemberében csak saját fizetéséből biztosított „különdíj” ellenében tudta visszafogni a kórápolókat, nehogy a kitört kolera elől elhagyják szolgálati helyüket. Stáhly, éppen a betegápolók szakképzetlensége miatt, bízta meg Eckstein Ferencet, hogy a polgári és katonai betegápolók részére külön-külön tanfolyamot szervezzen. A polgári és a katonai egészségügy szétválasztása után Stáhly Ignác már csak a katonai betegápolók részére kért engedélyt Kossuth Lajostól, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökétől. Az engedély szerint Eckstein Ferenc irányításával a Szvetanay utcai tábori kórházban indult volna meg a katonai kórápolói tanfolyam, amelyen a külön idevezényelt honvédeken kívül részt vettek a katonai szolgálatot vállalt sebészhallgatók is.

A toborzási rendelet szerint kórápolói munkára az első- és másodéves medikusok és sebészhallgatók sorozhatók be, viszont a számításba vettek többsége a várható katonai sikert nem akarta „felcserélni” betegágy melletti szolgálattal. Így a polgári lakosságból kerestek fizetés ellenében betegápolókat, később a fogságba esett császári egészségügyi szolgálatnál próbálkoztak betegápolókat toborozni. A megoldatlan betegápolás ügye Kossuth Lajost is foglalkoztatta, aki szemleútjai során számos rendtelenséget tapasztalt.

Valójában még a szervezés folyt, amikor 1848. december elsején Windisch-Grätz csapatai átlépték a határt és megindultak Pest irányába. A lassan visszavonuló honvédség 1848. december 31-én feladta Pest-Budát és a Tisza vonalán rendezkedett be védelemre. A Debrecenbe áttelepült kormányt Stáhly Ignác – idős kora és betegsége miatt – nem követte, így a VII. osztályt ideiglenesen Töltényi János törzssorvos irányította. Stáhly utódlásában Kossuth Lajos és Mészáros Lázár hadügyminiszter Flór Ferenc mellett döntött, aki 1849. január 22-én átvette az osztály és a honvédorvosi kar irányítását. Flór és Stáhly tevékenységének összehasonlításánál új jelenségként figyelhetjük meg, hogy míg Pesten az orvosi kar megszervezése és a kórházi rendszer kijelölése volt a cél, addig Debrecenben – a meglévő alapok továbbfejlesztése mellett – főleg a betegápolás tárgyi és személyi feltételeinek biztosítására törekedtek. 1849 tavaszán a három láncban megszervezett tábori kórházak számára biztosították a szükséges felszereléseket, szabványosították a műszereket, a szervezett kórházi élet érdekében kiadták a szolgálati és működési szabályzatot, amely – a pontos ügymenet, a kórházi rend és adatszolgáltatás mellett – már részlegesen szólt a betegápolás kötelmeiről is. E szerint a betegápolásra biztosított katonai és polgári személyek a tábori kórház parancsnoka alá tartoznak, aki fegyelmi előjárójuk és szakmai felügyelőjük, s a kórápolók kiképzéséről is ő gondoskodik.

A Honvédelmi Minisztérium VIII. osztálya által 1849 tavaszán kidolgozott újabb javaslatok a betegápolás területén jóval megelőzték saját korukat, hasonló jellegű javaslatokra Európában mintegy 10-20 évvel később került sor. Kossuth Lajos javaslatára a nők és a társadalom öntevékeny erejét mozgósították a betegápolás érdekében, valamint különböző jótékonsági akciók szervezésével kívánták a honvédség kórházi felszerelését és készleteit kiegészíteni.

1849 februárjában az Önkéntes Nőegylet elnöknője, Kossuth Lajos felesége, Meszlényi Terézia felhívással fordult a magyar nőkhöz, hogy tépéshez alkalmas lepedőket gyűjtsenek, fehérnemű- és ágyneműgyűjtéssel és -vásárlással egészítsék ki a katonai kórházakat. Raktárakat és az elosztással foglalkozó bizottságokat létesítettek, önkénteseket toboroztak a honvédségi kórházak élelmezésének és tisztaságának biztosítására, segédkeztek a betegek gondozásában. Flór Ferenc lehetőséget látott a nők önkéntes munkájának felhasználásában, ezzel Kossuth Lajos is egyetértett. Igaz, a honvédorvosi kar részéről ellenzésbe ütközött, sokan joggal vagy jogtalanul kételkedtek a nők eredményes munkájában, viszont bevonásuk a betegápolásba és a kórházi munkába rendkívül enyhítette a súlyos helyzetet. Flór Ferenc maga is a nők kórházi tevékenységét csak a frontvonalak mögött képzelte el, míg az arcvonalak közelében továbbra is férfi betegápolókra kívánt támaszkodni. E kettősség jellemezte a továbbiakban is a magyar szabadságharc betegápolását.

A kormány a nők betegápolási feladatokba való bevonását 1849. április 16-án ismerte el, amikor Kossuth Lajos országos honvéd főápolónővé Meszlényiné Kossuth Zsuzsannát, legfiatalabb nőtestvérét nevezte ki. Ezzel egy időben meghatározta a főápolónő feladatát és a kórházparancsnokoknak az önkéntes ápolónőkkel kapcsolatos kötelemeit. A kórházparancsnokok kötelesek lettek az önkéntes ápolónőkkel foglalkozni, ápolási munkára kiképezni. Az országos főápolónő felügyelete alá helyezték a kinevezésekor életre hívott Országos Kórodai Főápoló Intézetet, amely külön raktárkészlettel és az ápoláshoz szükséges felszerelésekkel (ágyak, ágyneműk, kötszerek stb.) rendelkezett. Az Intézet gondoskodott az önkéntesek elosztásáról, intézte az egyes kórházak igényeinek kielégítését, a raktárkészletek elszállítását, érdekvédelmet gyakorolt beosztottjaiért a kórházakkal és a honvédorvosi karral szemben.

(Élete és munkássága) Kossuth Zsuzsanna Kossuth László legkisebb gyermekeként született 1817. február 19-én Sátoraljaújhelyen, ahol apja ügyvédként tevékenykedett. A családban Zsuzsanna volt a legkisebb, Lajos a legidősebb gyerek, kettőjük között még két nőtestvér volt. Kossuth Zsuzsanna serdülő lányként 1833-ban szüleivel Pestre került, ahol megélhetésükéről Kossuth Lajos gondoskodott. Művelt, iskolázott lányként nyitott volt a politika iránt, a Törvényhatósági Tudósítások egyik másolója és terjesztője lett, így ismert tagjává vált a reformkori politikai életnek. Kossuth Zsuzsa nélkülözhetetlen lett Kossuth Lajos munkájában, amolyan titkári feladatkört látott el. Kossuth Lajos fogsága idején a Kossuth-család a Wesselényi Miklós irányította gyűjtésből élt, Kossuth Zsuzsanna külön engedéllyel mindennap felkereshette fivérét a börtönben, így közvetítő és hírvívő lett bátyja és barátai között.

Az 1838. évi jeges téli árvíz elpusztította azt a házat is, ahol a Kossuth család élt, így kénytelenek voltak Alsódabasra költözni. Kossuth Zsuzsanna állandó levelezésben állt Vörös Antal ügyvéddel, Kossuth Lajos későbbi titkárával. Ezekben a levelekben Kossuth Zsuzsanna politikai elemzéseket írt a hazai politikai életéről, az eseményekről. 1841-ben feleségül ment Meszlényi Rudolffhoz – Kossuth Lajos feleségének fivéréhez –, és hamarosan két lánygyermekük (Gabriella [1841–1865], Ilona [1843–1926]) született. A férj ismert Fejér megyei ügyvéd és Kossuth-párti megyei politikus volt, aki egyetértett azzal, hogy felesége is bekapcsolódjon a megyei politikába. Erre az Országos Védegyelet megalakulása adott lehetőséget, amelynek első megyei szervezetét éppen Meszlényi Rudolf és felesége alapította meg Fejér megyében. A harmonikus családi életet Meszlényi Rudolf váratlan halála (1847) törte meg, a férj elhunytá után néhány héttel született meg a harmadik gyermek, Rudolf. Ezután Kossuth Zsuzsanna három gyermekével Sárbogárdra

vonult vissza, innen kísérte figyelemmel a hazai politikai életet is. Az 1848. márciusi pesti forradalom idején már Pesten tartózkodott, de gyermekágya miatt nem vett részt az eseményekben. 1848 tavaszán, Pesten lakást bérelt, ahol diákok ételmezéséből tartotta el családját. Ekkor már vele élt – édesapjuk halála után előzvegyült – édesanyjuk is. Kossuth Zsuzsanna és családja 1849. január elsején a Pestet megszálló császári csapatok megjelenése miatt Debrecenbe menekült, ahol Könyves Tóth Mihály református lelkész házában kapott menedéket.

Debrecen jóval kisebb város volt Pestnél, így gyorsabban alakultak az emberi kapcsolatok. Egyes emlékezések szerint éppen Kossuth Zsuzsannától származik az Országos Nőegylet megszervezésének gondolata, amelynek célja a kórházi betegek és sebesültek gyámolítása lett. A Nőegylet elnökének Kossuth Lajosnét választották, míg az ápolási szakosztály élén Kossuth Zsuzsanna állt. Innen szervezték meg a kórházi felszerelések és a gyógyításhoz szükséges eszközök, anyagok összegyűjtését, a női tagok önkéntes munkájával készültek el a sebészeti kötszerek is. Lakása közelében bérelték azt a raktárt, ahová a kórházi felszereléseket, kötszereket és egyéb eszközöket szállították.

(Honvéd főápolónő) Flór Ferenc – mint alezredesi rangban a hadügyminisztérium egészségügyi osztályának főnöke – a honvédség katonai egészségügyének irányítója volt. Flór osztozott a hadvezetés azon felfogásával, hogy a fegyverforgatásra alkalmas férfiakra a közvetlen hadműveletekben volt szükség, így nagy pazarlásnak minősül ezeknek a háttországi foglalkoztatása. Híve volt annak a gyakorlatnak, hogy a gyenge fizikumúakat, időseket vagy lábadozókat beosszák kórházi munkára, így nem volt kifogása a hadifogoly orvosok és betegápolók – fizetés ellenében történő – kórházi foglalkoztatása ellen. Szakmai kiképzésük meglehetősen hosszú és nehézkes volt, 1849 februárjában – a honvédorvosok rang- és fizetési ügyeinek rendezésekor – felállították az egészségügyi állomány negyedik csoportját, az ún. „orvosi segédeket”, akik emelt zsolddal, de rendfokozat nélkül, kórházi betegápolóként működtek volna. Ide is medikusokat és sebészhallgatókat szántak, de az előbbi okok miatt ezek is csapatszolgálatra jelentkeztek inkább. Ekkor került előtérbe a nők hasznossá tétele.

1849. április 16-án Flór indítványára nevezték ki Kossuth Zsuzsannát országos főápolónőnek, ennek nyomán számos női önkéntes állhatott a katonai betegápolás szolgálatába. Kossuth Lajos rendelkezésében a következőket hagyta meg: „Hogy pedig ebbéli fáradozásának minél kivánatosabb sikere legyen, a tábori kórházak parancsnokai és felügyelő orvosai oda lesznek utasítandók, hogy mind azon intézkedéseknél, miket a kórházakban – az orvosi segédelmeken kívül – a gyengédebb ápolásra nézve a főápolónő vagy meghagyásánál fogva a segédápolónők hasznosnak és célszerűnek tartandanak, azokban a kórházparancsnokok és felügyelő parancsnokok minden kitelhető segédkezéssel, mulaszthatatlan polgári kötelezettségnek ismerjék el.”

A Kossuth-levél és a Közlönyben megjelent kinevezés a katonai parancsnokok és a honvédorvosi kar tagjai körében több helyen ellenkezést váltott ki, nehezen értették meg annak igazi értelmét. Mindenesetre Kossuth Zsuzsanna élvezte Flór Ferenc bizalmát. A főápolónő felügyelete alá helyezték az Országos Kórodai Főápolónői Intézetet, amely a Kereskedelmi Minisztérium épületében, a Ceglédi úton nyert elhelyezést. Itt állították fel a Központi Kórházi Anyagraktárát, amely felett a főápolónő rendelkezett. Ettől függetlenül a Nőegylet is rendelkezett saját készletekkel, amit rendszeresen a főápolónő rendelkezésére bocsátottak, vagy a megfelelő címre küldték. Mindkét helyen az ápoláshoz szükséges felszereléseket (ágyakat, ágyneműt, fehérneműt, kötszereket) tároltak. A gyógyszereket és orvosi eszközöket külön kezelték. Kossuth Zsuzsanna

1849. április 23-án kelt körlevelében az összes kórházparancsnokot adatközlésre, illetve igénybejelentésre kérte, majd 1849. április 23-án Gödöllőre irányított egy 125 ágyas katonai kórház teljes felszerelését.

Ezekben a napokban küld felhívást a magyar asszonyoknak és leányoknak, amelyben ápolási munkára buzdítja őket.

„Ne várjatok hivatalos kiküldetéseket, ne várjátok a rendszabályok kihirdetését. Minden nő, aki erőt érez megában, keresse fel a helyben vagy vidéken levő kórházakat. Ha elhagyott állapotban szűkülve, minden kényelmi cikk nélkül találja azokat, szólítsa el a legközelebbi polgári hatóságot, legyen a kormánybiztosi, megyei vagy városi hatóság, a kórházi szükséges készletek beszerzésére, ha a körülmények úgy kívánják, requisito útján is. [...] És ha akár a hatóságok, akár a kórház igazgató személyzet által gátolást vagy erélytelenséget tapasztalnátok a közmunkáikodásban, tegyetek nekem azonnal jelentést, hogy intézkedhessek. Osszátok fel magatok között a munka napjait, minden percben ápoló gonddal örködjete a szabadságért szenvedőknek még az álmaik felett is.”

Az új rendszer alig félév alatt formálódott ki, és 1849 júniusában már megoldódott a szakképzés is. Balassa János 1849. június 13-án javasolta Lumniczer Sándornak, a honvédorvosi kar új főnökének, hogy a Pesten meginduló honvédorvosi tanfolyammal egy időben szervezzék meg a féléves kórápolói tanfolyamot is. Ezen elsősorban férfiak vettek volna részt, míg Barna Ignác az önkéntes ápolónők kiképzését is szorgalmazta a Honvédelmi Minisztérium VII. osztályán. Ő egyéves tanfolyamot javasolt, az oktatást részben képzett orvosokra, részben – betegápolás gyakorlására – irgalmas nővérekre akarta bízni. A részletes tantervet végül Gaál Gusztáv törzsorvos 1849. július 26-án terjesztette Lumniczer Sándor elé, amelyben – indoklással együtt – kidolgozta a férfi és női jelöltek elméleti és gyakorlati kiképzésének folyamatát. Ez bonctani, gyógytani, hadisebészeti, ápolás- és gyógyszerismereti vonatkozásokat tartalmazott. A végzéskor a jelöltek vizsgabizottság előtt számoltak be tudásukról, amelyről végül bizonyítványt is kaptak volna. Sajnos a tanfolyam megindítására – tekintettel a katonai helyzet súlyosbodása és a fegyverletétel miatt – már nem kerülhetett sor, Balassa és Gaál Gusztáv tervezete nem került nyilvánosságra.

1849 tavaszán maga Kossuth Zsuzsanna szorgalmazta ugyan a nők teljes bevonását a kórházi munkába, de egyetértett a férfiak egyidejű alkalmazásával is. Például 1849. június 23-án, amikor Buda visszavétele után Schweidel tábornok (Pest katonai parancsnoka) Kossuth Zsuzsától kért ápolónőket a pesti katonai kórházba, ő mérlegelve a kórház helyzetét – férfiápolók elvételét javasolta.

Kossuth Zsuzsanna legfőbb feladata az ellenőrzés és a kórházak szervezése lett. Az egészségügyi osztály pontos tervet dolgozott ki számára, külön figyelmébe ajánlotta a jászberényi, a hatvani, a gödöllői, a váci, a balassagyarmati, a lévai és általában a távoli kórházakat. Elsősorban azokat, ahonnan nem rendelkeztek megbízható adatokkal vagy éppen nehéz helyzetükről volt tudomásuk. Kísérőnek Barna Ignác törzsorvost rendelték mellé, aki szakértelmével lehetett segítségére. Barna kinevezése ellentétes volt Kossuth Lajos eredeti elképzelésével, hiszen ő a főápolónő mellé az irgalmas nővéreket szánta kísérőnek. Ez nem vált be, mert ugyan értettek a betegápoláshoz, de szervezési kérdésben járatlanok voltak. Kossuth Zsuzsanna és Barna Ignác országos szemléjüket a győngyösi kórházban kezdték, amelyről Barna Ignác részletes jelentést küldött Flór Ferenc főtörzsorvosnak. Főápolónői szemléi során minden intézményt igyekeztek felkeresni, közben javaslatot tettek újabb intézmények létesítésére, pontosan megjelölték esetleges helyüket. Kossuth Zsuzsanna sokrétű feladata mellett foglalkozott a hadifogoly betegekkel kapcsolatos kérdésekkel, legfőképpen a velük szemben gyakorolt bánásmóddal. Később ezek tanúskodtak Kossuth Zsuzsanna mellett a császári hadbíróság előtt.

Pest visszafoglalása után Kossuth Zsuzsanna is a fővárosba érkezett és jelentős szervezőmunkát fejtett ki egy központi tábori katonai kórház felállításában és felszerelésében, a későbbi Ludovika akadémia területén. Sok akadályba ütközött, főleg a polgári hatóságok ellentétes rendelkezései miatt. A helyőrségi katonai kórházakban már jelentős számban dolgoztak önkéntes nők, számuk nagyjából azonos volt a vezényelt katonai és fizetett polgári ápolókkal. Írásban jelentette, hogy az önkéntes ápolónők kiképzését hiányosnak látja, szorgalmazta egy központi oktatási forma megteremtését.

Flór Ferencet 1849. június elején leváltották, helyét Lumniczer Sándor főtörzsorvos, a pesti orvosi kar későbbi neves sebészprofesszora foglalta el, aki az ápolás kérdésében Flórral azonos nézeteket vallott. Kossuth Zsuzsanna feladatkörét nem korlátozta, továbbra is ő maradt a honvédség főápolónője.

1849. június végén az osztrák és orosz hadsereg létszámfölénye miatt a kormány számolt Pest és Buda feladásával, ezért a védelmet a déli területekre helyezték át. Kossuth Zsuzsanna feladata a sebesültek elszállíttatása és a déli területekre újabb kórházak telepítése lett. Javaslatára Balogh Pálnét, Pest főápolónőjét szállítható sebesültekkel Komáromba helyezték át, ahol hosszabb védelemre számítottak. Kossuth Zsuzsanna 1849. július 4-én Szegedre ment, ahol a honvédség szintén hosszabb védelemre számított. Kossuth Zsuzsanna július 4-én még felhívással fordult a főváros asszonyaihoz. Ebben többek között a következőket írta:

„Mint nőegyleti tag szoltam hozzátok Debrecenből, midőn elébe mentünk a véres küzdelmek által nyerendő szabadságnak. Azóta kormányi megbízás tűzte kötelességemül az önként választott pályát, hőseink ápolását. Most én intézek hozzátok kérelmet. Intézem a kormány megbízásából, ki azon reményben bizandja rátok a hon hű fiait, testvéreiteket, hogy őket a vész sújtotta honnak megtartani és visszaadni kedves mulaszthatatlan nagy műveletét bevégezni törekedjete. Minden intézkedés megtétetett a könnyebb sérültek elszállíttatására, de vannak, akik az út nehézségeit nem bírják, és ezeket ajánlom jótékony figyelmetekbe. Vegyétek őket házaitokba, gyógyítsátok saját orvosaitok által, ápoljátok őket nőkhöz, honleányokhoz méltó feláldozó hűséggel, kezeitekbe tettem életüket, épségüket. Tartsátok meg őket a honnak, s életnek, hogy örvendhessenek a szabadságnak, amelyet kivívni segítének. Legyetek szerény munkásai a közboldogságnak, legyetek őrangyalai szenvedő hőseinknek, legyetek nők.

Hogy ezen felhívás nyomán felmerülő segedelmezésnek irányt és összpontot adjak, megkértem és megbízom három nőt, kik nemes ígéretükhöz képest eszközei leendnek minden önkéntes jótéteménynek. Neveik ismeretesek szenvedő honvédeink előtt: Székáts Júlia, Balogh Amália és Foster Karolina.

A kórház-igazgatók hivatalosan értesítvén, miszerint az asszonyok felszólítására sebesült beteg honvédőinket akár összesen, akár egyenként a nők ápolására bocsájtani kötelesek...”

Intézkedett arról is, hogy a családokhoz el nem helyezhető honvédeket az Irgalmasrend budai kórházába szállítsák át. A befogadó szegény sorsú családok között – ápolási díjként – Kossuth magánpénztárából kétszáz honvéd kéthavi zsoldjának megfelelő összeget osztanak szét. Szegeden szép számmal jelentkeztek kórházi munkára nők, mégis komoly nehézségekkel kellett megküzdenie: el kellett simítani a kórház orvosai és ápolónői közötti ellentéteket: segíteni kellett továbbá az áthelyezett pesti kórházak letelepítésében és felszerelésében.

Az egyre súlyosbodó helyzetben Kossuth Zsuzsanna is követi a kormányt Aradra, és itt éri a világosi fegyverletétel. Családjával északi irányba menekült, de Nagyváradon orosz fogságba került. Az orosz parancsnokság külön épületet biztosított számukra,

csupán a házi őrizet jelképezte a fogságot. Néhány hét múlva Haynau kikérte Kossuth Zsuzsannát, édesanyját, nővéreit az orosz parancsnokságtól és a budai várbörtönbe zárta. Az oroszok az utolsó pillanatig lehetővé tették az utat a szökésre, de kiszegyekkel ezt nem vállalhatták. A várbörtön megviselte Kossuth Zsuzsanna beteg tüdejét, betegen állt a hadbírótság elé. Életét azok a fogságba esett osztrák tisztek és katonák mentették meg, akik tanúsították az irántuk tanúsított emberségét, a magyar beteg honvédekkel azonos ellátásban részesedtek. Ezért, betegsége és ellátatlan családja miatt szabadon engedték.

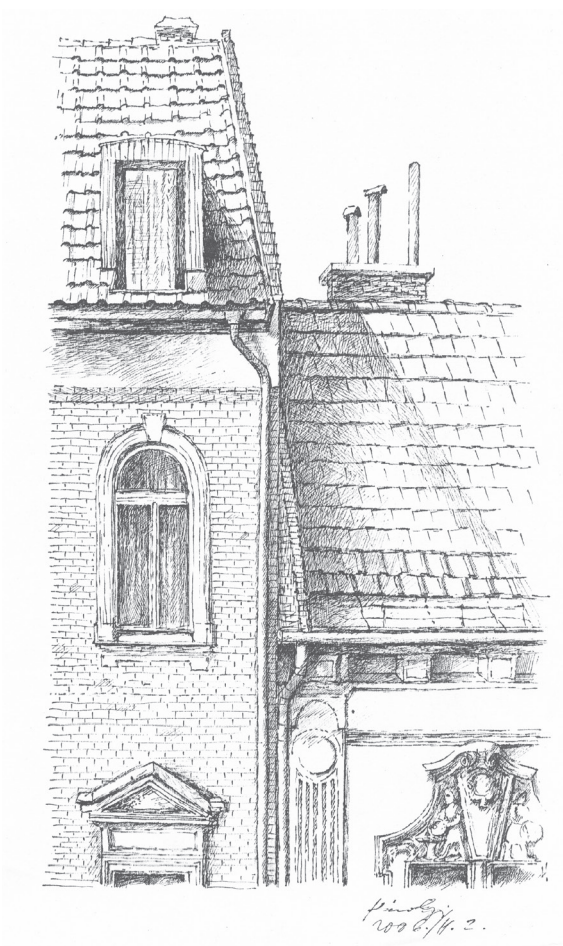
Kiszabadulása után Pesten maradt, iskolás gyerekek ételmeztéséből tartotta fenn családját, a bebörtönzött katonákat. A világosi fegyverletétel után nem lett nyugalom Magyarországon, segítették a bujkálókat, többfelé kisebb ellenállási góccok szerveződtek. Kossuth Zsuzsanna is kapcsolatba került a Jubál Károly és Mack József honvédtisztek által szerveződő – a helyzetet tekintve „görögötüzesen romantikus” – Bécs-ellenes összeesküvéssel (Jubál Kossuth Lajos gyermekeinek nevelője volt), amelynek leleplezése után Kossuth Zsuzsannát is letartóztatták 1850 decemberében. Az Újépületbe zárták, ahol az embertelen körülmények miatt újból kiújult tüdőbaja. Súlyos állapotban került a bécsi rabkórházba, az orvosok már életéért aggodtak. Az Egyesült Államok követe járt közben az embertelen körülmények enyhítése ügyében, majd felajánlotta, hogy hazája befogadja az egész Kossuth családot. Hogy Kossuth Zsuzsanna ne távozzon „büntetlenül”, örökre száműzték a Habsburg Monarchia területéről.

Előbb Brüsszelben telepedett le családjával, ahol csipkeverő műhelyt nyitott és ebből tartotta fenn családját és beteg édesanyját. Az osztrák nagykövetség állandóan zaklatta és Amerikába történő távozásra szólították fel. Erre csak édesanyja halála után vállalkozott, ahol a kint élő magyarság lelkesen fogadta és hajlandó lett volna közadakozással segíteni életét. Már súlyos beteg volt, de ismét a csipkeverésből kívánt megélni. 1854. június 29-én hunyt el New Yorkban. Lányai nevelését egy J. Gruger nevű tehetséges amerikai polgár és családja vette át és New York legjobb nevelőintézetében taníttatta őket. Különösen alakult a két lány élete: Gabriellát még az Egyesült Államokban feleségül vette Ambrozovich Béla (1831–1905) magyar építész, több jeles amerikai és magyar vasúti pályaudvar tervezője, aki feleségével 1861-ben hazatért Magyarországra. 1864-ben született Dezső (1864–1919) fiúk, a későbbi neves ügyvéd, újságíró, művészeti szakértő és műfordító. Az orosz klasszikusok egyik magyar fordítója lett, összesen 41 orosz regényt fordított magyarrá.

A másik lány, Meszlényi Ilona értesülve nővére súlyos betegségéről, 1864-ben szintén hazatért, s miután Gabriella meghalt, felnevelte a kisfiút. Egy háztartásba került sógorával, aki 1876-ban feleségül vette. Ambrozovich Béla a magyar vasúti hálózat egyik tervező mérnöke volt, 1885-ben az Ipar- és Kereskedelmi Minisztériumban főtanácsos és több vasútvonal építési kormánybiztosa lett. Meszlényi Ilona sem volt egészséges: ő is tüdőbeteg lett, de nagybátyjának, Kossuth Lajosnak anyagi segítségével Nizzában szanatóriumi kezelésben részesült. Talán nagybátyja ösztönzésére angol nyelven ifjúsági regényeket írt, amelyek Angliában és az Egyesült Államokban népszerűek lettek. George Bernard Shaw (1856–1950) 1897-ben – Budapesten járva – otthonában kereste fel Meszlényi Ilonát, hogy személyesen ismerje meg a népszerű angol ifjúsági regényírórt. Lelkes támogatója volt Kossuth Lajos emléke ápolásának, nem volt olyan Kossuth-megemlékezés, amelyen szervezőként vagy résztvevőként ne lett volna jelen. Nővérevel egy sírban nyugszik a Fiumei úti sírkertben, közel a Kossuth-mauzóleumhoz.

IRODALOM

- Földes Éva – Szabó Emma: *Kossuth Zsuzsanna. A magyar szabadságharc ismeretlen hősnőjének élete és levelei*. Bp., 1941.
- Kapronczay Károly – Szemkeő Endre: Kossuth Zsuzsanna országos főápolónő működése az 1848–1849. évi szabadságharcban. *Honvédorvos*, 1979. 133–141.
- Kapronczay Károly: A betegápolás szervezése a magyar szabadságharc idején. *Orvostörténeti Közlemények (Communicationes de Historia Artis Medicinae)*, 1981. 93–96.
- Kapronczay Károly: A magyar ápolónőképzés fejlődése. *Nővér*, 1992. 1. sz. 10–19.
- Kapronczay Károly: A magyar kórházügy fejlődése 1945-ig. *Nővér*, 1992. 5. sz. 22–46.
- Kapronczay Károly: A magyar szabadságharc egészségügye. *Valóság*, 1998. 3. sz. 15–23.
- Kapronczay Károly: Ápolástörténeti kérdések. *Valóság*, 1994. 6. sz. 100–106.
- Kapronczay Károly: *Fejezetek 125 év magyar egészségügyének történetéből*. SOMKL, 2001.
- Memorial of Mad. Susanne Kossuth Meszlényi*. Boston, 1856.
- MOL. Az 1848–1849. évi Minisztérium Levéltára. Honvédelmi Minisztérium Egészségügyi Osztály /H85/. HM eü. oszt. iratai.
- Osváth Zsuzsa: *A betegápolás regénye a magyar szabadságharcban*. Bp., 1961.

Egy felvidéki orvos Lev Tolsztoj környezetében (Makovický Dušan, 1866–1921)

Előre szeretnék bocsátani, hogy Makovický Dušan nem az első és bizonyára nem a legjelentősebb „hungarus” medikus, aki a történeti Magyarországról az Orosz Birodalomba távozott. Ezt bizonyítja, hogy már Borisz Godunov (1598–1605) cár udvari orvosa, Rietlinger Kristóf is magyar származású volt. A XVIII–XIX. században pedig olyan kiváló orvosdoktorok álltak cári állami szolgálatban, mint Gyöngyössi Pál (1763-tól II. Katalin udvari orvosa), Peken Keresztély (az első orosz gyógyszerkönyv, a „Pharma Copoea Rossica” összeállítója, 1779-től államtanácsos), Peken Mátyás (a Göttingenben tanult fiziológus és sebészprofesszor), Hambacher Sámuel (a katonai egészségügyi szolgálat kimagasló személyisége), Keresztúri Ferenc (a Moszkvai Egyetem Orvostudományi Karának dékánja), Orlay János (I. Sándor udvari orvosa), Dobsa Ferenc (1802–1808 között a Jénai Egyetemen medicinát tanult, majd Moszkvában lett medikus) és mások.

Makovický Dušan azáltal írta be nevét a magyar–oroszl kapcsolattörténetbe, hogy 1904 és 1910 között vezetett naplójában forrásértékű feljegyzéseket készített az írófejedlem Lev Nyikolajevics Tolsztoj hétköznapijairól, a környezetében történt eseményekről, irodalomelméleti, vallásfilozófiai, teológiai, esztétikai, politikai nézeteiről, egészségi állapotának hanyatlásáról, feleségéhez és családjának tagjaihoz fűződő viszonyáról, az otthonról való menekülés okairól, valamint a tüdőgyulladás okozta 1910. október 31-e és november 7-e közötti haláltságáról.

A híressé vált napló írója 1866. december 10-én, egy tízgyermekes, evangélikus felekezetű családban látta meg a napvilágot a felvidéki Rózsahegyen (ma: Ružomberok, Szlovákia). Hároméves volt, amikor édesanyját elvesztette és hathetes testvére is elhunyt. Dušan volt a család legfiatalabb gyermeke, aki olyan multikulturális környezetben nevelkedett, ahol szlovákul, lengyelül, németül és magyarul egyaránt jól beszéltek. Édesapja, Makovický Ferenc, aki a híres liptói túró, a brindza nagyüzemi gyártásának a megszervezője volt, nagy gondot fordított gyermekei nevelésére. Ismert róla, hogy aktívan részt vett a Matica Slovenská tevékenységében és több alapítványt hozott létre. Az ő nagyvonalú támogatásával és ösztöndíjával került Németországba – többek között – Samuel Fischer, a későbbi híres Fischer Verlag megalapítója. Az édesapa feltételesen büszke volt arra, hogy Cyrill nevű fia előbb a soproni evangélikus líceumban, majd a Habsburg Albrecht főherceg által alapított Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Akadémián, ezt követően pedig a hallei egyetemen tanult, ahol „Beiträge zu einer Monographie der ungarischen Rindviehrasse” című munkájával doktori fokozatot szerzett. Dušan bátyja valóban tehetséges fiatalember volt, mivel már diákkorában szlovákra fordította le Eötvös József „A megfagyott gyermek” és Arany János „V. László” című költeményét.

Makovický Dušan a gimnázium alsó négy osztályát a rózsahegy-i piaristáknál végezte, majd 1881–1882-ben a nagykőrösi református gimnáziumban tanult. Ezután 1885-ig az 1557-ben alapított Soproni Evangélikus Líceum növendéke, ahol hamarosan megmutatkozott kiváló nyelvteljesége. Tovább fejlesztette német tudását, de jól haladt az ógörög, a latin, az angol és a francia nyelv elsajátításával is. Ezekben az években kötött barátság-

got Benczúr Mátyással, aki Martin Kukučín néven a szlovák irodalom kimagasló alakja lett és huszonnyolc kötetes életműve valóban tiszteletet érdemel. A soproni időszakra esik Makovický egy másik barátsága is, amely Albert Škarvanhoz fűzte, aki később sokat tett Tolsztoj műveinek külföldi népszerűsítéséért és a jeles orosz író „Feltámadás” című regényét ő fordította le először szlovák nyelvre.

1885–86-ban a pozsonyi felső kereskedelmi iskolában tanult, de ezt követően a prágai Károly Egyetem Orvostudományi Karára iratkozott be. A medicina tanulása nagy erőfeszítést igényelt, ugyanakkor egy másik szenvedélye is feltámadt benne: Lev Tolsztoj műveinek olvasása. Orvosi tanulmányait mégsem hanyagolta el, sőt egy szemesztert az innsbrucki, egy másikat a berlini egyetemen töltött. Az orosz nyelv elsajátítása végett 1890. február elejétől május végéig a Moszkvai Egyetemen tanult, immár abból a célból, hogy Tolsztoj írásait eredetiben tudja olvasni. A Károly Egyetemen 1891-ben szerzett orvosi diplomát, majd szakmai továbbképzése érdekében két és fél évet Innsbruckban, a Carl Nicoladoni (1847–1902) professzor vezette sebészeti klinikán, fél esztendő pedig Budapesten, a belgyógyászati klinikán töltött externista orvosként.

Egyetemi stúdiumai és gyakornoki éveit után Makovický eredetileg Bárfán (Bardejov) kívánt letelepedni, de beteg édesapja kérésére Zsolnán (Žilina) kezdett praktizálni. Munkáját lelkiismeretesen végezte, ha szükség volt rá, még vasárnap is rendelt, nem ritkán húsz-harminc beteget gyógyított. A kék szemű, szelíd arcú, szőke hajú fiatal medikus népszerű embernek számított a városban, akinek szakmai presztízsét ez idő tájt írt könyvei és műfordításai is emelték. A Szlovák Bibliográfia III. kötete tizenkét fontosabb művet említ Makovickýtól. Nagy sikerű, népszerűsítő munkát publikált a trachomáról (szemgyulladás), annak tüneteiről és gyógyításának módjáról. 1896-ban, Túrócszentmártonban (szlovákul: Turčiansky Svätý Martin) könyvet adott ki a magyarországi nazarénusokról, az újrakeresztelést hirdető, a fegyveres katonai szolgálatot megtagadó, „szombatos” vallási közösségről. Több tanulmányt közölt a dohányzás és az alkoholfogyasztás káros hatásáról, amely az emberi szervezetre „méregként” hat.

Makovický már évek óta tervezte, hogy személyesen keresi fel az általa nagyra becsült Lev Nyikolajevics Tolsztojt, ezért 1894-ben és 1897-ben a Tulához közel fekvő Jasnaja Poljanába utazott, ahol a gróf vidéki birtoka és kastélya volt található. Nagy élményt jelentettek számára ezek a találkozások, mivel személyesen ismerhette meg a „Háború és béke”, az „Anna Karenina”, a „Feltámadás” című regények szerzőjét, a korabeli orosz irodalom egyik legjelentősebb géniuszát. Dušan doktorra nagy hatást gyakoroltak ezek a beszélgetések, Tolsztoj imponáló műveltsége, rendkívüli tájékozottsága, olvasottsága és szerteágazó érdeklődése. Bizonyára ezzel is magyarázható, hogy 1898-ban, Prágában közreadta a Lev Tolsztojnal című könyvét, amely Jasnaja Poljana-i élményeit és benyomásait tartalmazta. Oroszországi utazásainak meghatározó szerepe volt abban, hogy szlovák nyelvre elsőként ő fordította le a Kreutzer-szonátát, amely egy szerelmi háromszög történetét dolgozta fel rendkívül hatásos írói eszközökkel. Amikor Makovický arról értesült, hogy Tolsztojt – a „Feltámadás” című regényében megfogalmazott, a fennálló társadalmi rendet élesen kritizáló állam- és egyházellenes nézetei miatt – a pátriárka kiközösítette a pravoszláv egyházból, ezért azonnal Jasnaja Poljanába ment, hogy a súlyos lelki gondokkal küszködő író segítségére legyen. Együtt utaztak a Krim-félszigetre, ahol Tolsztoj visszanyerte lelki egyensúlyát és gyógyultan tért vissza birtokára.

A Tolsztoj család megkedvelte Dušan doktort, mivel tudták róla, hogy a jeles író odaadó híve, őszinte tisztelője, akinek emberségére mindenkor számíthatnak. Becsülték azért is, hogy Petőfi, illetve Ady verseit oroszra fordította, és Makovickýt – minden túlzás nélkül – Tolsztoj magyarországi közvetítőjének tarthatták. Bizonyára ezzel is magya-

rázható, hogy 1904-ben, az orosz–japán háború idején, amikor az író háziorvosát Dmitrij Vasziljevics Nyikityint bevonultatták a hadseregbe, Tolsztoj felesége, Szofja Andrejevna Bersz (1844–1919) Makovickýt kérte fel a család háziorvosának. Dušan doktor örömmel tett eleget a meghívásnak, mivel 1903 őszétől Liptó vármegye konzervatív politikai vezetése – Tisza István gróf első miniszterelnöksége idején – vádat emelt a szlávbarát (szlavofil) Makovický ellen, akinek személyében, minden alapot nélkülözve, orosz ágenst látott. Bernáth Géza igazságügyi államtitkár 1904. március 7-ei, a miniszterhez írt levelében arról számolt be, hogy a Makovický lakásán folytatott házkutatás során a hatóságok két tiltott kiadványt találtak. „A szlovákok magyarok általi elnyomása” című füzetet Dušan doktor Prágában publikálta 1903-ban németül, és még ugyanabban az évben szlovákra fordította le Lev Tolsztoj „A papsághoz” írt cikkét, amely Rózsashegyen látott napvilágot. A hatósági eljárás – érthető módon – sértette a zsolnai medikus önértétét, ezért elfogadta a Tolsztoj család felkérését és Jasznaja Poljanába utazott. Eredetileg négy-hathetes „helyettesítő” munkára számított, de a történelem felülírta elgondolását és 1920-ig maradt Oroszországban.

Jasznaja Poljanába érkezése után Makovický a Tolsztoj-kastély egyik földszinti szobájában kapott helyet, amely rendkívül egyszerűen volt berendezve, hiszen mindössze egy ágy, szekrény, két szék és íróasztal volt benne. Ez utóbbin a Biblia és orvosi szakkönyvek kaptak helyet, amelyeket Dušan doktor rendszeresen olvasott. A Rózsashegyről származó medikus mindennap megvizsgálta Lev Tolsztojt, de a környékbelieket is gondosan gyógykezelt. A rendelésekért csak néhány kopejkát kért, éppen annyit, amennyi szerény megélhetését biztosította. Munkáját reggel nyolckor kezdte és tizenhárom óráig folytatta, amelynek során asszisztense a gróf egyik lánya, Alekszandra Lvovna volt. Délután és az esti órákban Dusan Petrovics doktor, ahogyan környezete hívta, az író tudtával és beleegyezésével feljegyzéseket készített az elhangzott beszélgetések tartalmáról, Tolsztoj és vendégei párbeszédeiről. Makovický kisméretű, kemény kartonlapokra titkosírással rögzítette a hallottakat, mivel Lev Nyikolajevics nem kedvelte, ha gondolatait nyilvánosan írták le, nem akarta ugyanis, hogy nézeteit kinyilatkoztassanak, szententenciáknak tekintsék. (Érdekességképpen említjük meg, hogy Makovický naplója életében nem került kiadásra, hiszen cseh nyelven 1924-ben jelent meg belőle egy rövid változat, a teljes szöveg négy kötetben 1979 és 1981 között Moszkvában látott napvilágot, a magyar nyelvű fordítást és szerkesztést pedig Gerencsér Zsigmond készítette el – „Tolsztojnál Jasznaja Poljanában” címmel – 1999-ben, az Európa Kiadónál.)

Dušan doktor jó megfigyelő volt, és gondosan rögzítette az írófejedelem megnyilatkozásait, napi programját, a vendégeivel folytatott beszélgetések tartalmát, gyakran ellentmondásos gondolatait. Persze, azt nem állíthatjuk, hogy Tolsztoj kultúra- és művészetellenes nézeteket vallott, mivel ebben az esetben egész lényét kellett volna megtagadnia. Makovický feljegyzéseiből azonban kiderül, bár a napló írója őszinte és fenntartások nélküli tisztelője volt, hogy a legnagyobb géniuszok is gyakran tévedhetnek és személyiségük „közelről” nem mindig olyan vonzó, mint amilyennek látni szeretnénk. Tolsztoj esetében „feloldozást” jelent, hogy a pravoszláv egyházból való kiközösítése után már nem ugyanaz az ember volt, mint korábban. Személyében és önértetében való méltatlan megalázása számos esetben elfogulttá tette, ami értékítéleteiben súlyos torzulásokat eredményezett. A feljegyzésekből kiderül, hogy lekicsinylően beszélt a 18–19. századi német filozófia klasszikusairól, olyan kiváló francia festőművészekről, mint Claude Monet, Eduard Manet, és Camill Pissarro. Ezek után furcsának tűnhet, hogy fia Lev Lvovics mégis Auguste Rodin-nél tanult Párizsban. Hallani sem akart olyan zseniális komponistákról, mint Liszt, Chopin, Berlioz, Schumann és Wagner, csupán azért,

mivel képtelen volt műveiket eljátszani. Nem sokra tartotta Shakespeare-t, szívesen olvasta viszont Defoe, Rousseau, Dickens, Puskin, Lermontov, Nyekraszov, Korolenko műveit, Gorkijt pedig azért, mivel új problematikát, a proletáriródalom témakörét teremtetten meg. Kezdetben szerette Ivan Szergejevics Turgenyevet (később azonban elfordult tőle), Dosztojevicskij művészetéhez felemás viszony fűzte, Leonyid Andrejevét pedig szívből gyűlölte. Csehovot viszonylag gyakran látta vendégül, de a lelke mélyén nem tudta titkolni „lenézését”, mivel az orvos végzettségű író nagyapja a gróf egyik legodaadóbb híve, Vlagyimir Grigorjevics Csertkov (1854–1936), apjának volt a jobbagya. Talán legkedvesebb szerzője az amerikai Henry George (1839–1897) közgazdász volt, akinek műveiben a bekövetkező változások lehetőségét látta. Makovický feljegyzései arról tanúskodnak, hogy Lev Nyikolajevics, aki a szabadelvű pedagógia híve volt, elutasította Johann Friedrich Herbart és követői (Ziller, Stoy, Rein, Willmann) iskola- és gyermekfelfogását, mivel az a porosz kaszárnnyak szellemét és drilljét sugallta számára.

A napló írója forrásértékű jegyzeteket készített Tolsztoj közvetlen környezetéről, köztük leányairól, Alekszandra Lvovnáról (aki sokat segített apjának a kéziratok másolásában), Marijáról (Nyikolaj Leonyidovics Obolenszkij herceg feleségéről) és Tatjánáról (Mihail Szergejevics Szuhotyin földbirtokos nejeről). Kevésbé szimpatikus leírások idézik a gróf fiait (Szergejt, Andrejt, Nyikolajt, Mihailt és Lev Lvovicsot), akik a korabeli arisztokratákhoz hasonlóan gyakran halmoztak fel jelentős kártyaveszteségeket, korhely életmód jellemezte őket, ami Tolsztojnak egyáltalán nem tetszett. Rendszerint édesanyjukra hárult az a feladat, hogy kifizesse adósságaikat és botrányaikat elsimítsa. Lev Nyikolajevics szívesen látta vendégül kastélyában Alekszandr Boriszovics Goldenvejzer (1875–1961) zongoraművészt, Ilja Jefimovics Repin (1844–1930) festőművészt és Ilja Iljics Mecsnyikovot (1845–1916), aki orvosi (főként immunológiai) kutatásaiért 1907-ben Nobel-díjat kapott és nevét ma az Odesszai Állami Egyetem viseli. Gyakran megfordult Jasznaja Poljanában a politikus Mihail Alekszandrovics Sztahovics (1906-tól az Állami Duma tagja), Ivan Ivanovics Gorbunov-Poszadov (a „Poszrednyik” kiadó vezetője), Nyikolaj Jakovlevics Grot (a Moszkvai Egyetem filozófiaprofesszora), Vlagyimir Galaktyionovics Korolenko (író, lapszerkesztő), Alekszandr Mihajlovics Kuzminszkij (az Ítéltábla bírája) és Mihail Oszipovics Menyisikov (a „Novoje vremja”, valamint a „Nyegyelja” című lapok publicistája). Makovický több helyen felidéri Tolsztoj környezetéből mindazokat, akik titkárként vagy gépíróként segítettek Tolsztoj műveinek technikai kivitelezését. Köztük említhetjük Viktor Anatoljevics Lebre (1906), Nyikolaj Nyikolajevics Guszev (1907–1909), Valentyin Fjodorovics Bulgakov (1910) személyi titkárok és Valerija Mihajlovna Feokritova tevékenységét. Minden túlzás nélkül állíthatjuk azonban, hogy a jeles író életének legodaadóbb segítőtársa és híve V. G. Csertkov volt, aki fiatal katonatisztként ismerkedett meg Tolsztojjal. Elkötelezett tolsztojánus lett belőle, aki szellemi példaképének tekintette az „orosz Apostolt” és a legsúlyosabb megpróbáltatásokat is vállalta érte. A cári hatóságok ugyanis 1897-től 1905-ig külföldre, Angliába száműzték, ahol valóban sokat tett Tolsztoj műveinek kiadásáért és népszerűsítéséért.

A napló feljegyzéseiből az is kiderül, hogy Tolsztoj környezete a beszélgetések során milyen témákat érintett, hogyan értékelték az 1904 és 1910 közötti eseményeket. Makovický naplója hitelesen írja le, miként élte át Tolsztoj az 1904–1905. évi orosz-japán háború és az 1905–1907-es forradalom viharos eseményeit. A Jasznaja Poljana-i kastély lakói az újságokból értesültek arról, hogy 1904. február 8-án a japánok hadat üzentek az Orosz Birodalomnak a távol-keleti (főleg a Kína és Korea feletti) uralom megszerzéséért. Tolsztoj élesen elítélte a háború kitörését, mivel minden fegyveres

konfrontációnak ellensége volt. Ugyanakkor felhárította, hogy Sztjepan Oszipovics Makarov admirális áprilisban súlyos tengeri vereséget szenvedett, majd augusztus 30-a és szeptember 3-a között a liaujangi csatában is alulmaradt az orosz flotta. Az író, aki II. Miklós cárt és Alekszej Kuropatkin tábornokot egyaránt tehetségtelen embernek tartotta, nemzeti önérzetében sértve érezte magát, amikor arról értesült, hogy 1905. január 2-án a cári csapatok Port Arthur feladására kényszerültek, május 27–28-án pedig Heihacsiro Togo tengernagy Csuzimánál szétverte Zinovij Rozsesztvenszkij admirális teljes flottáját. Amikor fia, Szergej katonai helytállásáért kitüntetésben részesült, Tolsztoj dühében úgy nyilatkozott: a fiatal tiszt csak azért kapta a magas elismerést, mivel ő az apja.

Dušan doktor naplója fontos feljegyzéseket tartalmaz az 1905–1907-es forradalom eseményeiről is, és arról, miként ítélte meg ezeket a kiváló író. Tolsztojt felhárították az 1905. január 9-ei „véres vasárnap” történései, amikor a katonaság belelőtt a Georgij Gapon pápa vezette fegyvertelen, békés tüntetőkbe. Lev Nyikolajevics a történetekért súlyosan elmarasztalta a cárt, bár ő az adott időpontban nem tartózkodott Péterváron. Az író nyugtalanították a kibontakozó forradalmi események, mivel tudta, hogy vidéken hárommillióra tehető a lázongó parasztok száma, akik kétezer nemesi kúriát gyújtottak fel, ennek ellenére II. Miklós 1905. október 19-ei manifesztumát az alkotmányos jogokról mégis helyeselte. Ezekben a hetekben nem titkolta, tartott attól, hogy a környékeliek felgyújthatják a Jasznaja Poljana-i kastélyt, de bízott abban, hogy az emberek méltányolják humánus cselekedeteit, korábbi iskolaalapításait, a szegényeknek nyújtott pénzdományait.

Az aktuális politikai eseményeket Tolsztoj rendszeresen megvitatta asztaltársaságának tagjaival, barátaival és vendégeivel, akik többnyire osztották véleményét. Persze, nem mindenben alakult ki egységes álláspont, hiszen például az üldözött vallási szektárról, a duhobokról (a „Lélek harcosai”-ról) még legjobb barátai is másként vélekedtek. E vitákban mindig számíthatott Vlagyimir Grigorjevics Csertkov támogatására, akivel jelentős összegekkel segítettek ezt a vallási közösséget, amely elutasította a fegyveres katonai szolgálatot és a cári hadseregbe való besorozást. Bár a hatóságok keményen felléptek ellenük, a tolsztojánusok mégis hatékonyan támogatták őket anyagilag. Döntő szerepük volt abban is, hogy a 19–20. század fordulóján a duhoborok ezrei vándoroltak ki külföldre, főleg Kanadába, ahol ma is megőrizték vallási közösségüket és nagy tiszteletben tartják Tolsztoj emlékét.

Makovický naplójának tanulságos feljegyzéseit képezik azok a leírások, amelyek az Orosz Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia kisebbségpolitikájára vonatkoznak. Lev Nyikolajevics nézeteiből kiderül, hogy szívből gyűlölte a cárizmus elnyomó politikáját, amely Oroszországot valóban a „népek börtönévé” tette. Tolsztoj gyakran kérdezte Dusan Petrovicsot arról, hogy miként jellemezhető a magyarországi nemzetiségek (szlovákok, ruszinok, románok, szerbek, horvátok) helyzete. A napló írója többször tájékoztatta Tolsztojt – főleg a szlovákokat érintő kérdések kapcsán – a magyar kormányok politikai intézkedéseiről, és a sajtóban megjelent cikkekről. Így értesült Tolsztoj az 1907-es Lex Apponyiról, amely a nemzetiségi iskolák támogatását annak függvényében állapította meg, hogy mennyire hatékony az iskolákban a magyar nyelv elsajátítása. Lev Nyikolajevics tehát megbízható forrásból értesült a budapesti kormányok nemzetiségpolitikai törekvéseiről, amelyek ellen többször élesen tiltakozott. A magyar sajtó pedig Makovickýt vádolta meg azzal, hogy minden bizonnyal ő hangolta ellenünk a világhírű orosz író. Ez alaptalan vádaskodás volt, amit az is bizonyít, hogy 1907. november 27-én, a Budapesti Naplóban Ady Endre vette védelmébe Tolsztoj háziorvosát, akitől valóban távol állt a magyarelles izgatás szándéka.

Dusan Petrovics doktor szívesen beszélt Tolsztojnak a magyar irodalom jeles alakjairól, köztük Jókai Mór, Petőfi Sándor, Arany János és Tömörkény István műveiről. Lev Nyikolajevicsét különösen ez utóbbi munkássága érdekelte, mivel a magyarországi nazarénusok és az orosz duhoborok nézeteiben több hasonlóságot látott. Nem kis büszkeséggel írhatjuk le, hogy Tolsztoj – Makovický közbenjárásával és ajánlásával – szívesen fogadta a Magyarországról érkezett újságírókat, köztük Serényi Gusztávot 1906 nyarán és Pásztor Árpádot 1910. augusztus 22-én, akiknek hajlandó volt interjút adni. Ezt azért is fontos hangsúlyozni, mivel a külföldi publicistákat általában nem kedvelte és arra kérte őket, hogy – interjú helyett – inkább a műveit olvassák.

Makovický naplójának feljegyzéseit összességében tárgyilagosság és elfogulatlanság jellemzi, némi kivételt jelent ez alól Tolsztoj felesége, Szofja Andrejevna Bersz tevékenységének ábrázolása. Dusan Petrovics alapvetően neurotikus és paranoiás hölgynek tünteti fel az írónál tizenhat évvel fiatalabb nejét, aki elkényeztetett moszkvai kisasszonyként érkezett a Jasznaja Poljana-i birtokra. Lev Nyikolajevicsről tizenhat alkalommal esett teherbe, tizenhárom gyermekük született, akik közül tízen érték meg a felnőttkort. Kétségtelen, hogy a házaspár életének utolsó két évtizede (különösen 1891, a „Krautzer-szonáta” megjelenése után) már nem volt felhőtlen, de a családi kötelék mindvégig fennmaradt. Dusan Petrovics nem tartotta szimpatikusnak, hogy Szofja Andrejevna állandóan féltékeny volt Tolsztojra, sokat zsörtölődött vele, főként amiatt, hogy 1900-tól vezetett naplóját nem volt hajlandó megmutatni neki. Szofja Andrejevna rendszeresen kutatót férje asztalának fiókjaiban, mivel szeretne volna megtudni, hogyan vélekedett róla Lev Nyikolajevics az utóbbi években, milyen végrendeletet hagyott és a művei utáni szerzői jogokat kire ruházta át. Makovický feljegyzéseiből megtudjuk, hogy Tolsztoj miként vezette félre feleségét azért, hogy a naplót V. G. Csertkovnak adta át. Őszintén szólva, ennél korrektebb megoldás is lehetett volna, de Dusan Petrovics szimpátiáját mégis Tolsztoj élvezte.

A Tolsztoj-házaspár tisztességes megítéléséhez az is hozzátartozik, hogy Szofja Andrejevna nem volt annyira negatív személyiség, mint ahogyan Makovický doktor ábrázolta. Kétségtelen tény, hogy a feleségnek döntő érdeme volt abban, hogy felnevelte tíz gyermekét, összetartotta a családot és – férje helyett is – irányította a gazdaságot. Lev Nyikolajevics ugyan szívesen „kaszálgatott”, ha vendégek érkeztek birtokára (például a japán író, Tokutomi Roka odaérkezésekor), de az „Anna Karenina” befejezése (1878) után inkább az orosz társadalom kritikája és a hit kérdései foglalkoztatták. Szofja Andrejevna javára írható az is, hogy megakadályozta a Tolsztoj-vagyon széthullását és árgus szemekkel figyelte a személyzet mindennapi munkáját. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ő is rendelkezett szépírói kvalitásokkal, amit a halála után hetvenöt évvel később, 1994-ben kiadott „A bűn kérdése” című munkája is bizonyít. A negyvennyolc éves házasság azonban felőrölte mindkettőjük idegeit, 1910 tavaszára pattanásig feszült a helyzet a két ember között, amit az is mutat, hogy májusban a feleség elszökött otthonról, de Lev Nyikolajevics kérésére visszatért Jasznaja Poljanába. A nyár során ugyanakkor egyre határozottabban követelte férjétől az általa vezetett napló átadását, és tudni akarta, miként rendelkezik a végrendelet a művek utáni szerzői jogokat illetően.

Makovický feljegyzései szerint, a házaspár veszekedései szinte az örületbe kergették Tolsztojt, aki nem tudta elviselni, hogy felesége „kémkedett” utána, és éjszakánként az íróasztalában keresgélt. Ezzel magyarázható, hogy október 28-án az író döntő lépésre, az otthonról való „menekülésre” szánta el magát, mivel már nem bírta az örökös civakodásokat. Hajnalban felébresztette Dusan Petrovicsot és leányát, Alekszandra Lvovnáat, akiknek a segítségével gyorsan összecsomagolt, holmiját

egy kocsira rakták és – a házi orvos kíséretében – a csokini vasútállomásra hajtatott. Egy másodosztályú, fűtetlen kocsiban Gorbacsevóig utaztak, ahol átszálltak egy harmadosztályú szerelvényre, amellyel Kozelszkig mentek. Onnan bérkocsin utaztak tovább az optynai remeteházig, amelynek közelében egy vendégfogadóban szálltak meg. Mire odaértek Lev Nyikolajevics már nagyon átfázott, a láza is emelkedni kezdett, de a szoba szellőzőablakát éjszakára sem engedte becsukni. Másnap az optynai remetét keresték fel, azzal a céllal, hogy az író Joszif sztareccal beszélhessen. Erre nem került sor, mivel a „szentéletű” ember gyengélkedett és Tolsztoj is félt attól, hogy az egyházból kiközösített személyként a remeteház vezetője nem fogadja. Október 30-án Lev Nyikolajevics a közeli samorgyini női kolostorba gyalogolt át, hogy találkozzon Marija nevű húgával, aki ekkor nyolcvanéves volt. Bár az író azt ígérte neki, hogy másnap újra felkeresi, de erre nem kerülhetett sor, mivel kora reggel már nagyon rosszul érezte magát. Ezért bérkocsival visszautaztak Kozelszkbe, és Tolsztoj úgy döntött, hogy a „világ elől” a Kaukázusba, Novocserkasszkba mennek vonattal, mivel ott élt Tolsztoj húgának unokája. Ez a terve azonban nem valósulhatott meg, mert útközben újabb rosszullét fogta el, és Asztapovo állomáson le kellett szállni a vonatról. Makovický mindenben a segítségére volt: kérésére Ivan Ivanovics Ozolin állomásfőnök átadta nekik saját lakását, hogy a beteget ne a váróteremben kelljen kezelni. Október 31-étől Tolsztoj állapota egyre romlott, hiszen láza 39–40 fok között volt, pulzusa néha a 130-140-et is elérte, légzésszáma pedig negyvenig emelkedett. Makovický nyugtató injekciókkal, lázcsillapítókkal és kámmal igyekezett stabilizálni Lev Nyikolajevics állapotát, de az november 5-étől még tovább romlott és a beteg naponta 10-12 órát csuklott. Tolsztoj agóniája november 7-én (az új időszámítás szerint: 20-án) fordult válságosra, amikor a tüdőgyulladás végképp felőrölte szervezetét és reggel 6 óra 5 perckor megszűnt a légzése. Dušan doktor könnyezve zárta le Tolsztoj szemét, akit fiatal korától rajongással szeretett és életművéről a legnagyobb tisztelettel beszélt. Lev Nyikolajevicsét néhány nappal később a Jasnaja Poljana-i kastély parkjában, kedvenc tölgyfái alatt helyezték örök nyugalomra.

Ezt követően Dušan doktor pár hétre visszatért Rózsahegyre, ahol interjút adott Pásztor Árpádnak, akivel 1910. augusztus 22-én már találkozott. A samovár gőzölgő teája mellett az újságíró arról kérdezte Makovickýt, hogy mi volt az oka a világhírű író „halálfutása”-nak és exodusának. A titoktartó Dusan Petrovics nem kívánta feltárni a Tolsztoj-házaspár konfliktusának hátterét, ezért diplomatikusan megfogalmazott kitérő válaszokat adott. A cikk 1911. január végén jelent meg az „Est” című lap hasábjain, és sok olvasó érdeklődését keltette fel. Ezt követően Makovický hamarosan visszatért Jasnaja Poljanába, ahol továbbra is a Tolsztoj-család háziorvosa és a környékbeli emberek gyógyítója maradt. Három évvel később újabb fordulat következett be az életében, mivel tolsztojánus elvarátaival együtt egy kiáltványt írt alá a kitört háború ellen. A cári hatóságok ekkor azzal vádolták meg, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia ügynöke, ezért bírósági eljárást indítottak ellene és tíz hónapra a tulai börtönbe zárták. A fogságban fertőző tífuszt kapott, amely szervezetét legyengítette és egészségi állapotát aláasta. Gyógyulását annak köszönhette, hogy egy Jasnaja Poljanából származó ápolónő gondját viselte, szakorvosként ellátta és a legyengült Dusan Petrovicsot mindenben segítette. Kapcsolatuk az évek során egyre szorosabbá vált, amit az is bizonyít, hogy Makovický feleségül vette Matryona Konsztantyinovna Orehovát. Közös határozatuk arról, hogy 1920-ban Rózsahegyre költöznek, de még ezt megelőzően Dušan doktor az általa vezetett naplót – előrelátó módon – a moszkvai Tolsztoj-palotában (a mai Tolsztoj Múzeum épületében) helyezte biztonságba. Ezt nagyon jól tette, mivel az utazás során csomagjaik egy része elveszett, a többit pedig csak megkésve kapták meg. A Makovický-házaspár 1920. november 21-én érkezett meg

Rózsahegyre, ahol a régi családi házban rendezkedtek be. Dušan doktor egészsége azonban még mindig nem állt helyre, ezért a Túrócszentmártonban felkínált medikusi állást nem merte elvállalni. Egyébként sem érezte jól magát a Trianon (1920. június 4.) utáni Csehszlovákiában, ráadásul a hatóságok unokaöccsét is vád alá helyezték, aki három nyelven prédikált híveinek. Egyre erősödtek depressziós tünetei, amelyek következtében 1921. március 12-én önkézzel vetett véget életének. Már kislánya, Dorottya születését sem érthette meg, aki édesapja hivatását követte és később Budapesten dolgozott gyermekorvosként.

A Makovický-családban kétségtelenül megvolt az orvosi „x-faktor”, hiszen erről tanúskodik, hogy az oldalági leszármazottak között is több kiváló orvos található. Első helyen említjük köztük Makovitzky Józsefet, aki 2007-től az MTA külső tagja. Róla tudjuk, hogy 1942-ben, Nagykanizsán született, jómódú polgári családban. Bár édesapja Teleki Pál földrajzprofessornál habilitált, ő mégis az orvosi pályát választotta. Az 1960-as évek elején iratkozott be a Pécsi Orvostudományi Egyetemre, ahol olyan kiváló tanárai voltak, mint Szentágothai János, Flerkó Béla, Donhoffer Szilárd, Grastyán Endre és Halász Béla. A legnagyobb hatással mégis a patológus professzor Romhányi György volt rá, akinek ma egész alakos bronzszobra látható a pécsi Petőfi téren. Egyetemi tanulmányai befejezése után a SOTE Patológiai Intézetébe kapott meghívást, ahol a mestere Lapis Károly professzor lett. Életében döntő fordulatot hozott, amikor az 1970-es évek elején a Jénai Egyetem Anatómiai Intézetébe került, Günther Geyer professzor irányítása alá. 1974 és 1980 között az ő vezetésével készítette el „A vörösvértestek, lymphocyták és vérelemek felépítése topo-optikai reakciók alapján” című habilitációs disszertációját, amelyet Jénában és Budapesten egyaránt sikerrel védett meg. 1984-ben dolgozatát angolul is publikálták „Polarization Optical Analysis of Blood Cell Membranes” címmel a stuttgarti Fischer Verlagnál. Ezzel a könyvével európai hírnevet vívott ki magának, és ezt követően a Magyar Patológusok Társasága, a Nemzetközi Amyloid Fórum, a Nemzetközi Hisztokémiai Társaság, a Német Patológus Társaság is tagjai sorába választotta. Nagy elismerést jelentett számára, hogy 2007-ben az MTA felvette külső tagjai közé, ezzel jutalmazva több évtizedes kimagasló kutatómunkáját. Jelenleg a Jénai és a Heidelbergi Egyetem „professor emeritus”-a, a SOTE és a PTE vendégprofesszora, de ezenkívül jó kapcsolatokat ápol a Szegedi Biológiai Kutatóközponttal is. Szakmai elismerését jelzi, hogy olyan személyiségek barátságát mondhatja magáénak, mint Johannes Rau (a korábbi államelnök), Marion Dönhoff (a „Die Zeit” című lap főszerkesztőnöje), Carl Friedrich Weizsäcker (atomfizikus) és a neves író, Siegfried Lenz. Érdekességgéppen említjük meg, hogy testvére a 2013 augusztusában elhunyt Makovitzky Gyula, évtizedeken át közismert és megbecsült körzeti orvosként dolgozott Pécsen. A város egyik emblematikus személyiségének számított, aki lelkiismeretes gyógyító munkájával sok ember tiszteletét érdemelte ki. Az oldalági Makovickýak között említjük meg Bártfai Zsuzsanna doktornőt, aki hosszú évekig Tatabányán dolgozott tudógyógyász főorvosként. (Bár nem orvos, de mindenképpen figyelmet érdemel az 1940-ben Pozsonyban született Makovický Emil tevékenysége, aki a Kanadai McGill University, valamint a Koppenhágai Egyetem geológus professzora, és nem kis dicsőség, hogy még életében közetet neveztek el róla. Ugyanígy híres tudós a paleontológus Makovický Ferenc is, az őshüllők kutatásának nemzetközileg elismert szakembere.)

Tisztában vagyunk azzal, hogy a fentiekben Dušan doktor szerteágazó tevékenységének csak néhány mozzanatát tudtuk exponálni. A teljes életmű bemutatása további kutatásokat igényel, amelyek nyomán koherens egészként bontakozhat ki majd előttünk egy rendkívüli életmű, amelyre a szlovák, a magyar és az orosz kapcsolattörténet is büszke

lehet. De már önmagában az is figyelemre méltó teljesítmény, hogy naplójának feljegyzései forrásértékű irodalom- és művelődéstörténeti adalékokat tartalmaznak a világirodalom egyik kimagasló személyiségéről, akinek teljes bizalmát és szeretetét élvezte.

SZAKIRODALOM

- Ady, E.: Tolsztoj és Makovicky. In: Budapesti Napló, 1907. november 27.
- Bálint, Gy.: Szergij atya példázata. In: Tóbiás, Á. (szerk.): Tolsztoj Emlékkönyv. Budapest, 1962. 104–105.
- Басинский, П. В. : Лев Толстой (Бегство из рая). Москва, 2018.
- Басинский, П. В. : Лев Толстой. Москва, 2017.
- Берс, С. А. : Воспоминания о графе Л. Н. Толстом. Смоленск, 1983.
- Бирюков, П. Н. : Биография Л. Н. Толстого в 4-х томах (1905—1922). Москва, 2000.
- Boncs-Brujevics, V.: Istennek törvénye (Vallástörténeti tanulmányok). Budapest, 1982.
- Бульгаков, В. Ф. : Л. Н. Толстой в последний год его жизни. Москва, 1960.
- Cserna, S.: Tolsztoj-breviárium. Budapest, 1924. (Legújabb kiadása: Budapest, 2003.)
- Чертков, В. Г. : Уход Толстого. Москва, 1922.
- D. Zöldhelyi, Zs.: Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig. Budapest, 1997.
- D. Zöldhelyi, Zs.: Szabó Endre három levele L. N. Tolsztojhoz. In: Filológiai Közlöny, 1960. 1. sz.
- D. Zöldhelyi, Zs. – Dukkon, Á.: Orosz írók magyar szemmel. I. kötet. Budapest, 1989.
- Egy magyar tolsztojánus (Károlyi Lajos). In: Tóbiás, Á. (szerk.): Tolsztoj Emlékkönyv. Budapest, 1962. 69–70.
- Gerencsér, Zs. (összeáll.): Lev Nyikolajevics Tolsztoj. Budapest, 1978.
- Gerencsér, Zs.: Dušan Makovický és Jasnaja Poljana-i naplója. In: Tolsztojnál Jasnaja Poljanában. Dušan Makovický naplója. Válogatta, fordította és a jegyzeteket írta: Gerencsér, Zs. Budapest, 1999. 513–522.
- Gerencsér, Zs.: Zum Porträt von Albert Škarvan und Dušan Makoviczký. In: Studia Slavica, tomus 26 (1980) 351–365.
- Гольденвейзер, А. Б. : Вблизи Толстого (Записки за пятнадцать лет). Москва, 1959.
- Горький, М. : Воспоминания о Л. Н. Толстом. Петербург, 1919. (Magyarul: Visszaemlékezések L. Ny. Tolsztojról. Budapest, 1950.)
- Гудзий, Н. К. : Как работал Лев Толстой? Москва, 1936. (Magyarul: Gudzij, N. K.: Lev Tolsztoj. Ford.: Makai, I. Budapest, 1948.)
- Гусев, Н. Н. : Два года с Л. Н. Толстым. Москва, 1928.
- Гусев, Н. Н. : Летопись жизни и творчества Л. Н. Толстого (1828—1890). Москва, 1958.
- Hajnády, Z.: Lev Tolsztoj (Tragikum, halál, katarzis). Budapest, 1985.
- Hajnády, Z.: Tolsztoj világa. Budapest, 1987.
- Ignotus, P.: A tolsztojizmus. In: Tóbiás, Á. (szerk.): Tolsztoj Emlékkönyv. Budapest, 1962. 100.
- Jakócs, D.: L. N. Tolsztoj és a magyar kultúra. In: Tiszatáj, 1985. 4. sz.
- Kemény, G. G. (szerk.): Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. IV. kötet. Budapest, 1966. 178–179.
- Kiss, L.: Variációk a Kreutzer-sonátára (Száz éve hunyt el Lev Tolsztoj). In: Lege Artis Medicinae, 2010. 8. sz. 548–552.
- Kortársak Lev Tolsztojról. A jegyzeteket összeállította: Bakcsi, Gy. Ford.: Brodszky, E. – Gerencsér, Zs. és mások. Budapest, 1982.
- Kováts, Gy.: Usinszkij, Tolsztoj és a korukbeli orosz nevelés. Budapest, 1978.
- Кузина, Л. – Тюнькин, К. : Воскресение Л. Н. Толстого. Москва, 1978.
- Кузминская, Т. А. : Моя жизнь дома и в Ясной Поляне. Т. I—III. Тула, 1960—1976.
- L. Kiss, I.: Tolsztoj magyar vonatkozásai. In: Tóbiás, Á. (szerk.): Tolsztoj Emlékkönyv. Budapest, 1962. 72–74.
- Лакшин, В. Е. : Толстой и Чехов. Москва, 1963.
- Макашин, С. Н. : Л. Н. Толстой в воспоминаниях современников в 2-х томах. Москва, 1978.
- Маковицкий, Д. П.: Яснополяские записки. Т. 1—4. Москва, 1979—1981.
- Makovický, D.: Nazarénové v Uhrách. Praga, 1896.
- Makovický, D.: U L. N. Tolstého. Turčianský Svätý Martin, 1899.
- Makovitzky, J.: Die Beziehung zwischen Lew Tolstoi und Dušan Makovický. In: Orvostörténeti Közlemények, 214–217. kötet, 2011. 1–4. sz. 113–122.
- Makovitzky, J.: Makovicky Dušan és Tolsztoj Leó gróf kapcsolata. In: Orvostörténeti Közlemények (PTE), 2010. április.
- Mann, M.: Kultúrpolitikusok a dualizmus korában. Budapest, 1993.

- Мейлах, Б.: Уход и смерть Л. Толстого. Москва, 1960. (Magyarul: Мейлах, Б.: Tolsztoj futása és halála. Ford.: Bakcsi, Gy. Budapest, 1964.)
- Мережковский, Д. С. : Лев Толстой и Достоевский. Т. I—II. Санкт-Петербург, 1901—1902. (Magyarul: Merezkovszkij, D. Sz.: Tolsztoj és Dosztojevskij. Ford.: Havas, J. Budapest, 1925.)
- Migray, J.: Egy magyar filozófus (Schmitt Jenő Henrik). In: Független Magyarország, 1909. május 30.
- Никитина, Н. А. : Повседневная жизнь Льва Толстого в Ясной Поляне. Москва, 2007.
- Osztovits, Á. (vál. és szerk.): Költő és próféta (A magyar sajtó Tolsztojról). Az előszót írta: Sötér, I. Budapest, 1978.
- Pásztor, Á.: Egy augusztusi délutánom Tolsztojnál. In: Tóbiás, Á. (szerk.): Tolsztoj Emlékkönyv. Budapest, 1962. 59–68.
- Pásztor, Á.: Tolsztoj tragédiája. Budapest, 1924. (További kiadásai: 1929, 1931, 1962.)
- Pásztor, Á.: Vengerkák. Budapest, 1916. (Újabb kiadásai: 1917, 1918, 2003.)
- Письма Л. Н. Толстого Д. П. Маковицкому. Предисловие: Гусев, Н. Н. Москва, 1938.
- Поповкин, А. : Ясная Поляна. Москва, 1956.
- Pröhle, J.: A soproni liceum két egykori jeles szlovák diákja (Makovický Dušan és Benczúr Mátyás). In: Soproni Szemle, 1967. 4. sz., 70–72.
- Révész, B.: Tolsztoj Leo élete. Budapest, 1911.
- Schmitt, E. H.: Leo Tolstoj und seine Bedeutung für unsere Kultur. Leipzig, 1901.
- Schöpflin, A.: Tolsztoj. In: Tóbiás, Á. (szerk.): Tolsztoj Emlékkönyv. Budapest, 1962. 82–84.
- Serényi, G.: Hogyan élt Tolsztoj? In: Tóbiás, Á. (szerk.): Tolsztoj Emlékkönyv. Budapest, 1962. 53–58.
- Шкловский, В. Б.: Лев Толстой. Москва, 1963. (Magyarul: Sklovszkij, V.: Lev Tolsztoj. Ford.: Soproni, A. Moszkva–Budapest, 1978.)
- Sötér, I.: Tolsztoj Magyarországon. In: Nagyvilág, 1978. 3. sz.
- Szabó Endre levelei Tolsztozhoz. In: Tóbiás, Á. (szerk.): Tolsztoj Emlékkönyv. Budapest, 1962. 40–44.
- Szabó, M.: A pedagógus Tolsztoj. Budapest, 1987.
- Szabó, M.: Az orosz nevelés története (988–1917). Budapest, Csíkszereda, 2003.
- Szeberényi, Zs.: Nazarénizmus. Nagybecskerek, 1888.
- Сергеев, П. А. : Как живёт и работает Лев Толстой? Москва, 1908.
- Szini, Gy.: Tolsztoj exodus. In: Tóbiás, Á. (szerk.): Tolsztoj Emlékkönyv. Budapest, 1962. 87.
- Сухотина, Т. Л. : Воспоминания. Москва, 1976.
- Tolsztaja, A. L.: Tolstoy (A Life of my Father). New York, 1953.
- Tolsztaja, A. L.: Tolsztoj futása és halála. Ford.: Bonkáló, S. Budapest, 1930.
- Толстая, С. А. : Дневники. Т. I—II. Москва, 1978.
- Tolstoj, L. N.: Für alle Tage (Ein Lebensbuch). Erste vollständige autorisierte Übersetzung von Leo Tolstoj. Hrsg. von E. H. Schmitt, A. Škarvan. Dresden, 1906.
- Tolstoj, L. N.: Krejcerova sonata. Prelož: D. Makovický. Turčianský Svätý Martin, 1894.
- Tolstoj, L. N.: Über das Recht (Briefwechsel mit einem Juristen). Übersetzt von Albert Škarvan. Heidelberg, Leipzig, 1910.
- Tolstoj, L.N.: Ohlas k duchovenstvu. Prelož: D. Makovický. Ružomberok, 1903.
- Толстой, И. Л. : Мои воспоминания. Москва, 1969.
- Толстой, И. Н. : Собрание сочинений в 22 томах. Москва, 1978—1985.
- Толстой, Л. Л. : В Ясной Поляне (Правда об отце и его жизни). Прага, 1923.
- Tolsztoj, L. N.: Kreutzer-sonáta. Ford.: Németh, L. – Gerencsér, Zs. Budapest, 2012.
- Török, E.: Lev Tolsztoj (Világtudat és regényforma). Budapest, 1979.
- Török, E.: Orosz irodalom a XIX. században. Budapest, 1970.
- Török, E.: Tolsztojról. In: Tóbiás, Á. (szerk.): Tolsztoj Emlékkönyv. Budapest, 1962. 131 – 137.
- Troyat, H.: Tolsztoj élete. Ford.: Réz, Á. Budapest, 2007.
- Váradí-Sternberg, J. : Tolsztoj és Magyarország. In: Utak, találkozások, emberek. Uzsgorod, 1974. 108–125.
- Walther, I.: Tolsztojnál. In: Tóbiás, Á. (szerk.): Tolsztoj Emlékkönyv. Budapest, 1962. 46–52.

Harminc éve hunyt el Konrad Lorenz

Konrad Lorenzet széles körben ismerik, mivel olyan népszerű könyvek szerzője, mint *Az agresszióról*, *Ember és kutya* és a *Salamon király gyűrűje*. Ugyanakkor ő az etológia egyik megalapítója. Ez a tudomány az evolúció szemszögéből foglalkozik az állatok viselkedésével, elsősorban természetes környezetükben. 1973-ban megosztva orvosi Nobel-díjat kapott. Ez volt az első eset, hogy viselkedéstudományi kutatásért részesült valaki Nobel-díjban.

Konrad Zacharias Lorenz 1903. november 7-én született Bécsben, Emma Lecher és Adolf Lorenz gyermekeként. Híres ortopéd sebész apja felfedezett egy egyszerű kezelési módszert egy gyakori csípődeformációra. Adolf Lorenz – aki csaknem maga is elnyerte a Nobel-díjat – akkor vált híressé és milliommossá, amikor egy chicagói húsfeldolgozó üzem tulajdonosának a lányát kezelte. Altenburgban, a Dunára néző nyári villában Konrad, a barátságos, csintalan gyerek kiélhette az állatok iránti rajongását, és ifjú természetbarát lett belőle. Bécsben nőtt fel, a Schottengymnasiumban széleskörű liberális oktatást kapott.

Noha Konradot a zoológia érdekelte, az apja elvárta tőle, hogy fizikát tanuljon. Miután eltöltött egy évet a Columbia Egyetemen – ahol az első kromoszómákkal találkozott Thomas Hunt Morgan laboratóriumában –, Lorenz visszatért Európába, hogy orvostudományt tanuljon a Bécsi Egyetemen. Sokkal nagyobb lelkesedéssel tartózkodott azonban állatok, különösképpen madarak között. Az apja később azt írta róla: „Konrad ... sokkal jobban szerette a madártant az orvosi gyakorlatnál. Nem lelkesedtem túlzottan a választása miatt, és a fiam roppantul megharagudott, amikor azt mondtam neki, hogy annak nincs túl nagy jelentősége, ha megtudjuk, hogy a szürke gém hülyébb-e annál, mint mi gondoljuk, vagy sem.”

1928-ban megkapta az orvosi diplomáját, de nem volt hajlandó a szakmában dolgozni. Inkább előadó lett a Bécsi Egyetem anatómia szakán, és 1933-ban megszerezte zoológiai doktorátusát. Az Anatómiai Intézetben egy jól ismert anatómus, Ferdinánd Hochstetter pártfogoltja lett. Lorenz kíváncsi volt, vajon a testi jegyekből meg lehet-e állapítani a genetikai leszármazást, ahogy Hochstetter próbálta bizonyítani az összehasonlító anatómia segítségével. Lorenz kezdett hinni benne, hogy ez a módszer „éppen úgy alkalmazható a viselkedési mintáknál, mint az anatómiai felépítésnél”. Ez az ötlet volt munkásságának kiindulópontja.

Lorenz „libaévei” 1934 és 1938 között felölelik a kísérletek eredeti felfogását és az elméleti keretek kialakulását. Miközben eredeti környezetében tanulmányozta a nyári ludat, a család altenburgi birtokán Lorenz maga is nevelt madarakat. Módszere a közvetlen megfigyelés volt, követni tudta az állatok növekedését, udvarlási szokásait, a párzást és a fészekrakást. Ha a kislibák kibújtak a tojásból a keltetőben, és őt látták meg elsőnek – vagy, mint később felfedezte, bármilyen mozgó tárgyat –, ettől kezdve úgy kezelték, mint az anyjukat. Kiderült, hogy a nyári lúd nagyon illik az ilyesfajta tanulmányokhoz, mert némely más madár nemcsak kötődik az anyahelyetteshez, hanem valósággal udvarol neki, és igyekszik szexuálisan is közeledni hozzá. Ennek a születés utáni viselkedésnek az általánosítására Lorenz találta ki az „imprinting” fogalmát.

1936-ban találkozott Nikolaas Tinbergennel, egy behaviouristával, akinek nézetei feltűnően hasonlítottak az övéihez. Baráti, gyümölcsöző együttműködés kezdődött kö-

zöttük. Munkájuk eredményeként meg tudták fogalmazni az alapvető stratégiákat, amelyeket az állatok használtak mint a környezetükhöz való alkalmazkodás különféle módjait. Az állatok nemcsak olyan előre beprogramozott tanulási mintákat mutattak, mint az imprinting, ugyancsak a genetika működtette a képességek megszerzését is. A madarak például énekelnek, de először madárdalt kell hallaniuk. A „veleszületett indítókészülékek” vagy „jelösztönzők” jelentik a kulcsot, amelyek, ha egyszer megkapták az ingert, válaszképpen előhívják a rögzített mintákat. A jelösztönzők rendszerint a vadászattal, a ragadozók elkerülésével vagy a kommunikációval kapcsolatosak. Egy vörösbegy például a vörös színt egy idegen hím betolakodásaként értelmezi, és nekitámad vörös tollak élettelen csomójának. Edward O. Wilson felfedezte, hogy egy hangya az élelem keresése közben nyomot hagy maga után, amelyet a többiek a szaglásukkal érzékelnek. Ezeknek a stratégiáknak – amelyekre rengeteg példa van számos állatnál és rovarok között – a leírása és értelmezése sok évet vett igénybe, végül azonban világszerte elterjedt az etológia hatása.

A huszadik század sok biológus gondolkodója nehéznek találta, hogy gondolatait elválassa a politikától. Ebben sajnos Lorenz is „belelépett”. 1938-ban beadta a felvételi kérelmet az NSDAP-ba, ezzel megalapozva jövőbeni kutatásait és pozícióját. Később ő maga is elismerte, hogy több cikkét a náci hatóságok kedvéért tette közzé.

1937-től 1940-ig a Bécsi Egyetemen volt az összehasonlító anatómia és az állati pszichológia tanára. Rövid ideig az általános pszichológia szak vezetője volt az Albertus Egyetemen. A második világháború alatt neurológusként dolgozott egy pszichiátriai klinikán, mielőtt kiküldték volna a keleti frontra, ahol orosz fogságba esett. Noha hadifogolyként nem volt rossz sora – börtönorvosként dolgozott – fogsága jócskán túlnyúlt a háború idején, csak 1948-ban engedték szabadon.

Amikor Lorenz visszatért Németországba, hamarosan újrazedte kutatásait Altenburgban. Jó néhány évnyi kuporgatás után anyagi támogatást kapott a Max Planck Intézettől, hogy kiépítsen egy viselkedépszichológiai központot. 1955-ben a Max Planck Viselkedépszichológiai Központ építése elkezdődött a német tóvidék idilli környezetében. Lorenz itt dolgozott 1958-tól 1973-ig, amikor visszatért Ausztriába, ahol örömmel fogadták az Összehasonlító Viselkedéskutatási Központban. Hírveve úgy terjedt, ahogy az etológia tudománya ismertté vált Európa-szerte, és utat talált az Egyesült Államokba is, ahol hatását kezdetben korlátozta a behaviourizmus. 1973-ban Lorenz Tinbergennel és Karl von Frischsel együtt megkapta az orvosi Nobel-díjat „az egyéni és társadalmi viselkedési minták kutatása terén elért felfedezésekért”. Ez volt az első eset, hogy viselkedéstudományért részesült valaki Nobel-díjban.

Az ötvenes években írta az *Ember és kutya* című könyvet, az elsőt a sok közül, amelyek népszerű szerzővé tették. A *Salamon király gyűrűje* bestseller lett. A legszélesebb körben ismert könyve *Az agresszióról*, amely 1966-ban jelent meg. Állatokkal folytatott tanulmányait felidézve vázolta az agressziót, és következtetéseit az emberekre is kiterjesztette. Az agresszivitásra „harcis ösztönként” tekintett, ami genetikailag hasznos a fajokra a területvédelem és a túlélés érdekében. Az embereknél Lorenz hasonló szerepet tulajdonított az agresszióknak, és azt mondta, hogy „a mesterséges fegyverek feltalálása megbontotta a gyilkolási képesség és szociális tilalmak egyensúlyát”. A könyv spekulatív jellege és az, hogy az agresszív viselkedést veleszületettnek, természetesnek tekinti, ellentmondásossá teszi ezt a művét.

Lorenz, a rámenős, a bonyolult személyiség – ami népszerű könyveiből világosan kitetszik – élvezte a hírnevet, amely élete alkonyán köszöntött rá. Egyik biográfusa azonban azt írja, hogy ugyanakkor „szerénységet hirdet, és kijelenti, hogy az ember

legértékesebb tulajdona a humorérzéke, és akiből ez hiányzik, az megalomániás lesz”. Fiatalemberként romantikus kapcsolat fűzte gyerekkori barátnőjéhez, Margarethe Gebhardthoz, akit végül elvett feleségül. Lorenz arra számított, hogy kilencvenkét évet fog megélni, hiszen apja is ennyi idős korában halt meg. Azonban csak 1989. február 27-ig dolgozhatott Altenburgban, amikor veselégtelenség miatt elérte a halál, nyolcvanöt évet élt.

Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikájának alapvonalai az I. világháború kezdetén. Tervek és prognózisok

---

A 19. század nagyhatalmi politikája számos esetben ütőkártyaként használta a lengyelek függetlenség iránti vágyát.¹ Ez a vágy a nemzetállamok kialakulásának korában természetes ösztönként jelentkezett: A lengyelek is szerettek volna egy államhatárok által körbevett nagy belső piacot, egy szuverén államot, ahogy azt a franciák az 1789-es forradalom után megcsinálták. Egy olyan szervezetet, amely a gazdaság integritása mellett a nemzeti lét kiteljesedését is biztosítja. A 19. században bizonyos konfliktusok során bonyolult konstrukciók születtek meg a lengyelek „felhasználhatóságát” illetően. A lengyel kérdést a maga rendkívüli és teljes bonyolultságában mégis az I. világháború hozta felszínre.

Természetesen a korábbi diplomácia is érzékelte azt, hogy a kérdés mennyire bonyolult, áttekinthetetlen és szövevényes, de a nemzetközi kapcsolatok 1914 előtti gyakorlata a témát a külpolitikával professzionalista szinten foglalkozó érdekeltek köreiben a *noli me tangere* tartományába száműzte.² A lengyel ügyet korábban mind a dinasztikus, mind a modern hatalmi politika napirenden tartotta. Ugyanakkor minden olyan kísérlet rendre hamvába holt, azt kívánta volna, hogy a 18. században háromszor felosztott Lengyel Királyság három részre szakítottsága megváltozzon. Amíg a 19. század nagyhatalmi konfliktusaiban bizonyos külpolitikuskok (III. Napóleon, Andrásy Gyula, Gustav Kálnoky) tervbe vették Lengyelország visszaállítását, később még az sem jöhetett szóba, hogy a status quón a legminimálisabb változtatást hajtsák végre.

A bismarcki „Realpolitik”, Németország erővel történt egyesítése után Bismarck áttért az úgynevezett „szövetségi politikára”. Az 1871 utáni új politika már nem a katonai erőre, hanem az erőegyensúlyra épített. Meg kellett védeni Németország elért világtörténelmi horderejű eredményeit. Az erők kiegyensúlyozása, a Bismarck által alkalmazott egyeztető, kíméltre törekvő diplomáciai technika célját abban jelölte meg, hogy stabilizálja az 1871-ben létrejött kisméretű egység európai helyzetét.³ Ha a lengyel status quót megváltoztatják, az tökéletes tagadása lett volna ennek az alapvető német birodalmi érdekeknek. De ugyanúgy az orosz birodalmi érdekek is – persze más okokból. A cári Oroszország kormányzata a maga despotikus jellegéből adódóan a terror eszközeivel tartotta össze a birodalmat. Akszakov pánszláv ideológus 1885-ben, a bolgár válság elején úgy vélte, hogy „[...] bármely szláv törzs, amely megszakítja Oroszországgal való kapcsolatát, halálra van ítélve, vagy az a szerep jut neki, ami a szerbeknek, »akik az Osztrák–Magyar Birodalom szerencsétlen rabszolgái«.”⁴

A korszakkal foglalkozó történeti munkák közül több megállapítja, hogy az európai diplomáciában az 1880-as évektől kezdődően – a fogadásokon, az ünnepi alkalmakon, vagy egyszerűen csak a napi érintkezések során – udvariatlanságnak, sőt ünneprontásnak számított a lengyel „kérdésnek” még a pusztá említése is. A lengyel kérdés nem lehetett *kérdés*, mert az a három felosztó hatalom felfogásában maga volt a megváltoztathatatlan realitás, s a nemzetközi diplomácia más szereplője, az an-

golos, franciák, törökök alkalmazkodtak ehhez a hallgatólagos tilalomhoz. S az az ügy, amelyet szőnyeg alá söpörnek, csak akkor mutatja meg igazán, mi rejlik a belsejében, amikor a történelmi kényszerek arra ítélik, hogy érdemben foglalkozzanak vele.⁵

(Elemzések és körvonalak) Ilyen apropót jelentett az I. világháború kitörése. Az érdekeltekben – mind a német, mind az osztrák–magyar diplomatikában – feltűnően gyorsan jelentkezett az a késztetés, hogy foglalkozzanak a még nem is létező Lengyelországgal. Amikor az I. világháború kitört, és a harci érintkezések elkezdődtek,⁶ a titkos diplomácián belül is megindultak az egyeztetések. Főleg elemzések formájában. A bécsi Ballhausplatz akkori (és a diplomácia mai) szokásai szerint az elemzések nagyon gyakran az *emlékirat* köntösében jelentek meg. Ami aztán, ha arra szükség volt a partner megnyeréséhez, vagy megfenyegetéséhez, *jegyzék* alakját öltötte magára.

Ezúttal is ez történt: az első igazán teljességre törekvő elemzés a lengyel tervek kialakításáról a Monarchia utolsó varsói főkonzuljának tollából származik,⁷ aki magas szintű lengyel nyelvtudással rendelkezett, s több évi külszolgálati munkával a királyságbeli viszonyok avatott ismerőjévé vált. Báró Leopold von Andrian-Werburg (1875–1951) apai ágon osztrák arisztokrata családból származott, anyja Giacomo Meyerbeer zeneszerző leánya. 1885-től a kalksburgi jezsuita elitgimnázium tanulója, majd a Bécsi Egyetemen tanul jogot, történelmet, filozófiát és irodalmat. Külügyi szolgálata 1899-ben kezdődik, a világ több fővárosában szolgál, Varsóban főkonzul, majd 1915 és 1917 között a Monarchia követe ugyanott a német Katonai Főkormányzósághoz akkreditálva. Az emlékiratot Berchtold közös külügyminiszter⁸ kérésére készítette el, s „Az osztrák területszerzés kérdése észak-keleten egy Oroszország elleni sikeres háború esetére” sokat ígérő címet viselte. A kézirat augusztus végén íródott, egy nagy műveltségű ember alapos ismereteiről árulkodik, s ugyanakkor nagyon visszafogott.

A visszafogottság egyszerre több okra vezethető vissza. Mindenekelőtt arra, hogy a Monarchia katonai és politikai vezetése három hét után már rendelkezett bizonyos tapasztalatokkal arról, hogy a helyenként már felszabadított lengyel lakosság hogyan viszonyul a háborúhoz. És ezek a tapasztalatok inkább negatívak voltak, mint kedvezőek. A galíciai tartományi körülmények között a lengyel lakosság számára jóval kedvezőbb körülményeket biztosított a Monarchia, mint a poroszok és az oroszok a másik két lengyel birodalomrészben. A Kongresszusi Lengyelország orosz elnyomása alatt uralkodtak a legrosszabb viszonyok. A lakosság magatartását mégis a jogos aggodalom határozta meg: Az ausztriai lengyelek jó életéről, a viszonylagos jólétről, a nemzeti érdek érvényesüléséről, a liberális belpolitikáról sokat hallottak ugyan, reménykedtek abban, hogy a jövőben esetleg ők is jól fognak élni, de mi lesz, *ha visszajönnek az oroszok?* Andrian annyi Varsóban eltöltött év után látta, hogy egy agyonnyomogtatott, kizsigerelt, nemzeti önbizalmát veszített nép ingadozni fog a magukat felszabadítóknak beállító német és osztrák–magyar csapatok támogatását illetően. Nem tévedett.

A tanulmány ennek fényében nem nyitott meg túl rózsás távlatot az orosz-lengyelországi társadalom előtt. Azt tagadta meg tőlük, amire leginkább áhítoztak – az egységes és szabad Lengyelországot. A tanulmány alap gondolata ennek okán meglehetősen heterogén: amennyiben sikerülne elfoglalni a Kongresszusi Lengyelországot, nem szabadna arra törekedni, hogy az egész szerzeményt a Monarchia területéhez csatolja. A gondolat, hogy ennek az annexiók eljárásnak veszélyei vannak, a lengyelkérdésben folytatott vitákban az egész háborús négy év alatt végigvonul. Bizonyítva azt, hogy méhkasba nyúlt. Andrian sejtései már a kezdeteknél helyesnek bizonyultak: egyik szövetséges hatalom sem akart a háború során Nagy-Lengyelországot. Andrian azt javasolta, hogy az esetleges

szerzeményt osszák két részre, s az északi részt engedjék át Németországnak.⁹ A javaslat a 19. század egyensúlypolitikájára emlékeztetett: a *már meglévő* megtartása és stabilizálása az önmérséklet eszközével. Jobb a biztos és kevés, mint a nagy, de bizonytalan. Az egyensúlypolitika lényege, a mértéktelenség eltávolítása a politikai arzenálból: tehát a bismarcki reálpolitikával rokonítható megoldás. Amely ugyanakkor William Pitt angol miniszterelnök egész korszakot meghatározó brit kontinentális politikai technikájával is rokonítható. Annak elkerülésére szolgált volna, hogy a lengyelek ne legyenek *túl* erősek a Monarchián belül. Ez a Pitt féle „optimális erő kialakításának” elmélete. A francia–angol rivalizálás virágkorából származó politika: Franciaországot távol kell tartani attól, hogy túlsúlyba kerüljön a kontinensen (Európa ne legyen a francia hadsereg „gyakorlótere”), de ugyanakkor az sem jó, ha a kontinensen kialakul egy Habsburg vezetés alatt álló nagy Német Birodalom, mert az ugyanúgy ellenőrizhetetlenné teszi a kontinentst Anglia számára. Az a jó tehát, hogy több nem *túl* gyenge és nem *túl* erős német állam van Európa közepén, amelyek kifelé nem veszélyesek, mert az egymással való rivalizálással vannak elfoglalva.

(*Erős Lengyelország?*) Lengyelországgal kísértetiesen ugyanez volt a helyzet. Nem lehetett erős egy esetleges győztes háború után. Mert ha ez így van, az ország a Monarchiához csatolva nagy önállósággal rendelkezik, akkor – így Andrian – mindenképpen megpróbálnak kiválni a Monarchiából, s kivívják a *teljes önállóságot*. Abban teljesen biztos az emlékirat-szerző, hogy Németország a maga megszerzett részén sohasem lesz képes olyan körülményeket biztosítani a lengyeleknek, mint a Monarchia.¹⁰ Mindkét birodalom bebizonyította történelme során ennek a tézisnek a helyénvalóságát. Az a tény, hogy az emlékiratban (alapgondolat formájában) azért felmerül a teljes annexió lehetősége, mutatja, hogy a lengyelkérdés rendezésének alaptípusai a háború kitörésének pillanatában már készen álltak.¹¹ Ezeket a terveket a Bécsi Kongresszus óta alakítgatta folyamatosan az informális külpolitika, többek között a lengyel emigráció, de a kormányzati szintű politikusok is a 19. század válságperiódusainak idején (1848, 1853, 1866, 1870, 1877, 1888 stb.). A „lengyel kártya” felhasználása Andrassy terveiben az 1877/78-as orosz–török háború idején például komolyan felmerült, de a terv a nemzetközi politika összefüggéseiben nem volt megvalósítható. A 19. századi tervek a teljes Orosz–Lengyelország megszerzéséről szóltak. Ami Andriannál megjelenik, az ennek a maximális tervnek, az ausztrapolonista megoldásnak megkurtított változata. Egy vegyes modell, amelyben az ausztrapolonista megoldás keveredik a germanopolonista megoldással.

Andrian eltanácsolta a Monarchia külügyi vezetését attól, hogy egy Oroszország teljes legyőzésével végződő világháborút követően anektálja az egész Lengyelországot. „A lengyelek bármilyen politikai árnyalathoz tartozzanak is – ezt az Orosz–Lengyelországban gyűjtött három évnyi megfigyeléseim alapján bizton állíthatom¹² – végcéljukat néhány kevésbé nemzetpárti arisztokratától eltekintve abban látják, hogy valamennyi lengyel tartományt független birodalommá egyesítsék. Amennyiben úgy gondolják, hogy ezt a célt a mostani háborúban nem érhetik el, akkor arra fognak törekedni, hogy egy lehető legnagyobb lengyel, vagy lengyelnek vélt tartománykomplexumot hozzanak létre. Lehetőség szerint az egész Kongresszusi Lengyelországból és az egész Galíciából, amely egy laza államjogi kötelékben egyesül a három felosztó hatalom egyikének keretei között, éspedig azon felosztó hatalomnak a kebelén belül, amely reményeik szerint belátható idő elteltével látszik biztosítani nemzeti területük teljes leszakadását.”¹³

Világos, hogy ilyen körülmények között nagy kockázatot vállalt volna magára a Monarchia, ha akár a trializmus, akár a föderalizmus, akár a horvát mintájú szubdualizmus formájában kívánta volna rendezni a győztes háború utáni helyzetet. A lengyel közvélemény

számára egy a magyar megoldáshoz közel álló realista megoldás lett volna jó, egy laza kapcsolat a Monarchiával, amelyből a 20 millióra tehető nemzet kedvező nemzetközi együttállások esetén könnyen a teljes függetlenség útjára léphetett volna. És vitte volna magával Galiciát, amelynek megtartásához a Monarchiának számtalan gazdaságpolitikai és geostratégiai érdeke fűződött. Andrian elemzésében ezért a Monarchia területi sérthetlensége állt a középpontban minimális programként. Augusztus végén a sajtóban megindultak a találgatások, hogy a győztes háború után (vagy alatt) milyen megoldások lennének jók a birodalom számára. Andrian három „vitára bocsátható lehetőséget” jelölt meg dolgozatában. Az első, amikor a Monarchia bekebelezi az egész Kongresszusi Lengyelországot egy későbbiek során közelebből meghatározandó formában. A második lehetőség az, amikor a Monarchia és Németország felosztja az országot. A harmadik egy ütközőállami formáció, amelyben kialakítanak egy lengyel–litván–fehérorosz–kurlandi államszövetséget, amit aztán Ausztria–Magyarország és Németország feloszt egymás között.¹⁴

A harmadik változatban nem nehéz felismerni az egykori Lengyel–Litván Unió reinkarnációját. Ez a furcsa formájú, ellentmondásos képződmény főleg a sajtó révén vált ismertté és népszerűvé anélkül, hogy bármilyen kormányzati döntésen, vagy kiszivárogtatáson alapult volna. A „Neues Wiener Tagblatt” augusztus 26-i cikke vázolta alapját ennek a tervnek, a régi történelmi nagylengyel állam feltámasztását. A régi idők emlékének felvillantása, a szarmatizmus¹⁵, a lengyel közvéleményben mindig is nagy népszerűséget élvezett. (Természetesen nem úgy, hogy a létrejött uniót a két győztes hatalom egyből fel is osztja.) A három terv közül Andrian a koncepciók versenyében ezt a C-pontot, mint megvalósíthatatlant egyből a partvonalon kívülre utasítja, mondván, hogy „[...] országismeretem alapján szeretném ezt a képződményt semmisnek tekinteni; egy ilyen öt sovíniszta nemzetből álló heteroklit képződmény súlyos belső harcok, jövőbeli külpolitikai bonyodalmak és végső soron a bukás csíráját hordozza magában.”¹⁶

Voltak természetesen a fentiekől homlokegyenest eltérő jövőképek is. Ilyennek tekinthető a Belvedere-körben keletkezett nézet a nagy délszláv trializmusról.¹⁷ „Az uralkodó hasonlóan az elhunyt Ferenc Ferdinánd trónörökös és a Belvedere-kör politikai elképzeléseivel a kezdetektől a délszláv trializmus híve volt. Úgy vélte, hogy a háború a szlávok és a Balkán feletti uralomért tört ki. Elkötelezett híve volt a „Délszláv Birodalom” megteremtésének, amelyben nézetei szerint egyesülne a Bánát, Horvátország, Szlavónia, Bosznia–Hercegovina, a Szerb Királyság, Montenegró és Albánia egy része is osztrák vezetés alatt.”¹⁸ De ehhez a tervhez szabadjára kellett volna engedni Lengyelországot. A későbbi uralkodó, IV. Károly is inkább e mellett a kétes jövőjű konstrukció mellett állt.¹⁹ De 1914-ben – mint főhercegnek – kevés lehetősége nyílt arra, hogy beleszóljon az ezekkel ellentétes irányban haladó ügyekbe. A teljes lengyel függetlenséget akarta – hasonlóan, ahogy 1915-ös parlamenti felszólalásaiban ifj. Andrassy Gyula is. 1918-ban a délszláv trializmus tervét nem lehetett megvalósítani, már késő volt²⁰ 1914 kora ősze olyan elemzések megszületését hozta, amelyek nem feleltek meg a lengyel nemzet érdekeinek.

(Az elemzések átfogó rendszere. A nagyhatalmi státusz megőrzése) Németország hadicéljai a világhatalmi törekvések jegyében születtek meg. Bismarcktól hosszú utat jártak be 1914 júniusáig, majd később, a háború folyamatában II. Vilmos hadicél-politikájáig. A bismarcki nagyhatalmi politikát a „Weltmachtpolitik” váltotta fel. A késő bismarcki német generáció, s különösen a Bismarck utáni nemzedék a világhatalmi célok szellemében nőtt fel. Vilmos császár 1896-ban meghirdette a „Németország helyet követel magának a Nap

alatt” programját.²¹ Ez a provokatív külpolitikai program a nem kevésbé provokatív flotta-építési program elindításával járt együtt, amely súlyosan veszélyeztethette Nagy-Britannia világhatalmi státuszát. A flotta kiépítése a gyarmati terjeszkedést jelentette, a gyarmatok újrafelosztásáért folytatott harcban. Amiről Németország – mind a német gazdasági elit, mind a szellemi élet elitjének véleménye szerint – végzetesen elkésett.

Ausztria–Magyarországgal más volt a helyzet. Miközben a németek a győztes háborútól az várták, hogy megszerzik a hőn áhított világhegemóniát, a Monarchiában megelégedtek *volna* azzal, hogy a győztes háború megerősíti a birodalom nagyhatalmi helyzetét. A mértékadó osztrák–magyar politikusok gyarmati politikát folytatni nem akartak, területnövekedésre nem számítottak. Ennek ellenére a megkezdett háború cselekvési kényszert erőtetett rájuk: mi lesz, ha Oroszországot sikerül megverni, a területnövekedés – mint ahogy azt fenti fejtegetéseinkben már jeleztük – „az ölübbe hull”, mint egy nem várt kellemetlen ajándék, amely inkább okoz gondot, mint örömet. A közös külügyminiszter asztalára került, és a következő években hol így, hol úgy zsinórmértékül szolgáló Andrian-emlékirat ezt a cselekvéskényszert tükrözte vissza, a Gołuchowski-időszak lemerevedett, a „végtelen várakozások” doktrínáját²² alkalmazó külpolitika után. A „végtelen várakozások” passzív külpolitikáját Aehrenthal dinamikusabb személyiségével megpróbálta ugyan mozgásba hozni, de hirtelen halálával hat évnek kellett eltelni ahhoz, hogy a Monarchia külpolitikusi újra az expanzió gondolatával foglalkozzanak.

(*A lengyelkérdés és Richelieu*) Talán meglepőnek tűnik, de a lengyelkérdés is ebbe az összefüggésrendszerbe ágyazódott bele a háború folyamatában. Nem volt nehéz feltételezni, hogy a háború, bárhogy alakuljon is annak kimenetele, a hatalmi viszonyok átrendezésével fog jární. A Monarchia felső vezetése egységesen azon a véleményen volt, hogy a háború végének Ausztria–Magyarországot az „első rangú nagyhatalmak”²³ táborában kell találnia. A lakosságszám és a katonai erő ezt az igényt, mint reális igényt, mindenképpen feltételezi. Andrian és a politikusok többsége 1914 augusztusában úgy látta, hogy német–osztrák–magyar győzelem esetén – ugyanúgy, mint bármikor nagy konfliktusok után – az európai államok négy nagy csoportja marad a színen: elsőrangú, másodrangú nagyhatalmak, középállamok és kisállamok. A Monarchiának mindenképpen az I. kategóriába kell tartoznia (1914-es állapot szerint: Németország, Anglia, Oroszország), s nem szabad lecsúsznia a másodrangú hatalmak közé (1914-ben Franciaország, Olaszország, Törökország). Ha lengyelkérdés is bekerül a folyamatba, akkor az a nagyhatalmi státusz megőrzése szempontjából legalább annyira fontos lesz, mint az átrendeződés a délkeleti régióban a szerbek megleckéztetését követően.²⁴

Ahogy a dinasztia mindig is érezte: Ausztriának, az Ausztriai Háznak hivatása van, s a birodalmi külpolitikának eleget kell tennie a történelem által rárótt hivatásnak. S bár belső viszonyai nem minden esetben engedték meg: a területén élő kis népeknek védelmet, nemzeti életük kifejlődéséhez megfelelő kereteket, a német nyelv eszközeivel pedig kulturális tápanyagot kellett, hogy biztosítson. Galícia 19. századi története, a lengyelek privilegizált helyzete a háború kitörésének pillanatában azt bizonyította, hogy – legalábbis ebben a vonatkozásban – a Habsburgok eleget tettek hivatásuknak. De lengyel vonatkozásban adódott egy másik, nem kevésbé elhanyagolható szempont, mégpedig a *vallás*.

A Habsburg ház fentebb említett hivatástudata a jogára alá vont kisebb népeket érintően nem csupán politikai, gazdasági és kulturális mezben jelent meg. A Habsburgok magukat mindig katolikus vezető nagyhatalomnak tekintették. Elég, ha csak a Harmincéves Háborúban vállalt szerepükre vetünk egy pillantást, s látjuk, mekkora

áldozatot hoztak – nem egyszer a valódi hatalmi érdekeinek háttérbe szorításával – a katolicizmus győzelméért, s az azt veszélyeztető protestáns hatalmak legyőzéséért. Az ideológiát helyezve előtérbe a pragmatikus hatalmi politikai érdekekkel szemben. II. Ferdinánd, a Harmincéves Háború elejének ausztriai vezére és szervezője a háború tizenegyedik évében, 1629-ben ideológiai okokból olyan lehetőséget szalasztott el, amely ebben a kegyetlen és hosszú háborúban csak egyszer adódott.

De hogy kerülnek ebbe az összefüggésbe a lengyelek? Henry Kissinger „Diplomácia” című nagy ívű elemzésében írja a közte és a francia bíboros Richelieu közötti rivalizálásról: „Richelieu sosem engedte volna meg magának, hogy olyan lehetőséget szalasszon el, amely Ferdinándnak [...] kínálkozott. A protestáns fejedelmek készek voltak elismerni a Habsburgok politikai elsőségét, ha ez vallásszabadsággal párosul, és megtarthatják az egyház birtokait, amelyeket a reformáció során szereztek meg. De Ferdinánd nem rendelte alá vallási elhivatottságát politikai szükségleteinek. Visszautasította a kínálkozó hatalmas győzelmet és birodalma garanciáját, csak azért, hogy a protestáns eretnekiséget felszámolja. Kiadta restitúciós rendeletét, amelyben követelte, hogy a protestáns uralkodók szolgáltatassá vissza az egyház birtokait, amelyeket 1555 óta szereztek meg. A túlbuzgóság győzelmé volt ez a célszerűség felett, tipikus esete annak, amikor a hit figyelmen kívül hagyja a politikai érdekek szempontjait. A háborút pedig a végkifejletig kellett vívni.”²²⁵

Richelieu magánemberként vallásos volt, de *politikusként* nem követte az egyházi dogmát, úgy gondolta, hogy elég erősnek kell lenni ahhoz, hogy az állam megtegye, ami szükséges, a politikus cselekedeteit nem lehet az emberi és vallási normák szerint megítélni: „Az állam nem halhatatlan, vagy most üdvözülni, vagy soha.”²²⁶ – hangzott politikai ars poeticája. Az Ausztriai Ház tagjai és politikai vezetői Richelieu politikai gyakorlatával ellentétben nagy súlyt helyeztek a katolicizmus érdekeinek képviselésére. Nem kevésbé volt ez így a háborús célok kijelölésénél. A Monarchia *katolikus vezető nagyhatalomként* való képviselése minden a szomszéd államokban szolgáló osztrák–magyar diplomatának a kötelessége volt, különösen azokon a területeken, ahol a népesség jelentős része a római katolikus felekezethez tartozott. S ilyen volt a Kongresszusi Lengyelország.

„A lengyel nép mértéken felül és túlnyomó többségében a katolikus alapelvektől van átítatva, úgy, mint rajta kívül talán csak a spanyol és az ír nép. Egy olyan birodalomhoz tartozni, amely a katolicizmus vezető hatalmának számít, a nép széles tömegeiben és a vezetők nagy részében lelkesedést váltana ki – írja Andrian –, s ez a katolikus uralkodóház tiszteletével párosulva a lengyelek és a Monarchia többi része közötti egyáltalán nem leértékelendő, ideális kapocs lehetne.”²²⁷ A háború sikeres befejezéséből pedig logikusan következik, hogy a legyőzött Franciaország nem lesz első rangú európai nagyhatalom, hanem esetleg lecsúszik a középállamok sorába, s ezzel az átrendeződéssel a katolicizmus képviselésére, s a kontinens katolikus népessége fölötti protekturátusra a kontinensen *egyedül* csak az Osztrák–Magyar Monarchia lesz hivatott.

(*A tervezés kvantitatív és kvalitatív szempontjai*) A kérdés úgy merült fel, ahogy azt már a fentiekben érintettük: Mit nyer a Monarchia, ha egy győztes Oroszország elleni háború során „ölébe hull” a Kongresszusi Lengyelország? A kulturális és a vallási okokból bekövetkező gazdagodáson kívül sok nagyon is prózai dolgot. Elsőként azt, hogy az eszkálálódó háború nagyon nyersanyagigényessé válhat, s olyan övezetek kerülhetnek át a központi hatalmak birtokába, amelyek a nyersanyag pótlásához nélkülözhetetlenek lehetnek. Ipari centrumok, a termékeny közép-lengyelországi

agrárövezetek (Kielce, Częstochowa), s főleg a bányák (Benzin, Dąbrowa). És ami példátlanul amorális és cinikus szempontként jelentkezett a tervezésnél: „A számszerűségében oly nagy Kongresszusi Lengyelország a maga kifejezett katonai kvalitásaival hadseregünk számára mennyiségi és minőségi gazdagodást jelentene.”²⁸ A virágnyelven megfogalmazott igény az élőerő-utánpótlás biztosítására azt jelenti a köznyelvre lefordítva, hogy a lengyel fiatalságot a Monarchia már a kezdet kezdetén mint „ágyútöltelék” vette számításba. (Az 1916-os évtől kezdődően ennek a körülménynek különös jelentősége lesz.) A megszerzhető terület a gazdaságilag jelentős, az Orosz Birodalom „pénzügyileg legaktívabb” területei közé sorolható, amely nemcsak a deficités Galícia szaldóját teheti pozitívvá, hanem még egy tekintélyes hányadot is hozzá tudna tenni a Monarchia közös ügyeinek pénzügyi fedezetéhez.

A bécsi politika a háború elején a teljes és a részleges annexió határán ingadozott – ez a vita tükröződik a sajtóban, s ugyanezt a problémát boncolgatja Andrian elabrártuma is. A Kongresszusi Lengyelország hozzácsatolása a Monarchiához 12 millió új alattvalót hozna a birodalom határain belülre – olvassuk a memorandumban. De nemcsak a Kongresszusi Lengyelországról volt szó, hanem az akkor már másfél évszázada a Monarchiához csatolt Galiciáról, Bukovináról is. S azokról az Orosz Birodalomból „kikerekítendő” volhíniai és podóliai területekről is, melyek sorsáról a győztes háború következtében a Monarchiának kell majd „gondoskodnia”. Ha ezek a területek egy közigazgatási egységbe kerülnek, akkor ennek az egységnek a lakosság száma eléri a 23 milliót, beleértve a terület rutén, és nagyszámú zsidó lakosságát.²⁹

A lengyel közvélemény alapos ismerete révén a kormány megítélése szerint a helyzetet az jellemezte (s Andrian is erre az álláspontra utalt), hogy lengyel szempontból a teljes királysági terület Ciszlajtániához (s nem az egész Monarchiához) csatolása lett volna a kedvező megoldás. „Ez a modalitás, a teljes annexió lenne a lengyelek számára a legkedvesebb, vagy mint ahogy ők mondják, »az egyedül elfogadható«. Ha eljutnánk idáig, akkor az első időkben a lengyelek megbékülésére számíthatnánk, akik csodálatuknak adnának kifejezést a fölött, hogy sikerült nekünk »a német szupremáciával szemben« megmenteni az egész Lengyelország szabadságát.”³⁰ A sok előny mellett – a lengyel nemzet bekalkulált „véradója” a háború során – sok hátrányos következményt is számba kellett venni. Több hátrányos momentum közül kiemelve: Suwałki, egy tartomány, amelynek egy része már litván, s ahol e miatt a jövőben a lengyel és a litván elem között torzalkodások várhatók; megszerzése tehát egyértelműen a nem kívánatos kategóriába tartozik.³¹

A jövő megtervezésének leglényegesebb kvalitatív vonása az volt, hogy érintetlenül hagyta a Monarchia dualista szerkezetét. Ahogy az emlékirat fogalmaz: olyan alap ez, amelynek lehetővé kell tennie „[...] a világos belpolitikát, és az ezzel összefüggő, lehetőség szerint veszélytelen, s ugyanakkor céltudatos külpolitikát.”³² A háború későbbi éveiben ez a dualizmus fenntartását rögzítő elképzelés valóban vezérfonal is maradt: az egymás mellett két állam léte, miközben az 1867-es alaptörvény fő rendelkezései változatlanok maradnak, a már egyszer polgárjogot nyert, meghonosodott rendszer működése is folytonos marad, s változtatásokra csak ott kerül sor, ahol az összmonarchia területi növekedése ezt szükségessé teszi.

Lényeges minőségi javulást jelentenek a mennyiségi változások; Andrian – némi- leg talán túl derülátóan is – a ciszlajtániai politika „megváltását”, „újjávarázslását” is hozzáképzeli ezekhez a területi változásokhoz. Kiindulva abból, hogy a 70-es évek végétől kezdve a Lajtán túl a belpolitikában egyik csődhalmaz rétege rakódott rá a másikra, megállapítja, hogy győztes háború után ennek a csődpolitikának vége, új idők jönnek,

a ciszlajtániai belpolitika végre stabilizálódik az új képviselői arányok beálltával. Mint ahogy az a köztörténeti változásokból közismert, 1879-ben a liberálisok bukásával Ausztriában Taaffe konzervatív rendszere vált uralkodóvá, s míg Magyarországon a liberális parlamenti kormányzat Tisza Kálmán alatt még sokáig megmaradt, és ha konfliktusoktól tarkítottan is, de egységes nemzeti politika folyt, Ausztriában a nemzetiségi csoportok közötti küzdelmek rendkívül ingatag belpolitikát eredményeztek. Mivel a nemzetiségek aránya – főleg a németeké a csehekkel szemben – nem mutatott egyértelmű túlsúlyt, Ciszlajtánia sokszor a parlamenti döntésképtelenség, a kormányozhatatlanság állapotába került. Parlamenti patthelyzetek sorozata, botrányos jelenetek a Reichsratban, obstrukciók, látványos törvényhozási bojkottok stb. A Reichsrat testülete a problémákat a káosz miatt nem tudta „kibeszélni”, vagy ha tárgyalás folyt, az általában botrányos személyeskedésekbe fulladt, a társadalom részvétele és tudta nélküli döntések születtek, s azok e miatt általában érthetetlenek maradtak a tömegek számára. Az „ügyintézői politika” került előtérbe, rendeleti kormányzás, bürokratikus struktúra, az osztrák viszonyokra jelenleg is jellemző bürokratikus tradíció fejlődött ki.³³ A valódi, bismarcki értelemben vett *politizálás* helyett.

Mi lehetett az egyetlen célravezető megoldás, ha erre a nemzeti sokszínű felületre még újabb markáns színek kerültek a területnövekedés által? Nyilvánvaló, hogy *Galícia leválasztása*, egy az 1800-as évek végétől lassan csírázó elképzelés, a Galíciai „Sonderstellung”³⁴, a tartomány különállásának megvalósítása. Az 1914-es tervek fogalmi szerint a *bővítés*, Galícia mellé új ukrán–lengyel szerzemények felvétele, pontosabban egy új lengyel–rutén tartomány létesítése. Hogyan megy ez a szétosztás végbe, mik az előnyei és hátrányai a Monarchiára nézve? Az átalakítás úgy megy végbe, hogy Ciszlajtániát kettéosztják két tartománycsoportra. Lesz egy örökös tartományok–cseh-tartománycsoport nyugaton, keleten pedig egy *lengyel–rutén tartománycsoport*. Az utóbbi a birodalom többi részétől függetlenül létezne, s kapcsolata azokkal – erős módosításokkal – részben a Magyarország és Horvátország közötti viszonyhoz hasonlítana.³⁵ A lengyel–rutén csoport magába foglalná Bukovinát, valamint Volhíniának és Podóliának azokat a részeit, amelyeket a Monarchia a békekötésben magába olvasztana a fentiekben vázolt gyakorlati szempontok szerint: mit érdemes és mit *nem szabad* elvenni az oroszoktól.

De milyen utat járhat be az osztrák–magyar belpolitika a felosztás során a kompenzációk kérdésében? Merthogy az örökös tartományok területéből a nagy kiterjedésű Galícia kiszakítása esetleg zavarokat, féltékenységet, csalódottságot, politikai súrlódásokat okoz? Sok korabeli politikus, többek között Tisza is, úgy gondolta, hogy Csehország és a többi tartomány nyugaton a legfejlettebb tartomány volt és lesz, s ez önmagában már elégséges a kompenzációhoz. A magyarokat pedig azzal kárpótolják, hogy nekik adják délen Dalmáciát, sőt Bosznia-Hercegovinát (?) is. Az utóbbi elképzeléssel sok magyar kezdeti fogva nem értett egyet, többek között Tisza István sem. De a legtöbbit az örökös tartományok és a cseh–morva-tömb németjei nyerték volna, hiszen létre jött volna a régóta áhított „majorátus”, a német többség tartománygyűléseken, s főleg a bécsi Reichsratban. A keleti tartománycsoportban pedig 11 millió lakos kezdetett volna viszonylag önálló politikai életet. A nyugati rész parlamentjében ezzel együtt a szláv–német arány drasztikusan megváltozott volna: 250 német, 135 szláv és egyéb mandátum (cseh, morva, szlovén, olasz) ellenében. Mert ha az ausztriai németeknek nem teremtenek megfelelő politikai körülményeket, azok egy elsöprő német győzelem után maguk hagyják el a Monarchiát, s megvalósul az „Anschluss” a Német Birodalommal. Intő jel: 1897-ben a Badeni-reformok alatt, amikor kilátásba jött a csehországi szláv hegemonia

megteremtése, a német irredenta népszerűsége rég nem látott magasságba szökött. (Az egyébként lengyel származású Kazimierz Badeni miniszterelnökként be akarta vezetni a cseh nyelv használatát mind a belső, mind külső hivatali használatban. A gyakorlatban ez a rendelet a szudétanémet hivatalnokok cseh nyelvismeretét írta volna elő 1901. július 1-i határidővel. A szudétanémet hivatalnokok lázadása olyan heves lett, hogy a Ciszlajtánia politikai élete gyakorlatilag megbénult.³⁶)

A galíciai „Sonderstellung”, a tartomány önállósítása nem 1914-es találmány. Már az 1880-as években készre kidolgozott tervként működött Georg von Schönerer politikai gyakorlatában, aki minden nem német elem által lakott tartományt le akart választani a Monarchiáról.³⁷ Német nemzeti radikális programja, az úgynevezett linzi program a nyolcvanas évektől kezdődően támatta a dinasztia nemzetek feletti politikáját, a zsidókat, a papokat és a kapitalistákat. A századforduló idején a polgárság és az értelmiség soraiban különös népszerűséget élvezett. „1905 után a mozgalom teljes gőzzel haladt kitűzött célja felé. 1906-ra, amikor a választójogi reformok a megvalósulás küszöbére érkeztek, a német radikálisok az általuk egyébként is támogatott reform mellett egyszer s mindenkorra a »szláv Ausztria« problémáját is el akarták intézni.”³⁸ A jelenség veszélyesen keresztezte a birodalmi külpolitika irányát. „Miközben [...] a birodalmi külpolitika mind Gołuchowski, mind Aehrenthal alatt Oroszország és Németország vonzáskörében próbálta kijelölni a Monarchia helyét, s ehhez égető szüksége lett volna a szilárd belső viszonyokra, a birodalmi belpolitikában újabb veszélyforrás keletkezett. Ráadásul épp a német etnikum oldaláról, amelynek elvileg a *német* Ausztria támaszául kellett volna szolgálnia. A szlávok kiiktatása a politikából a legtöbb szláv népcsoport esetében azzal fenyegetett, hogy azok előbb vagy utóbb Oroszország karjaiban találják magukat.”³⁹ – olvassuk a jelenség fokozódó veszélyességéről szóló értékelést.

Az 1914-es átrendezési terv a győztesnek remélt Német Birodalom irányában is tett már jó előre egy gesztust: megvédeni az 1866-ban Bismarck által a Monarchia területén hagyott németiséget. Elég a „primus inter pares” jelszó, amely mértékletesen fogalmazza meg a német elem ausztriai hegemoniáját. S ha erre ráépülnek az ausztriai németek régi hagyományai, akkor azoknak sosem támad kedve arra, hogy akár a támaszukat, akár a céljaikat a Monarchián kívül keressék.⁴⁰ Nem a germanizálás a cél, mint a régi időkben, hanem az, hogy a nyugati birodalomrészben mindenki azt a nyelvet használhassa, amely a sajátja. Fenntartva azt az állami szükségszerűséget, hogy a nem német elem (cseh) által lakott régiókban a kifelé irányuló hivatalos kapcsolatokban a német második (szubszidiárius) nyelv maradjon.⁴¹

(Minőségileg magasabb szintű birodalmi közigazgatás. Közös és autonóm szervek)

A közös ügyek, hadügy, pénzügy, külügy továbbra is a közös minisztertanács hatáskörébe tartoznak. A lengyel–rutén terület Ciszlajtánián belül különleges összességet képez. De nem tartozik saját hatáskörébe – ugyanúgy, mint Magyarországnak és a nyugat-ausztriai területnek sem – a császári udvar kiadásait tartalmazó költségvetés elfogadása, az éves rendszeres újonckontingens megszavazása, a véderendszer és a védkötelezettség ügye, adórendszer, az állami adósságok rendszere, bankrendszer, fizetőeszközök, a kereskedelmi és államszerződések elfogadása, váltójog, vám-, távíró-, postaügyek, vasúti közlekedés, a bírói és közigazgatási hatóságok ügyeinek intézése, állampolgári jogok, politikai rendőrség. Ezek továbbra is „kvázi közös ügyeknek” számítanak. Ami a lengyel–rutén tartománycsoportot illeti, önállóságot kap az alábbi területeken: az állami tulajdon felügyelete, iparüzési ügyek, márkavédelem, közrendőrség – beleértve az idegenrendészetet is –, útlevelügy, népszavazási ügyek, felekezeti ügyek, egyesületi

és gyülekezési jog, a szellemi tulajdon védelme, az egyetemekre vonatkozó törvényhozási ügyek, oktatási ügyek (gimnáziumok, népiskolák), büntető- és polgári jogalkotás, jogértelmezés, speciális kereskedelmi jogalkotás, bányajog.

A hosszadalmas felsorolás akár mennyiségi változásként is felfogható lenne, de jelen esetben arról is szó van, hogy a háború befejeztével olyan népség is részesülni fog az „európai civilizáció áldásaiból”, amely évszázadnál is hosszabb ideig „az orosz szoldateszka elnyomása alatt nyögött”. Az oroszok által megszállt osztrák–magyar keleti területek csak a háború alatt tapasztalták meg az orosz hadigépezet kegyetlenségét⁴², de a háború előtti években is úgy tekintettek a volhíniai és podóliai lakosságra, mint olyan emberekre, akiket segíteni lehetne. Ezeknek az embereknek az életében a fenti agenda a felszabadulást ígerte, de egyúttal azt a kérdést is sejtetni engedte, hogy adott esetben igényt tartanak-e ezekre a jótéteményekre, amelyek Ausztria Császáranak kezéből jutnak el hozzájuk. A kérdés feltevése nem formális és nem lényegtelen: *akarják-e életük folytatásának minőségi fordulatát elfogadni a központi hatalmaktól? A másik kérdés már a háború elején felvetődött a lengyel társadalomban: mennyire akarják a lengyelek sorsának megjavítását a központi hatalmak, s mennyire az antant? A háború négy éve alatt ez a két kérdés rendre beépült a Monarchia lengyelpolitikájában hozott legfontosabb döntésekbe.*

Ami pedig a testületeket illeti, az agenda szintén mélyreható átalakításokat helyezett kilátásba a keleti részek politikai körülményeinek javítására, az évszázados ellentétek, az ukrán–lengyel rivalizálás megszüntetésére. Új helyzet: mind a nyugat-osztrák, mind a lengyel-rutén tartománycsoport külön parlamentet kap, mindkét oldalon a többségi szavazatok elvén alapuló szavazatarányos választással. A nyugati rész parlamentjében marad a felsőház, a „Herrenhaus”, némi változtatással a majorátusi rendszer modernizálása érdekében, a keleti parlamentben pedig alapjaiból kell felépíteni azt.

Teljesen új vonása a rendszernek, hogy mindkét parlament 100–100 tagból álló küldöttséget küld Bécsbe, ahol a ciszlajtániai ügyek tárgyalása folyik (a hagyományos Reichsrat). Az 1867 óta fennálló delegációs rendszer úgy változik, hogy a megnövekedett demográfiai és területi terhelés miatt a 60–60-as létszámot is megnövelik. S ami a leglényegesebb változást jelentette volna a bevezetendő rendszerben, az a két tartomány Kelet- és Nyugat-Galícia régtől esedékes szétválasztása lett volna. Andrian terve két tartománygyűlést – németül Landtag, lengyelül és ukránul sejm – irányzott elő, egyet a nyugati, egyet a rutén többségű keleti rész számára. A nyugati tartománynak Krakkó lett volna a székhelye, a keletit szövvényes viták miatt az érdekeltek nem tudták eldönteni. Lemberget akkoriban még nagyrészt lengyelek által lakták, a többi város csekély méretei miatt bizonyult alkalmatlannak, egyedül Tarnopol pályázhatott volna a székhely státuszára.

A bonyolultságot még csak elmélyítette a helyzet körültekintő továbbgondolása, azok a megfontolások, amelyek kapcsolatba voltak hozhatók a rendszer mennyiségi szükségleteivel. Az államgépezet – a „politisches Räderwerk” – a megnövekedett adminisztratív személyzet és főleg a megnövekedett számú feladat miatt könnyen áttekinthetlenné és lassúvá, sőt működésképtelenné válhatott volna.⁴³ Be kellett iktatni egy olyan szintet, mint amilyen a Deák által kitalált ciszlajtániai delegáció lett 1867 után, amely felváltva hol Bécsben, hol Budapesten ülésezett. Pontos számadatok ezeknek a ciszlajtániai ikertestületeknek a létszámáról 1914-ben még nem merültek fel, de bécsi intim politikai körökben, főleg a császár szűkebb környezetében az ülések helyszínéről felbukkantak bizonyos ötletek: Bécs és *talán* Prága, a keleti részen Krakkó, Lemberg, s *talán* Tarnopol, amennyiben az osztrák–magyar rendszerhez hasonlóan évenkénti két ülést tartottak volna.

(Az elkésett műtét: Galícia kettéosztása) A szétválasztás ügye sok minden más lengyel–ukrán bonyodalmas ügyhöz hasonlóan, szintén a dualizmus idejéig, sőt annál is messzebb, a korai újkor kezdetéig nyúlik vissza. Az ukrán követelések között 1850 óta, amikor a tartomány kettéosztását a bécsi kormány taktikai okokból elrendelte, majd visszavonta, mindig szerepelt ez a lehetőség. A tervet a lengyelek döntő többsége természetesen ellenezte, hiszen Galícia keleti részén nem csupán rutének éltek. Jó néhány kerület 30–49%-a lengyel volt, Lemberg rutén lakóinak aránya csak 15%-ot tett ki (legalábbis a nem mindig korrekt lengyel statisztikák szerint).⁴⁴ Galiciában elsősorban a szélsőségesen nacionalista nemzeti demokraták fordultak a terv ellen, tagadva még azt is, hogy egy önálló ukrán állam valamikor is létrejöhet. „Nincs Ruténia, csak Lengyelország van, vagy Oroszország. Politikai és szellemi értelemben nincs független Ruténia, és soha nem is lesz ilyen” – hangoztatta Roman Dmowski, a nemzeti demokraták vezére.⁴⁵ A galíciai helytartók ugyanakkor Pinińskitől⁴⁶ Bobrzyńskiig rá voltak kényszerítve a helyzet konstruktív kezelésére.⁴⁷ Andrzej Kazimierz Potocki⁴⁸ megpróbált az önálló Ukrainát ellenző rutén konzervatívokkal, az úgynevezett „öruténokkal” egyezkedni. Teljes kudarcot vallott: az 1908-as választásokon a választójoghoz juttatott paraszti tömegek tizenegy ukrán nemzeti mellett tíz ruszofil képviselőt juttattak be a szejmbé. Pár héttel később Potocki életével fizetett ezért a hibájáért: egy szélsőséges, oroszgyűlölő ukrán nacionalista a saját dolgozósobájában lőtte agyon.

Az uralkodó Michał Bobrzyńskit⁴⁹ hívta meg a megüresedett helytartói posztra, aki az ukrán–lengyel kompromisszumot támogatta. A véres merénylet megijesztette a bécsi politikusokat, a harciasabbak háttérbe szorultak, s a békülékenyek kerültek felülre. Henryk Wereszycki lengyel történész szerint Galiciában, a közalgó orosz–osztrák–magyar katonai összecsapás „valószínű arénájában”, kiélesedett a nemzeti küzdelem,⁵⁰ s az új helytartónak annak tompítás lett volna a feladata. Bobrzyński az ukrán nemzetiekhez fordult; „az ukrán népiség fejlesztése és a mesterséges, bűnös moszkalofil propaganda elnyomása”, szölte a jelszava. Az 1908. október 26-i szejm-határozattal az új irány a tartományi politika szintjére emelkedett. Mindez persze kevés volt az ukrán radikálisoknak. 1912. május 22-én megvalósult a rutének több évtizedes álma, a rutén egyetem. Igaz, hogy az épületet a Lembergen kívüli, rutének által csak kevésbé lakott területen emelték, de ezzel az aktsussal egy kényes vita végére tettek pontot.⁵¹ A konzervatívok már azt sem bánták, hogy a tartomány esetleges kettéosztásával megteremtik az ukrán Piemontot. És ez a Piemont 1914 tavaszán megszületett, de bomlasztó hatását már nem volt ideje kifejteni.

A tartomány felosztásában Andriannak – röviddel augusztusi emlékirata előtt – orosz-lánrész jutott. A felosztás nem a régóta létező, és a lengyelek által mindig megtorpedózott területi elv alapján történt. Az ötvenes évektől kezdve mindig visszatérő ukrán követelés, hogy a határ a San folyó, mint mágikus vonal, a modern korban, a felettébb kényes külpolitikai körülmények között már nem játszhatott szerepet. A szétválasztás terve nem volt több, mint egy választási reform a kantonális-kerületi elv szerint. A „Nagy-Ausztria-koncepciók” (Rudolf főherceg, Ferenc Ferdinánd) a tartomány egységében vagy pedig területi kettéosztásában gondolkodtak (Aurel Popovici). Popovici 15 „nemzeti-politikai individualitása”, azaz szövetségi tartománya közül háromba kerültek volna lengyel lakosok: Német-Morvaország (-Szilézia), Nyugat-Galícia és Kelet-Galícia. E terv szerint a megosztott Galiciában a keleti részen az ukránok viszik a főszerepet.⁵² Bukovinával Popovici terve nem számolt, ukrán része Galiciához, román része Erdélyhez került volna,⁵³ de a magyarországi ruszinokat is átcsatolta volna ukrán Kelet-Galiciához.⁵⁴

A Stürgkh-kormány 1914-ben egy svájci mintájú kantonális tervhez, s nem Popovici tervéhez adta beleegyezését. Meghagyta a tartományi határokat, s csupán azokat a területi egységeket határozta meg, amelyekben vegyes lakosság élt, s azok számaránya szerint

állapította meg a képviseleti arányokat, valamint a nyelvhasználatot. A tartományban 14 olyan kerületet⁵⁵ kellett kialakítani, ahol megteremtődhetnek a nyelvek szerinti megnyugtató arányok. A munka oroszlánrészét ennek a feladatnak a végrehajtása jelentette, hiszen ezeken a területeken keletkezhetnek a „kényes ügyek”. (Nemcsak a beosztás elkészítésével, hanem az egész ügygel kapcsolatban megállapítható, hogy a feladat nagyon bonyolult politikai manővert igényelt. Mi sem jellemzőbb a helyzetre, mint hogy a Lengyel Klub, tőle szokatlan módon, január 28-i ülésén két táviratot is megfogalmazott, amelyben köszönetet mondott Korytowskinak és Gołuchowskinak.⁵⁶)

A lengbergi szejm 1914. februári határozata, majd a törvény júliusi birodalmi szankcionálása nem csak a Monarchiában, hanem egész Európában nagy visszhangot keltett. A birodalom vezetése támogatta az ügyet, és belpolitikai, sőt belső tartományi ügyként kezelte, bár mindenki előtt világosan volt, hogy több annál. Andrian – akkor még varsói főkonzul – azt jelenthette Bécsbe, hogy Varsóban nagy a sikere az osztrák–magyar nemzetiségpolitikának; a korábbi pesszimista hozzáállással szemben most sikernek tartják az ukrán–lengyel „ugoda” ügyét.⁵⁷ Magánbeszélgetéseiből azt szűrte le, hogy a lengyelek nem kételkednek benne: Oroszország el fogja veszíteni ukránok által lakott déli részeit.⁵⁸ A mérsékeltbb varsóiak pedig úgy gondolják – írta a főkonzul –, hogy ha Ukrajna nem is szakad el Oroszországtól, a monarchiabeli ukrán gondolat fejlődése jelenti az orosz állameszmére a legnagyobb veszélyt. Természetesen minderről az akkori varsói körülmények között nem lehetett nyíltan beszélni, a Kurjer Warszawski csupán úgy üdvözölhette a lépést, mint amely véget vet a konkurenciaharcnak, melynek helyébe a „békés fegyverekkel való harc” lép. (Bár zárójelben elismerte azt is, hogy az alkotmányjogi változásra Ausztria „rá volt kényszerülve”, de a „béke mégiscsak jobb, mivel az a nemzeti konkurenciaharcban lehetőséget teremt a maximum elérésére”.⁵⁹)

Andrian főkonzulként a maximalisták vasszorgalmával gyártotta/gyártatta a sajtószemléket, s az ezek alapján álló elemzéseket (naponta sokszor három-négyet is). A jelentések optimizmusa fokozatosan hanyatlott (Andrian nem volt ruténpárti), rezignáltan, de a felelős politikus fegyelmezettségével vette tudomásul a lengyel szupremácia hanyatlását. Egyetértett a *Slowo* című lappal abban, hogy a változás egyetlen vesztese a nagybirtok, s abban is, hogy a podóliai slachta, amely az Oroszország elleni konfrontációs külpolitika élgárdájának számított a dualizmus évtizedeiben, a végén az áldozati bárány szerepét kellett hogy eljátszsa. De mit lehetett tenni, a korlátozott hatalom és a latifundiumok feletti korlátlan jog elvesztése még mindig jobb választásnak tűnt, mint az orosz hódítás és az azt követő *semmi*. A két vezető lengbergi főpap is megértően fogadta a megállapodást: Szeptycki ukrán metropolita⁶⁰ azt mondta, hogy a lengyeleknek is van joguk arra a tartományra, amely mindkét nép hazája, míg a rutének politikai vezetői is azt hangsúlyozták, hogy a két népnek eztán a kultúra és a gazdaság területén kell együtt dolgoznia.⁶¹

Am ezek az intézkedések megkéstek, s akkor még nagyon enyhe kifejezést használtunk. Még mielőtt a sarajevói lövések eldőrdültek volna, a hosszú keleti határ egész vonaláról tömegével érkeztek a külpolitikai feszültségről szóló hírek. Az éltmentő műtétet tulajdonképpen be sem lehetett fejezni. 1914. április 26-i jelentésében a varsói alkonzul, Oswald Kermeńic – Zsilinszkij varsói orosz főkormányzóra hivatkozva – azt jelentette, hogy az orosz vezérkar megváltoztatja a Királyságban állomásozó orosz haderő defenzív hadműveleti terveit. Később pedig, különféle hírforrások alapján, azt, hogy a varsói gyárakat haditermelésre fogják; hogy fokozzák a vasúti felszerelések felvonulásnál használatos típusainak gyártását; hogy a francia nagyvezérkar főnöke, Joffre marsall 550 millió frankos hosszú lejáratú hitelt biztosított a nyugati irányú stratégiai

vasutak fejlesztéséhez; és így tovább.⁶² Andrian szervezői munkájának első felvonása végén nem ment le a függöny. A háború kitörésével rögtön következett a második felvonás, más helyszínekkel, más szereplőkkel, sőt bizonyos értelemben a darabot is maga a háború írta tovább.

JEGYZETEK

- 1 1830/31, 1853–1856 között a krími háború, 1863/64-ben a januári felkelés, 1877/78-ban az orosz–török háború s az 1885–1889 közötti második bolgár válság. A folyamatról lásd: Tefner, Z.: *Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007; Feldmann, W.: *Geschichte der politischen Ideen in Polen seit dessen Teilung (1795–1814)*. München–Berlin, 1917.
- 2 Tefner Z.: *Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1914–1918*. Kézirat. 6. o.
- 3 *Henry Kissinger: Diplomácia*. Panem Könyvkiadó, Budapest 2008. „Bismarck célja az volt, hogy az engesztelhetetlen Franciaország kivételével egyetlen hatalomnak se szolgáltatson okot arra, hogy egy Németország elleni szövetséghez csatlakozzék. Bismarck kijelentette, hogy az egyesített Németország »jöllakot«, és nem támaszt további területi igényeket.” 138.
- 4 Geese, G.: *Bizáncról–Bizáncig*. Az orosz birodalmi gondolat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007. 157. o.
- 5 Tefner Z.: *Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1914–1918*. Kézirat. 7. o.
- 6 Galántai J.: *Magyarország az első világháborúban 1914–1918* [Ungarn im Ersten Weltkrieg 1914–1918]. Budapest, 1974. A német haderő augusztus 2-án megszállta Luxemburgot, majd augusztus 4-én reggel átlépte a belga határt. 132–133.
- 7 Haus, Hof- und Staatsarchiv. Politisches Archiv I. (Továbbiakban: HHStA. PA. I.) Karton 496. Allgemeines. Geheime Akten. 1839–1868, 1873–1918. Liasse XLVII 1c. Die Frage österreichischen Gebietserwerbes im Nordosten im Falle eines glücklichen Krieges der Zentralmächte gegen Rußland. (Az irat fénymásolatát Fazekas István bécsi magyar levéltári delegátus bocsátotta rendelkezésünkre.)
- 8 Berchtold, Leopold von (1863–1942): teljes német névén: Graf Leopold Anton Johann Sigismund Josef Korsinus Ferdinand Berchtold von und zu Ungarschütz, Fröttling, und Püllütz. 1893-tól diplomáciai szolgálat Párizsban és Londonban, majd nagyköveti (Botschafter) poszt Szentpétervárott. Felesége Károlyi Ferdinanda, Károlyi Alajos korábbi londoni nagykövet leánya.
- 9 Lemke, H.: *Allianz und Rivalität*. Die Mittelmächte und Polen im ersten Weltkrieg (Bis zur Februarrevolution). Hermann Böhlau Nachf. Wien–Köln–Graz, 1977. 38.
- 10 Haus- Hof- und Staatsarchiv Politisches Archiv I. (Továbbiakban: HHStA. PA. I.) Allgemeines. Karton 496. Liasse XLVII 1c. Verschiedene Memoranden.
- 11 A jelenség teljes 19. századi fejlődési folyamatát ábrázolja: *Tefner Zoltán: Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914* [Polenpolitik der Österreichisch–Ungarischen Monarchie 1867–1914]. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.
- 12 Célzás varsói főkonzuli működésére.
- 13 Tefner Z.: *Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914*, i. m.
- 14 HHStA. PA. I. Allgemeines. Karton 496. Liasse XLVII 1c. Verschiedene Memoranden. „A) Angliederung von ganz Kongreßpolen an Österreich–Ungarn in einer später näher darzulegenden Form. B) Teilung von Kongreßpolen zwischen Österreich und Preußen, endlich C) Teilung Kongresspolens zwischen uns und einem etwaigen neuzubildenden polnisch–lithauisch–weißrussisch–kurländischen Pufferstaat.”
- 15 A középkor lengyel nemesi romantikus történelemfelfogása. A szarmatizmus azt hirdeti, hogy a lengyel nemesség a szarmaták leszármazottja, amely arra hivatott, hogy uralkodjék a szláv eredetű közép, a jobbágy felett. Ősi katonai erényekkel rendelkezik, védelmezője a nemzetnek az orosz és a török fenyegetettséggel szemben. A lengyel–litván állami egység idején meghatározó politikai gondolkodásmódot és életformát jelentett.
- 16 HHStA. PA. I. Allgemeines. Karton 496. Liasse XLVII 1c. Verschiedene Memoranden.
- 17 Gyarmati E.: A föderalizmus pozíciói a Nagy Háború korában. A lengyel trializmus versus dualizmus kérdése az osztrák és a magyar politikában 1914–1918. In: *Közép–Európai Közlemények*. A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány, és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek folyóirata, XI. évfolyam 1. szám, 2018/1. No. 40. 101. o.
- 18 Uo.
- 19 Uo.
- 20 Uo. „Uralkodásának kezdetétől az antant szövetséggel folytatott titkos békétárgyalásokra megfogalmazott javaslatok folyamatosan visszatérő

- eleme volt Lengyelország szuverenitásának visszaállítására. XV. Benedek pápának 1918 február–márciusa során írt levelében a teljesen szabad önrendelkezést kívánta Lengyelországnak.”
- 21 Fischer, F.: Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18. Droste Verlag, Düsseldorf 2013. 20.
- 22 Tefner Z.: Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája, i. m. 477–487.
- 23 „Großmächte ersten Ranges”.
- 24 HHStA. PA. I. Allgemeines. Karton 496. Liasse XLVII 1c. Verschiedene Memoranden. „[...] etwaige polnisch–ruthenische Akquisitionen stets im Auge behalten, immer unter der Voraussetzung, daß auch bei der Gebietsregelung im Südosten der Monarchie dieser Gesichtspunkt nicht minder wie der erst- und zweitangeführte gewahrt bleiben werde.”
- 25 Kissinger, H.: Diplomácia, i. m. 52. o.
- 26 Uo.
- 27 HHStA. PA. I. Allgemeines. Karton 496. Liasse XLVII 1c. Verschiedene Memoranden.
- 28 Uo. „Die numerisch so starke Bevölkerung Kongreßpolens mit ihren ausgesprochen militärischen Qualitäten würde für unsere Armee eine quantitative und qualitative Bereicherung bedeuten, welche noch mehr ins Gewicht fiel durch die außergewöhnliche Dichtigkeit der Besiedelung (99 pro km² gegen 24 pro km² im übrigen europäischen Rußland).”
- 29 Uo. „Wenn man hiezu die rund 8½ Millionen polnisch–ruthenischer Einwohner Galiziens und der Bukowina rechnet und etwaige Arrondierungen unseres Besitzstandes in Podolien und Wolhynien, so ergibt sich ein Bevölkerungsstock von über 23 Millionen polnisch–ruthenischer Bevölkerung.”
- 30 Uo.
- 31 Uo.
- 32 Uo.
- 33 Kann, Robert A.: Geschichte des Habsburgerreiches 1526 bis 1918. Böhlau Verlag, Wien–Köln, 1990. 395.
- 34 Tefner Z.: Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája, i. m. 515–519. o.
- 35 HHStA. PA. I. Allgemeines. Karton 496. Liasse XLVII 1c. Verschiedene Memoranden. „[...] innerhalb Zisleithaniens eine Schaffung von zwei, der jenseitigen Reichshälfte gegenüber allerdings als Einheit auftretenden Ländergruppen notwendig, für welche Zweiteilung das Verhältnis zwischen Ungarn und Kroatien teilweise, aber [...] mit starken Modifikationen vorbildlich werden kann.”
- 36 Rumpler, H.: Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie. In: Österreichische Geschichte 1804–1914. Szerk. Herwig, Wolfram. Ueberreiter, Wien, 1997. 512. o.
- 37 Uo.; Tefner Z.: Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája, i. m. 515. o.
- 38 Uo. 516. o.
- 39 Uo.
- 40 HHStA. PA. I. Allgemeines. Karton 496. Liasse XLVII 1c. Verschiedene Memoranden.
- 41 Uo. „[...] in den anderssprachlichen Gebieten als zweite (subsidiäre) Sprache im äußeren Verkehr [...]”
- 42 Délmagyarország, 1916. április 22. A kegyetlenség a régió német lakosságát fokozott mértékben érintette. „Czernowitz. Besszarábiában és a többi orosz kormányzóságokban a német kolóniákban az orosz szoldateszka borzalmas rémuralma dühöng. A férfiakat a háború kitörésekor vagy besorozták, vagy Szibériába hurcolták. A visszamaradt férfiakkal és nőekkel a legnehezebb sáncmunkákat végeztetik, az orosz katonák a lakosságot állandóan fosztogatják.”
- 43 HHStA. PA. I. Allgemeines. Karton 496. Liasse XLVII 1c. Verschiedene Memoranden. „[...] daß die Anzahl unserer Vertretungskörper eine Vermehrung erfährt, wodurch das politische Räderwerk noch komplizierter wird und außerdem namhaften Auslagen erwachsen. [...] Es wurde übrigens versucht, diesen Ausbau der parlamentarischen Körperschaften dadurch einzuschränken, daß die gemeinsame Vertretung der deutsch–böhmischen Erblände (Westösterreich) und Polen–Rutheniens (Ostösterreich) als ein und dieselbe Körperschaft geplant wurde, wie die österreichische Delegation für gemeinsame Angelegenheiten mit Ungarn.”
- 44 Feldman, W.: Geschichte der politischen Ideen in Polen seit dessen Teilungen (1795–1914). Verlag von R. Oldenbourg, München–Berlin 1917. 417. Feldman másfél millió lengyelről beszél a keleti tartományrészen, ez azonban nyilván túlzás, egyes statisztikák szerint alig haladta meg a félmilliót. Feldman mutatószáma az 1900-as évre alapoz, s mögötte a lengyel hatóságok manipulációját lehet sejtteni a népszámlálások során.
- 45 Feldman, W.: Geschichte der politischen Ideen i. m. 418. l.
- 46 Pińński, Leon (1857–1938): konzervatív lengyel jogtudós, történész, politikus. 1898-tól Galícia helytartója. 1903-ban leváltják, s helyébe helytartónak Andrzej Kazimierz Potockit nevezik ki. Az I. világháború alatt átmenetileg visszatér a politikába, majd egyetemi professzor lesz. 1929-től a Lembergi Egyetem rektora.
- 47 Tefner Z.: Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája, i. m. 558.
- 48 Potocki, Kazimierz Andrzej (1861–1908): lengyel nagybirtokos, politikus, a szejm marsallja. 1903–1908 között galíciai helytartó, az Aranygyapjas Rend lovagja. 1908. április 12-én Miroslav Szcicsinszkij szélsőséges ukrán nacionalista meggyilkolja.

- 49 Bobrzyński, Michał (1849–1935): lengyel történész, politikus, egyetemi tanár. 1908–1913 között Galícia helytartója. A helytartói működésről részletesen: *Michał Bobrzyński: Wspomnienia i Dokumenty 1846–1922*. Warszawa, 1924/25.
- 50 Wereszycki, H.: Pod berłem Habsburgów. Zagodnienie narodowościowe. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1986. „[...] Rząd i austriackie koła dworskie w interesie zewnętrznopolitycznego bezpieczeństwa nie mogły dopuścić, aby w Galicji, prawdopodobnym teatrze zbliżającej się, a w każdym razie stale grożącej wojny z carską Rosją, wytworzyły się stosunki otwartej walki narodowościowej.” 286–287. o.
- 51 Tefner Z.: Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája, i. m. 558. o.
- 52 Popovici, A.: Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Frage und staatsrechtlichen Krisen in Österreich–Ungarn. Leipzig, 1906. 317. o.
- 53 Uo. Térképmelléklet. Idézi: Tefner Z.: Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája, i. m. 564. o.
- 54 Uo.
- 55 *Az Ujság*, 1914. január 29.
- 56 Uo.
- 57 HHStA. Min. des Aeussern. PA. K. 365. Konsulate XXXVIII. General-Consulat Warschau 1914. Andrian Berchtoldnak, 1914. február 12. 1. Beilage. „Denn als ein *succées* unserer Nationalitäten-Politik, die man hier in letzter Zeit etwas pessimistisch zu beurteilen geneigt war, hat man den Ausgleich aufgefasst und als solcher hat er auch auf die für in die Augen fallende Erfolge ungemein empfängliche polnische Nation den grössten Eindruck gemacht.”
- 58 Uo. „Umgekehrt habe ich von verschiedenen Seiten die ganz ernsthafte Ansicht äussern hören, dass die Ugoda der erste Schritt dazu sei, dass in der weiteren Entwicklung der Dinge Russland unbedingt das von Ukrainern bewohnte Südgebiet verlieren müsse. Freilich können angesichts der strengen Zensur derartige Prophezeiungen nicht den Eingang in die Presse finden.”
- 59 Uo. „Die Polen, selbst die grössten Anhänger der Reform, mussten sich sagen, dass ein derartiger Ausgleich erzwungen ist, dass er die Kräfte der Polen dezimiert hat. [...] der Frieden immerhin besser ist, da er die Möglichkeit gibt, das Maximum im nationalen Konkurrenzkampf zu erreichen.”
- 60 Szeptycki, Andrzej [Ondrij Septickij] (1865–1944): leMBERG–HALICSI görögkatolikus metropolita. Római katolikus lengyel grófi családból származott. Ósei között ukránok is voltak. Fivére, Jan Szeptycki az Osztrák–Magyar Monarchia, később a Második Köztársaság hadseregének tábornoka. Római katolikus gimnáziumban érettségizik, majd a krakkói huszároknál szolgál. Egyetemi tanulmányai után konvertál, és görögkatolikus lelkész szolgálatba lép. 1900-ban XIII. Leó pápa metropolitává nevezi ki. Az ukrán nemzeti mozgalom egyik vezére. A II. világháborúban szembeáll mind a németekkel, mind a szovjetekkel.
- 61 HHStA. Min. des Aeussern. PA. Konsulate XXXVIII. K. 365. General-Consulat Warschau 1914. Főkonzuli összefoglaló Berchtoldnak, 1914. február 12. 1. Beilage.
- 62 Nr. 9659. Bericht des Leiters des Generalkonsulats Legationsrates Leopold Freiherrn von Andrian aus Warschau, 9. Mai 1914. Nr. 15 A (eing. 11. Mai). Ausfert. In: Österreich–Ungarns Außenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch–Ungarischen Ministeriums des Äussern VIII. Hrsg. Ludwig, B. – Příbram, F. – Srbik, H – Uebersberger, H. Wien–Leipzig, 1930. 28–30. o.

Ne engedjük elhamvadni zsarátnok emlékeinket (A nagy háború előjelei és folytatása)

Ady Endre már 1912-ben érzékelt valami baljóslatút. Ezt írja egyik versében: „minden egész eltörött.” A kiegyezés után nagy építkezésbe fogott az ország. A bécsi főhatalom akarta országunk erősödését. A császár büntudatát nagylelkűséggel csendesítette. Felépült a modern Budapest, nagyvilági arculatot öltve. Impozáns munka, impozáns eredmény. Az állampolgárok a hosszantartó békét érzékelték. Serénységük gyümölcsét. Ady füle azonban élesre volt hangolva. Felfogta, hogy nincs szakadatlan emelkedés. A létegyeségek széthullóban vannak. Szerelmek, barátságok nem szilárdak immár. A nemzet érületi egysége is töredezik. Tehát gyengültünk. Voltaképpen nem lehattunk felkészültek a négy estendő iszonyatára. A biztató szavakat, hogy mire a falevelek lehullanak, vitézeink győztesen térnek vissza otthonaikba, nem igazolták az események. A „Mesebeli János”-okat nemcsak a behívó parancs, szívük is cselekvésre bírta. Ez utóbbiért hősök ők valójában. Ady Endre, a háború legnagyobb bírálója, szomorú biztatással szól hozzájuk:

Bajban van a messze város,
Gyürkőzni kell a Halállal:
Gyürkőzz, János, rohanj, János.

Én oly korban voltam kamasz, amikor sok nagy háborús vitézzel találkozhattam. Leventeoktatóim sorában is többen viselték a vitézi címet. Egy magasabb rangú leventetisztet, aransarkantyús vitézt, névnapján, fáklós fiatalok köszöntötték. Ezt a kitüntetést kevesen viselték. De nem csupán oktatóimtól kaptunk hiteles-színes képet például a doberdói ütközetekről, környezetünk is mesélt nekünk az első nagy háború harci újdonságairól. Igaz, a háború rombol és pusztít. De fejleszti a technikát is. Apám két nagy háborúnak volt a katonája. Arcképét, 1917-es dátumozással, szüleinek ajánlja. Gallérján örvezetői csillaggal. A második nagy háborúból is van képe. Itt már őrmester. A katonai „nomenklatúra” szerint nagy úr. Az első világháborúról, annak okos „fortélyairól” sokat mesélt nekünk. A tízes években a repülőgép erős segítője a harcoló katonáknak. A 42-es ágyú új és nagy erejű harci gépezete volt az ütközeteknek. Később úgy beszéltek róla a frontharcosok, mint valamely bálványról. Minden időkre adott háborús fegyvert. Afféle gépi-mamut. Ez a történelmi pillanat hiedelme volt. A második nagy háború megmutatta a bizonyítékot, hogy a háborús technika sem torpan meg. Az első háborúnak azonban volt egy elretentő mozzanata: kézitusa. Katonák álltak egymással szemben. Apák, vőlegények. Szabad fiatalemberek, akik négy évig nem állhattak májusfát. Anyák, feleségek, menyasszonyok várták a levélhullást, hogy a fiú megérkezik, az ólajtót megerősíti, a tetőcserepet helyreigazítja.

A háország is kivette részét a nagy háborúból. Igaz, nem olyan dúlásszerűen, amiként ez a második nagy háború idején történt. A magukra hagyott lányok, asszonyok helytálltak fegyvert forgató társuk otthoni munkakörében is. Kapáltak, ha a föld ezt kívánta, kaszáltak, ha a gabona beért. Tették, amit kell, mert az élet parancsa is szigorú, akár a katonai behívóé. És szükségét is látták. Kenyér, liszt, burgonya, cukor sokszor volt hiánycikk. Az időseknek is fel kellett függeszteniük a térd- és derékfájás „luxusát”. Az otthon maradt emberek, fiatalok és öregek, éppúgy koptak és elvástak, akár a kocsikerék, kapafej meg a sarló.

A férfiak a haza hősei lettek. Az otthon maradtak a lét hősei. A mindennapi kenyérért minden nap imádkoztak. És meg is dagasztották. Ez is ima volt. A cselekvés imája. Nehezebb volt, mint a béke napjaiban, mivel fogyatkozó erővel kellett létrehozniuk mindent, ami életük táplálásához szükséges volt. Az otthonokat nem a 42-es ágyú veszélyeztette. Az alattomos erodálódás. Hosszú idő volt ez a négy esztendő. Némelyek szívében a szeretet lángja csonkig égett. Szeretetük nem bizonyult olyan erőteljesnek, mint fogadalmuk tételének idején. Más asszony-emberben növekedett a ragaszkodás, és ezáltal még nemesedett is. Álmukban is várták a távollévőt, de hiszen a katona-ember is ezt cselekedte. A frontszolgálat fokozta a bajtársiasság erényét. Az összetartozás nem önkéntes cselekvés a lövészárókban. A baj hozza össze a katona-embereket. Vegyünk egy csipetnyi Balassit. A lövészárók 1914-től tanulóiskolája a magyar honvédek. A bajtárs a bajtársának nem csupán vérző sebét köti be. Terheinek összességét könnyíti azáltal, hogy értően hallgatja. A bajtársi figyelem nem csak egy személy érdeklődése a lövészárókban. Benne a sokkarú jóakarát nyúl feléd.

Szóljon itt most az első nagy háború egyik költő-katonája: Gyóni Géza. Tűzben, szuronyrohamban vitézülő harcos. „Helyszíni” tudósítója a bátrak küzdelmének. Nem vizionálja a véres ütközeteket. Mondjuk a régiek nyelvén: megcselekedte, amit megkövetelt a haza. Bajtársai bajtársaként. A nagy háború eseményeinek leghívebben bemutatott képét nyújtja a *Csak egy éjszakára...* című versében. A hátország „karzatárol” nézve is. A küzdők társainak érezhetjük magunkat. A négy év fájdalmas eseményeinek koncentrátumát kapjuk benne. E remekműből olyan aforizmák szakíthatók ki, amelyek nem csupán a száz év előtt élt emberekhez szólnak. Érvényességük talán több száz év lesz majd. Például „Csak egy éjszakára küldjétek el őket: / Gerendatöréskor szálla-keresőket. [...] Küldjétek el őket csak egy éjszakára, / Hogy emlékezzenek az anyjuk kínjára. [...] Hogy tépné az ingét, hogy verné a mellét, / Hogy kiáltná bögve: Krisztusom mi kell még!” A vers a magatartásformák változásáról rajzol ábrákat. A nehéz viselet előhívja a bajtársi hajlamokat, és kiugratja a jellem-mínuszokat is. Ezek a jegyek békében is megnyilatkoznak. Kisebb mértékben és irányítottabban. Am a hétköznapi krízishelyzetek mindig magukban hordozzák a Gyóni-versben bemutatott erény és esendőség elemeket.

Ady Endre a 14-es hadüzenetet létszakadásként élte meg. Ő, az élet szerelmese, az építő folytonosságnak volt a híve. A létezés titkának keresője. Az ilyen vizsgálódás voltaképpen filozófiai ügy. Nőrajongó volt, azaz életrajongó. A szerelem mámora az ő szemében nem hormonális felhangolódás volt. Meghatódás, a létezés-titkok előtti meghatódás. Ilyen áhítatos létszerelem feltétele a béke. Örömet, boldogságot csak a béke érlel be. A háború napfogyatkozás minden emberi jó fölött. Ezt érezte Ady Endre 1914-ben. Hallgassuk csak erős intését és kérelmét.

Őrzők, vigyázatok a strázsán,
Az Élet él és élni akar,
Nem azért adott annyi szépet,
Hogy átvádoljanak most rajta
Véres s ostoba feneségek,
Oly szomorú embernek lenni
S szörnyűek az állat-hős igék
S a csillag-szóró éjszakák
Ma sem engedik feledtetni
Az ember Szépbe-szótt hitét
S akik még vagytok, őrzön, árván,
Őrzők: vigyázatok: a strázsán.

(Ady: Intés az őrzőkhöz)

Ady Endre a 20. század kapunyitó költője volt. Új hang az új században. Ám a háborút nem fogadta el százada modern vívmányának. A költő a hőst megbecsülte. A Mesebeli Jánost, a nép nagyra nőtt fiát, aki hazát védett, s nem ismerte az ürügy-haza rejtelmét. Ady mindig kategorikus imperatívusza parancsára kiáltott vagy intett. Küldetése embernek tekintette magát, aki rátalál az igazság gyökérzetű szóra. Minden szava gyökös, szellemi részének tartozéka. Kortársra, barátja, Babits hisz a jóság szellemi fölényében. De amidőn azt tapasztalja, hogy a háború a negyedik esztendőben is csörtet, megírja a *Fortissimo* című versét, amely voltaképpen káromlásba fullad. Eljárás is indul ellene. Erős argumentumaival a költő győz. Bírái-bíráloi elé tárja adalékait: legkeményebb kifejezéseit a Bibliából merítette. Ennek a háborúnak egyetlen oki terápiája van – szerinte –: a feledés. A *Húsvét előtt* című szép költeménye a feledés örömét és hatékonyságát zengi. Idézzük a vers befejező sorait:

Testvérek, ha túl leszünk
Sohse nézünk hátra!
Ki a bűnös, ne kérdjük,
ültessünk virágot,
szeressük és megértsük
az egész világot:
egyik rész a munkára
másik temetésre:
adjon Isten bort, búzát,
bort a feledésre!

Ady a háború negyedik évében írta a *Krónikás ének 1918-ból* című archaikus nyelvezetű költeményét. A köznyelvből ki kellett lépnie izmosabb, vastag dolgok kimondásához alkalmasabb nyelvhez. A harcok negyedik évében járunk. Hogy mit veszítettünk, azt már fel lehetett mérni. A költő még nem tudja, hogy a háború a végét járja. Nem a pusztítás jelenségeit sorolja fel. A pusztulását. A régi értékek erodálásának tárgyait. A megállt idő elvonta a figyelmet a háttország karbantartásáról. A régies nyelv így panaszozza a bajt: „Ember hajléki már rég nem épülnek, ... Ős, szép kemencék sorjukba elhűlnek...” A szellem is kárvalott lett. Az alkotó és az iránymutató szellem is: „Lámpás, szép fejek után megszédülnek.” Nagy veszteség, ha megfogyatkoznak a valaki emberek. És voltaképpen az élet kritikája is. Ilyen esetben az igazolódik, hogy a belső szuverenitás nem elég erős. Régi képét nem tudja megtartani.

Itt a végén feltehetjük a kérdést, – akkor ki a hős? A sok ezer Mesebeli János. Kisebb mértékben a sok száz Mesebeli hadnagy és százados úr. Nagypapánk és apánk.

A „populus” bővületében (Szabó István népiségtörténete az 1930-as és 1940-es években) I.¹

Szabó István népiségtörténeti tanulmányai² az 1930-as évektől kezdve (az Országos Levéltárba való kinevezése után) jelentek meg³, persze több vonatkozásban néhány Debrecen történetéhez kapcsolódó, korábban már érintett műve is ide sorolható⁴. Tulajdonképpen már első nagyobb jellegű monográfiája, az „Ugozca megye” is ide köthető, amely a Mályusz és Domanovszky által szerkesztett „Magyarság és Nemzetiség” című sorozatban jelent meg⁵. (Részletesebben erről vö. a következőkben.) Meg lehet itt jegyezni, hogy az „Ugozca megye”-nek több „kistestvére”/”kisbolygó”-ja is volt, 1938-ban ugyanis Szabó rádióelőadást tartott pl. Nagyszőlősről, de mindezekhez társítható egyebek mellett a Magyar Szemlében (ekkor már Eckhardt Sándor szerkeszti) megjelent „A ruténföld” és az „Ukrajna” című, a korábbi Szabó István-irodalomban ismeretlen cikkei, valamint egy könyvfejezet, „Ugozca megye és népei a történelemben” címmel.⁶

Szabónak azután a harmincas évek végén, a negyvenes évek első felében számos a magyar népiségtörténettel foglalkozó tanulmánya jelent meg, így pl. „Az asszimiláció a magyarság történetében”, „A magyarországi nemzetiségek településtörténete”, illetve szintén az asszimilációt elemző francia nyelvű tanulmánya. Fontos, hogy a népiségtörténeti tanulmányok közül több idegen nyelven is megjelenik⁷, pl. a *Revue d'histoire Comparée*-ben vagy a *Nouvelle Revue de Hongrie*-ben és a *Hungarian Quarterly*-ben (elsősorban „A magyarság életrajza”-ból részletek), valamint az *Ungarn című folyóiratban*.⁸

Szabó István népiségtörténeti tanulmányainak csúcspontjaként, betetőződéseként az 1941-ben publikált, „A magyarság életrajza” tekinthető, amelyben alapvetően összefoglalja, átfogó szintézissé formálja a korábbi (s részben még készülő) írásait⁹. Kevésbé ismert, hogy a könyv, némi változtatásokkal 1944-ben is megjelenik (a két kiadás közötti eltérésekkel a következőkben még foglalkozok.)¹⁰ Szabó népiségtörténeti műveinek elméleti-fogalmi szempontból is kiemelkedő jelentőségű alkotása az 1943–44-ben, 4 részben megjelent cikksorozata, a „Nemzetszemlélet és magyarságtudat”¹¹, amelyben a politikai nemzet fogalmának korábbi regnálása után elérkezettnek látja az időt a népi nemzet szemléletének mind a tudományban, mind pedig a politikában való érvényesítésére.

Ez a népiségtörténettel való lendületes foglalkozás a háború után (Mályuszhoz hasonlóan) megbicsaklik, sőt megtörik. *Expressis verbis* népiségtörténeti munkája a háború után Szabónak nincs is. Vannak viszont ezzel érintkező s a korábbi tanulmányok eredményeit értékesítő olyan írásai, amelyek a településtörténet vagy a történeti demográfia formájában egyfajta folytatását is jelenthették a népiségtörténeti törekvéseknek. Ilyen például az 1960-ban publikált francia nyelvű tanulmánya, 1964-ben a Kovacsics-féle kötetbe készült írása, valamint két nagy falutörténeti monográfiája, amelyek közül különösen az első tartalmaz népiségtörténeti vonatkozásokat.¹²

Milyen kép bontakozik ki mindebből Szabó népiségtörténeti kutatásaival kapcsolatban? A kérdés megválaszolását az „Ugozca megyé”-vel kezdem, mert, amint rögtön látni fogjuk, már ez is számos problematizálásra alkalmas szempontot vet fel.¹³

(Az „Ugocsa megye”) Az „Ugocsa megye”¹⁴, amint erről már többször szó esett, a „Magyarság és Nemzetiség” című, főként Mályusz Elemér által szerkesztett, de Domanovszky Sándor közreműködésével is¹⁵ készült sorozat első kötete volt.

Az „Ugocsa megye” értelmezését, fő gondolatmentének megragadását elősegíti, hogy Szabó István 1939-ben cikket közöl „Ugocsa megye és népei a történelemben” címmel¹⁶ (vö. Erős 2005), ami nagy terjedelmű művének egyfajta kivonataként is értelmezhető. A következőkben ennek alapján rekonstruálom az „Ugocsa megye” alapvető eredményeit, alkalmanként kitérve az eredeti műben kifejtettekre, illetve azok oldalszámaira.

Mind az 1937-ben megjelent könyv érdemi része, mind az 1939-ben publikált „szinopszis” a megye területének, földrajzi viszonyainak, felszínének stb. leírásával kezdődik.¹⁷

A következőkben azután Szabó részletesen elemzi, illetve egyáltalán bemutatja a megye megtelepülésének, tkp. a főképpen magyarok általi birtokba vételének egyes mozzanatait, lépéseit, konkrét körülményeit és lefolyását.

Ennek kapcsán megállapítja, hogy a terület kezdetben, mint gyepeülve királyi birtok, s a rajta lévő szervezet királyi erdőispánság volt, amely, mint vadban bővelkedő vidék még a XIII. század második felében is a király kedvenc vadászterülete volt.¹⁸ V. István például gyakran szállt meg az uradalmi ispán székhelyül szolgáló „királyi ház”-ban, a „domus regalis”-ban, amely a későbbi Királyháza helyén állott. Mindenekelőtt az ispáni székhely közelében keletkeztek az első falutelepülések, amelyet az erdőispánságok ismeretes társadalmi elemei, ún. darócok, erdőóvók, halászok, vadászok, vincellérek és pásztorok laktak. Az uradalom fél század alatt több mint 20 községet alapított, s ezután kerültek előtérbe a nemzetségi birtokszervezetek, illetve a szabad kisbirtokos elemek.¹⁹

A királyi uradalomból adományozások útján három nemzetségi birtoktest keletkezett, a déli részen a Káta, az északon a Gutkeled, a Tisza vidékén pedig a Hontpázmány nemzetség vert gyökeret.

E birtoktestekkel egy időben, a XIII. század utolsó évtizedében jelentek meg a Tisza déli sík felén, csaknem teljesen összefüggő területen a sűrűn álló, kishatárú kismemesi falvak is.²⁰ E kismemesi falvak fontos jellemzője a továbbiakban, hogy társadalmi és vagyoni helyzetük fokozatosan romlik, közülük sokan lassan-lassan a jobbágyság, sőt a zsellérség színvonalára süllyednek; nem véletlen, hogy az 1514. évi „parasztlázadás”-ban (sic!) közülük számosan a parasztság oldalán vesznek részt a felső-Tisza-vidéki mozgalmakban, egyesek egyenesen, mint ennek vezetői.²¹

„A királyi uradalom, a három nemzetségi birtokszervezet és a kismemesség voltak tehát azok a tényezők, amelyek a megye települési rendjét kialakították. Ez a rend a XIV. század elején – kivéve a két hegyvidéket, mely ekkor még lakatlan volt – végleges formát öltött s a jövőben a megye e nagyobb felén csupán egy-két ujonnan keletkező község idézett elő némi változást.”²²

Szabó döntő megállapítása azonban a kora középkori viszonyokról, s a fentiekben vázolt folyamatokról az, hogy a megye népi arculata magyar volt, bár ezt némi szláv népesség (még nem rutén azonban) és a telepes szászság a Tisza völgyében, mint két elütő színfolt tarkítják. Bizonyítja mindezt, hogy a családnevek túlnyomó része tisztán magyar eredetű, s a földrajzi nevek egységét is alig bontja meg néhány szláv, illetve bizonytalan eredetű név.²³

„Bár az említett telepítési tényezők különféle vidékekről különféle telepítési lehetőségekkel indultak ide, ekkor a XIV. század elején a megye *népi arculata* [! – E. V.] egységes; egészében magyar volt.²⁴ Különösen élesnek mutatkoznak a Káta-falvak magyar parasztságának népi jegyei s a demográfiai adatok azt is megsejtik, hogy a *maig* [! – E. V.] elzárkózó, sajátos viseletet és szokásokat őrző népnek sajátos a magyarsága is,

mintegy igazolásul a hagyománynak, mely körében ma kún-besenyő származásáról él. Osztatlanul magyar népi tömb él a kisnemesi vidéken is. Erről a területről a XIV. és XV. századból és a XVI. század első feléből 444 nemesi és jobbágycsaládnevet s csak 1500-ig 120 földrajzi nevet ismerünk. A családneveknek kb. 90%-a tisztán magyar eredetű és a földrajzi nevek magyar egységét alig bontja meg néhány szláv és bizonytalan eredetű név. Ez a nagy adattömeg, főleg pedig a települések gyökeréig visszanyúló magyar földrajzi elnevezések arra mutatnak, hogy a magyarság ezt a területet teljesen lakatlan ősállapotban vette birtokába.”²⁵

Részletesen kitér még Szabó a Flandriából származó szász hospesekre is, akik mindenekelőtt Nagyszőlős, Királyháza, Szászfalu és Feketeardó területén laktak, s kiváltságaik, a szántás-vetés, aratás, halászás-vadászás, szőlőművelés fokán mutatják be őket, némi városi elem Nagyszőlős kapcsán mutatható ki közöttük.²⁶ E hospesek kiváltságai később elenyésztek, és ők megkülönböztetés nélkül felolvadtak a jobbágságban, miután a királyi birtok végső maradéka előbb a Moldvából beköltözött Drág és János vajdák, majd a Perényi család kezére került. Ez a település népeségi képe Szabó szerint a XIV. század elején, amikor a két hegyvidék még lakatlanul állt.

A XIV. század derekán kezdődő új folyamat éppen ennek a két hegyvidéki területnek a benépesülése, két új népelemnek, a ruténségnek és a románoknak (Szabónál „oláh”-ságnak) a megjelenésével.²⁷ A rutének észak-északkeleti oldalról, a románok (oláhok) dél felől szinte észrevétlenül lépték át a megye határát, majd saját tömegükből származó rajokkal folytonosan táplálva települések egész sorát hozták létre a szóban forgó hegyvidéken, s már átcsaptak a korábban megtelepült magyar síkvidékre is. A nagyobb szerepet a rutének játszották a két népelem közül, akiknek helységeit az oklevelek „possessio valachalis”-nak nevezték, de ez nem nemzetiséget, hanem azonos pásztorjoggal élő hegyi pásztornépet jelöl.²⁸

Szabó szerint az ugocsai ruténség kései megjelenése erősíti a tézist, miszerint itt a ruténség nem autochton elem, a magyarságot semmiképpen sem előzi meg, s gazdasági életformájukra vegyesen jellemző a földművelés és a hegyi pásztorkodás.²⁹

Hozzáteszi Szabó azt is, hogy a hegyvidéki falvakban kezdettől fogva jelentékeny a magyar elem, amit magyaráz a tény, hogy az ugocsai rutén vidék tulajdonképpen a magyarság települési területébe benyúló félsziget. A magyarság rutén területre való beszűremkedésére az eredetileg rutén Komját példáját hozza³⁰, amely egy ideig két részből, Orosz- és Magyarkomjátnak nevezett testvértelepülésekből állott, „jelölül annak, hogy a rutén mag mellé rövidesen jelentékeny számú magyarság szállott”.³¹

A népiség váltásának egy fordított esete Veresmart, amely kezdetben magyar település volt, később (a rutén beszivárgás, vagy inkább betelepülés következtében) Magyar- és Oroszveresmartra válik szét, később azonban teljesen elruténosedik.³²

A románok (oláhok) fő beszivárgási/betelepülési területe az Avas-vidék, főként annak déli része, az északon inkább a rutének dominálnak. A közbülső néhány településen rutén–oláh(román) keveredés a jellemző, s mivel az egész hegységben éltek magyarok is, az aránylag kicsi Avas-vidéken három nép és három nyelv sodródott össze és gyökerezett meg.³³

A megye megtelepülésének folyamata a két hegyvidék megszállásával így a XV–XI. századig elnyúlik, s az ekkorra elrendeződött társadalmi és népi viszonyokról az 1567. évi rovásadó-jegyzék nyújt teljes áttekintést.³⁴

Ekkor 1634 jobbágycsaládfőt tartottak számon, 231 telek pedig üresen állott.

Új birtokosként az előzők mellett a Perényi család jelent meg, akik a megye jobbágyságának 52%-át, a régiek 32%-át tartották a kezükben, a fennmaradó kb. ötödrész 68

birtokos között oszlott meg, akiknek nagy része kisbirtokos, mellettük még a társadalmi lépcső alsóbb fokán a jobbágytalan kismanesek tömege állt.

„A Perényiek a megye jobbágyságának 52-, a három nemzetség leszármazottai a Káták, Gútkelek és Hontpázmányok 31%-át tartották a kezükben. A megye jobbágyságának négyötöd része tehát négy nagybirtokos család birtokán élt. A többi ötödrész 68 birtokos között oszlott meg s ezeknek csupán egynegyede középbirtokos, a többi kisbirtokos, akik mellett a társadalmi lépcső még alsóbb fokán a teljesen jobbágytalan kismanesek nagy tömege állt.”³⁵

Kitér még a vonatkozó részekben Szabó a jobbágyság társadalmi helyzetére is, aminek fő jellemzője a telkeik felaprózódása, mivel a megtelepülés óta eltelt 300-400 év alatt a síkvidéki szaporodó jobbágyság számára megszűnt az új telkek kihatásának lehetősége.³⁶

Szabó szerint a magyar nevű parasztság aránya a rutén és a román hegyvidékeken is jelentős, előbbiekben 40%, utóbbiban 32%-ra tehető. Összességében azonban sem a rutén, sem a román települési terjeszkedés nem érinti jelentősebben a magyar népterületet, jelentékenyebb népi eltolódást csak a német népszívet felbukkanása eredményezte, ez azonban a XVI. század második felére szinte teljesen felszívódott.

Szabó a fenti képet kiegészíti a birtoktalan kismanesség nagy tömegének számbavételével. Kézzel fogható számszerű adatai erre nézve persze nincsenek, orientációképpen közli, hogy a kismanesi vidék lakossága körében a XVI. században 165 családnév forgott, amely színmagyar volt s a jobbágyság nagy tömegével biztosította a magyarság túlsúlyát teljes Ugocsa megyében.³⁷

„A megye területén működő összes népi erők lemerése csak a birtoktalan kismanesség nagy tömegének számbavételével lehet teljes. Ez a tömeg egészében a magyarság javára esik, s bár ekkor mégis számszerű adatokat nem találunk reá, valamennyire mégis érzékelteti tömegét, ha megállapítjuk, hogy a kismanesi vidék nemesi lakossága körében a XVI. században 165 családnév forgott. Ez a színmagyar réteg a jobbágyság nagy magyar tömegével az ugocsa-i földön ekkor még olyan túlsúlyt biztosít a magyarságnak, amely mellett alig jön számba a most még csak lerakodóban levő vékony rutén-oláh réteg.”³⁸

Ezt az egyenes vonalú fejlődést derékba törte a török hódítás. A megye lakossága a XVI. század második felétől folyamatosan csökkent, 1580-ban 28 községben még 1188 dézsmafizetőt jegyeztek fel, 1726-ban már csupán 314-et. Különösen nagy veszteséget okozott a megye lakosságának az a hat évtized, amely az 1657. évi lengyel hadjáratl indult, s az arra következő 1661. évi tatárdúláson keresztül az 1717. évi utolsó tatárpusztításig tartott.³⁹

Ez a pusztulás nem egyformán sújtotta a megye egész területét: a hegyvidéki, inkább rutén és román lakosságot kevésbé érintette, itt gyakoriak ez időben a megterebélyesedett családok is. A magyarság által birtokolt nyílt síkon, a közlekedési útvonalak mentén, a könnyen elérhető helységekből aránytalanul nagyobb a veszteség. A számszerű adatok a következőképpen alakultak:

„Az 1715. évi országos összeírás alkalmával a másfél század alatt csaknem felére megfogyatkozott jobbágylakosságnak már 50%-a esett a hegyvidékre, holott 1567-ben e területen a jobbágylakosságnak csak 14%-a lakott. Jellemző az itteni kedvezőbb népességi lehetőségekre, hogy az 1717. évi tatárdulás alkalmával elveszített 404 parasztszemélyből csupán 6% esett a hegyvidékre és 94% a síkra.”⁴⁰

Mindez a magyarság kárára tehát tragikus mértékű népi eltolódást és népi veszteséget okozott, s az eltorzulást nagymértékben növelte az a körülmény is, hogy a síkvidéken elpusztult magyarok helyére is idegenek, főként rutének szállottak. A magyarság elfogyásában a

természetes szaporodás hiányának így nem volt része, húzza alá Szabó, az kizárólag az erőszakos csapások rovására írható.

A török kiűzése után a XVIII. században, főként az 1717. évi tatárdúlást követően, illetve a század második felében, Mária Terézia úrbéri rendelete idején hatalmas mértékű újratelepülés folyt, amely a megye lakosságát a korábbiakhoz képest is felduzzasztotta, ennek fő ágensei azonban már a rutének voltak.⁴¹

A jobbágyság száma ekkor 70%-kal magasabb, mint 1567-ben volt, a többlet azonban a két hegyvidékre esik, ahol 200-ról több mint ezerre emelkedett a jobbágyság (porták?) száma, a síkvidéken csak a csapások által ütött rések betöméséig jutott a regeneráció. A magyar jobbágyság „kisebbség”-be jutott a nemzetiségekkel, főként a ruténséggel szemben, mert bár a románok száma is nagymértékben emelkedett, ők megmaradtak az Avasvidék eredeti települései között, tömegüktől távol nem működött bennük a ruténekhez hasonló terjeszkedési feszültség.⁴²

„Az elmondottakból azonban már következik, hogy abban a jobbágyságban, melyet Mária Terézia úrbérrendezése Ugocsa megyében talált, alig itt-ott ismerhetni reá a két évszázaddal korábbi jobbágyságra. Míg akkor a jobbágyságnak közel 80%-a volt magyar nevű, most csak 37%-a az, ugyanakkor pedig a tiszta szláv nevű jobbágyság száma a 3 és fél %-ról 29%-ra emelkedett. A magyar síkvidéken megmaradt 39 falu közül 24-ben a magyar nevű jobbágyság kisebbségbe esett a nem magyar nevéekkel szemben. Ezekben a helységekben, melyek többnyire a közlekedés és egyúttal a pusztulás főútvonalát képező Tisza mentén esnek, 1567-ben együttvéve 789 magyar és 172 nem magyar, 1775-ben pedig 377 magyar és 726 nem magyar nevű jobbágy lakott. Ezek a valósággal felcserélődött számok a harcokban, végvárakban, otthonaikban egyaránt vérző-pusztuló magyarság tragikumának valósággal matematikai képletét nyújtják.”⁴³

Ugocsában így a hegyvidéken a rutén és a román népiség győzött, s az úrbérrendezés után egy század múlva csak itt-ott maradt a magyar nyelvnek élő nyoma. A síkvidéki magyar eredetű helységekben, ahol a magyarság kisebbségbe jutott a XVIII. század folyamán még ugyan egyformán beszélték a magyar és a rutén nyelvet, később vagy a rutén vagy a magyar nyelv került uralomra.⁴⁴

Utóbbi a birtokos nemesség is segítette, amelyről Szabó megállapítja, hogy jelentős veszteségeket szenvedett a század folyamán, száma nyolc évtized alatt a felére csökkent, sorait apasztották a században lefolytatott nemesség- és birtokvizsgálatok is, egyes községekben mégis a döntő közösségi tényezőt jelentették, s ez a magyarság fölényének biztosítását jelentette a sík vidéken.⁴⁵

„Vérvesztése ugyan a nemességnek is jelentékeny volt s száma nyolc évtized alatt közel a felére csökkent, egyes községekben azonban továbbra is egyedüli vagy döntő közösségi tényező maradt. Sorait erősen megapasztották a XVIII. században lefolytatott birtok- és nemességvizsgálatok is, melyek során a szegény kisnemeseik közül, akik valóban erősen keverték voltak már a jobbágysággal, de századokra visszanyúló okleveleket egyébként sem igen mutathattak fel, sokan kiestek a birtokból és a nemességből. Csoma kuriális közössége például egészében elveszítette nemességét, amire a lakosok egyszerre eltűntek a helységből s az új birtokos rutén jobbágysággal telepítette meg az ősi kisnemesei magyar falut.

A kisnemesség azonban megfogyatkozva is számottevő erőt jelentett s a vele megmaradt magyar nevű jobbágyság a XVIII. században a ruténséggel már alaposan megkeveredett síkvidéken még mindig fölényben volt s így e vidék továbbra is az ő jegyeit viselte magán.”⁴⁶

Szabó elemzésében a XVIII. századi népi viszonylatok teljes képletéhez az is hozzátartozik, hogy a német nyelv újra feléledt, egy az 1760-as években Túrterebesre

telepített kicsiny sváb csoport révén; de német anyanyelvűnek vallották magukat a lengyel és orosz gettókból érkező zsidók is, akik 1743-ban még csak 19 családot számláltak, 1910-re azonban számuk a megye 91 755 főnyi lakosságából már 11 850-re rúgott.⁴⁷

(Az „Ugocsa megye” visszhangjából) Hozzá lehet tenni mindehhez, hogy az „Ugocsa megye” értelmezéséhez, alaposabb körüljárásához vannak még egyéb dokumentumaink is. Ezek közül a legfontosabb Szabónak két hosszabb, a „Magyarság és Nemzetiség” című sorozat tulajdonképpeni spiritus rector-ához írott levele 1937-ből, amelyekre már utaltam részben a korábbiakban.⁴⁸

E levelek előzményeit egy a „Történetírás” című folyóiratban, 1937-ben megjelent, Lénárd Ödön és Meskó Lajos tollából származó kritika képezi, amely súlyos kifogásokat fogalmaz meg Szabó művével szemben.⁴⁹

A „Történetírás” című folyóiratról érdemes tudni, hogy főszerkesztője Belitzky János volt⁵⁰, aki Hóman Bálintnál írta doktori disszertációját, s már 1935-ben élesen megtámadta a Mályusz-féle népiségtörténetet.⁵¹ A folyóirat az 1930-as évek közepén egyértelműen azzal a céllal jött létre (erre Szabó is utal Mályuszhoz írott levelében), hogy Mályusz iskoláját bírálja, sőt egyenesen diszkreditálja, lehetetlenné tegye. Ez persze nem mindig jelentett közvetlen kritikát (mint jelen esetben is), hanem a folyóirat általában tűzte ki a népiségtörténet művelését, számos ilyen jellegű tanulmány jelent meg benne, de Mályusszal ellentétben például nem a protestáns, hanem sokkal inkább a katolikus vonatkozásokat emelte ki mindebben. (A folyóirat munkatársai közé tartozott Kósa János is, aki 1943-ban Szabónak „A magyarság életrajza” című könyvét is kritikus szavakkal illette, de például a neves egyiptológus, Dobrovits Aladár is.)⁵²

A két jezsuita szerzetes is minden bizonnyal ilyen megfontolásokból indított támadást 1937-ben Szabó frissiben publikált könyve ellen. „Helytörténetírás és nyelvészet” című bírálatukban⁵³ mindenekelőtt kifogásolták Szabó (és nyilván a nyelvész munkatárs, Kniezsa István) módszerét, amelynek alapja a névelemzés, szerintük az az adatokban, illetve a végeredményben túlságosan is nagy a bizonytalan kategóriába tartozók aránya (azaz Szabóék nyitva hagyják a kérdést, hogy alanyaik melyik nemzetiséghez tartoznak) s így kétséges, hogy hogy eredményeik helytállóak, módszereik alkalmazhatók-e tudományos szempontból. Sőt szerintük Szabó bizonyos esetekben egyenesen a rutének javára elfogult, pl. számon tartja a már hat-hét évszázaddal korábban magyarrá lett magyar tulajdonnevek szláv eredetét, s ezzel „mintha az elruténesedés számára akarná a talaj előkészíteni”.⁵⁴

Egyik legfontosabb kifogásuk Szabó könyvével, illetve Mályusz egész megközelítési módjával szemben mégis az, hogy bár tudatosan nem államtörténetinek szánták műüket, hanem az eddig inkább figyelmen kívül hagyott nép történetét kívánták kutatni, ebből végül is kimaradtak a társadalmi szempontok, s csak egy problémára koncentrálnak, a nemzetiségre. Szabó szerintük ebben a vonatkozásban, azaz a társadalmi tényezők vizsgálatában még Csánki Dezső nagy művének is alatta marad.

„Módszertani szempontból Szabó könyve sajátos vegyülete a friss és kevésbé modern elgondolásoknak. Az Előszóban a sorozat szerkesztői⁵⁵ azt mondják, hogy az írók »tudatosan nem államtörténeti jellegűnek fogták fel feladatukat ... úgy érzik, hogy el-érkezett már az ideje, hogy a nép ne csak az állammal való kapcsolatai révén tétessék a történeti kutatás tárgyává, hanem önmagában is.«/VII.I.⁵⁶/ Viszont korántsem a népet »önmagában« veszi vizsgálat alá a szóban forgó kötet, hanem csak annak egyik vonatkozását: a nemzetiséget.⁵⁷ A gazdasági viszonyokról kevés szó esik /pl. 146-152.l. és 179-188.l./ s az is inkább csak azért, mert az előbbi szempont kívánja, de hiányzik

a gazdasági állapotnak a nemzetiségihez hasonló rendszeres figyelemmel kísérése⁵⁸. Pedig a népiségnek ez éppúgy egyik oldala, mint a nemzetiség, s a nemzetiségi változások üttöerejére az esetleges együtt járó gazdaságiak nem kis mértékben folyhatnak be. Megtörténik, hogy ebben a vonatkozásban Szabó elmarad Csánki⁵⁹ mögött: Halminál még említi /364.l.jegyzetben/, hogy voltak országos vásárai, de /Szöllősvég-/ Ardó 1361-ben kapott hetivásárjogát, Nagyszöllős 1427-ben kapott országos vásártartási jogát még Csánkitól is feleslegesnek tartja átvenni, nemhogy az egész népiséget igyekeznek gazdasági oldalról is megfogni.⁶⁰

A recenzensek szerint Szabó alapvető következtelensége még (bár elismerik, hogy megmarad a magyar történészek álláspontján, mivel nem ismeri el a magas és mély kultúrák különbözőségét, ami amúgy a „népiség” bálványozóinak alapvető tézise), hogy a birtokosokat nem számítja a közösséghez. Ez szerintük egy idegen felfogás reminiscenciája⁶¹, amelyet persze Szabó alapvetően nem követ, de a következtelenség véleményük szerint fennáll, amit erősít, hogy a szerző eltekint a falu helyi vezetőitől, a tanítótól és a papoktól, egyszóval az értelmiségiektől is.

„Szabó megmarad a magyar historikusok álláspontján, amikor nem ismeri el magas és mély kultúrák különbségének és a népiség bálványainak mindenhatóságát, hanem műve szerkezetét azon tényezőkre építi fel, amelyeket az adatokból döntőeknek ismert meg: kismemesekre, nagybirtokos családok munkájára stb. Ezzel szemben azonban igen következtelenül hatnak azok a kijelentései, hogy birtokosokat nem számítja a közösséghez /18-19.l./⁶² Ez mintha csak egy idegen felfogás reminiscenciája lenne⁶³, mely mindenáron el akarja tüntetni a magyar magas kultúrájú rétegeket, hogy ilyenformán jogtalanul megnövelhesse a nemzetiségek arányszámát. A gyakorlatban Szabó koncepciója ezzel ellentétes és szigorúan a magyar történelem alapjain áll⁶⁴, tehát ezeknek a kijelentéseknek nincs sok értelmük. Egy nagybirtokost természetesen nem lehet egy falu keretei közé szorítani, de ez nem jelenti azt, hogy nincsenek is kapcsolatai azzal a faluközösséggel. Csak más a funkciója abban a közösségben, – de hiszen egy módos nagygazdának is más a funkciója a faluban mint egy földhözragadt zsellérnek! Ugyanide tartozó hiba, hogy eltekint a falu helyi vezetőitől, a tanítótól és a paptól. Nemcsak, hogy rendszeresen nem kutatott utánuk, de a keze közt lévő adatokat sem közli, mint a református papoknak már megállapított névsorát /L. pl. a második részben Batár, Csedreg, Dabolc, Halmi falvakat/hanem csak utal ezekre. Ebben is a parasztlakosság⁶⁵ kissé egyoldalú hangsúlyozását kell látnunk, ami nem felel meg a tényeknek.⁶⁶

A két jezsuita szerző felveti még kritikájában a megyehatár problémáját is, szerintük ezt nem lehet tabuként kezelni, mert ez is következtelenségekhez vezethet. Elismerik egyúttal, Szabó maga is utánanézett a problémának, hogy az ugocsai kismemesi társadalom kapcsolatban állt-e a szomszéd megyék kismemesivel. Szerencsére, így a kritikusok, azt találta, hogy nem, itt a megyehatár egyszerre társadalmi határ is, s így nem kellett erőszakot tennie a szervezettebb egységben a közigazgatási határ kedvéért.⁶⁷

A recenzió megjelenése után Szabó felháborodott hangú levélben számolt be Mályusznak a fejleményekről. Szabó olyannyira indignált volt, hogy bírósági pert foltgatott, amelytől végül elállott, csak egy válaszcikket írt (valószínűleg a Budapesti Szemlébe szánta)⁶⁸, végül azonban (nem tudjuk miért), ez sem jelent meg. A levelezésből az a már említett körülmény is kiderül, hogy Szabó Istvánék úgy tudták / úgy tartották számon, hogy Belitzkyék folyóiratukat Mályusznak a magyar történettudományban való ellehetetlenítése céljából indították meg. (Így talán Szekfü Gyula is, legalábbis közvetve a háttérben állhatott, bár konkrét bizonyítékaink minderre jelen esetben nincsenek.)⁶⁹

Az alábbiakban Szabó Mályuszhoz írt leveleit teljes egészükben közlöm:

Szabó István levelei Mályusznak. MTA KK Mályusz hagyaték
Szabó István Mályusznak. 1937. jún. 1.

„Kedves Elemér!

Ne vedd rossz néven, hogy megzavarom nyári pihenődöt, de van okom reá. Megjelent ugyanis a Történetírásban a kritika⁷⁰, melynél nagyobb tudatlansággal és lelkiismeretlenséggel, egyúttal pedig fölényesebb hangon megjelent kritika az én tudomásom szerint még nem igen jelent meg a magyar történeti kritikai irodalomban. Én ezért pert akarok indítani, mert végül magyarságomban is megtámadtak. [Sic! Kiemelések itt és a következőkben az eredetiben –E. V.] Szerettem volna, ha össze lehetett volna hívni egy értekezletet, melyen rajtad kívül még Domanovszky,⁷¹ Voinovich⁷² urak s az akadémia ügyésze is részt vett volna, de erre nincs mód, mert a sajtóper megindításának – ma már beszéltem az ügyvéddel – napja szept. 15-én járt le. Addig az urak nem jönnek össze. Legalább a Te véleményedet szeretném ismerni, mielőtt határozok, nem tehettem mást tehát, mint megtörni pihenőd csendjét.

A kritikáról, mely tíz és fél oldalt tölt meg, ennyit: egyetlen elismerő megállapítás nincs benne. Az elején említi ugyanis az »imponáló« munkát és a végén azt, hogy a munka úttörő mivolta érdemelte ki, fenntartás nélküli dicséretüket, de közben egyebet sem tesznek, mint kioktató hangon és gunyorosan, hibákat sorolnak fel. Ezek között egyetlen egy sincs, ami valóban az lenne. Pechjük van. Csupán tudatlan fráterek láthatják annak. Ez azonban még hagyján, de négy olyan »hibát« támadnak meg és pedig oldalakon, mintegy erre alapozva a kritika jó részét, amelyek az én általam mondottak elferdítésével, sőt szándékos meghamisításával állanak elő. Ezek egyikehez fűzik a legsúlyosabb rágalmozó kijelentést is. Ez utóbbit talán idézem is: Azt mondják, hogy bár nem ismerem el a magas és mély kultúrák különbségének és a népiség bálványainak mindenhatóságát, ezzel szemben azonban »igen következtelenül hatnak azok a kijelentései, hogy a birtokosokat nem számítja a közösséghez (18-19.l.) Ez mintha csak egy idegen felfogás reminiscenciája lenne, mely mindenáron el akarja tüntetni a magaskultúrájú rétegeket, hogy ilyenformán joggatlanul megnövelhesse a nemzetiségek arányszámát.«⁷³ E súlyos vád kétségtelenül alkalmas arra, hogy engem közmegevetésnek tegyen ki, tehát a perindítás alapja adva van, annak dacára, hogy a következő zavaros mondatban valamit visszaszívznak, mondván: »A gyakorlatban Szabó koncepciója ezzel ellentétes és szigorúan a magyar történelem alapjain áll, tehát ezeknek a kijelentéseknek nincs sok értelmük.« Nos, a súlyos vád idézett alapja a valóságban úgy hangzik a könyvemben: a 2-3 szomszédos faluban birtokos közép és kisnemes családoknál az állandó családi otthont magában foglaló község megállapítása ma már szinte a lehetetlenséggel határos és így a következetesség kedvéért a birtokosokat sehol sem foglalom a községi közösségbe. Vagyis ő azt mondja, hogy nem számítom a közösséghez, én pedig a községi közösséghez (a tárgyalásban a megye egészéről szólva ennek a közösségébe, a magyarság számába mindig is be foglalom őket.) A községi közösségbe nem lehet, mindegyik faluhoz mégsem számíthatom azt a dicában szereplő birtokost, akiről a dicalajstrom csak annyit mond, hogy egy-egy faluban hány jobbágya volt. Amint láthatod a fickók pimaszul meghamisították azt, amit én mondtam s erre alapítják ama súlyos, magyarságomat meggyalázó vádat. Ez valósággal kiált a bíró után.

A kritikát közösen írták alá Lénárd Ödön és Meskó Lajos. Az előbbi zsidó származású piarista, az utóbbi pedig állítólag a fajvédő Meskó⁷⁴ fia és szintén pap. Ezek a gyalázkodó és az Akadémiát is oktatgató fráterek még jóformán semmit sem produkáltak s most egy nagy munkával készített könyvbe egyszerűen beletörülük sáros csizmájukat.

Megjegyzem, hogy a fentiekhez hasonló hamisítás vagy ferdtítés még három van. Akik eddig a többit is láthatták, mind mélyen felháborodtak. Nem is számítva az olyan enyhe ló-dításokat, hogy »a munka korántsem a népet önmagában veszi vizsgálat alá, hanem annak csak egyik vonatkozását: a nemzetiséget.«⁷⁵ Vagy, hogy : (utalás előszavadra)⁷⁶ a munka próbaképpen készült. T.i. Te azt mondtad, hogy »az első kötet a próbaképpen kiválasztott legkisebb megyének a népi viszonyait tárja föl.« Ez ugyebár más?

Én a kritika elolvasása után felhívtam Beliczky⁷⁷ s közöltem, hogy eltérve a korábbi beszédünkől – lapjában nem válaszolok a cikkekre, mert közönséges hamisítások vannak benne s minthogy ezekre súlyos, a magyarságomat is megtámadó vádak építenek, én módot fogok keresni, hogy eljárásukat megbélyegezzem, hogy azonban ez a bírói vagy tudományos nyilvánosság előtt fog történni, arról még nem döntöttem. Nagyon szelíd volt és kérlett, hogy válaszoljak nála. Természetesen ezt kereken elutasítottam.

Megjegyzem, hogy a pertől óvna a barátaim különösen a miniszterre [Hómanra – E. V.]⁷⁸ tekintettel, aki papellenes tendenciát láthatna bujtogatásra a perben, dobná az ügyet. Én azonban e ponton egy másik dologra szeretném figyelmedet felhívni. Kring⁷⁹ ma kijelentette előttem, hogy ő saját fülével hallotta Belicky-nek [sic!] a lapja megindításakor tett azt a kijelentését, hogy: minden erőnket arra kell koncentrálnunk, hogy Mályuszt a magyar tudományban lehetetlenné tegyük. Én ezt nem azért említem, mintha ezt a fortyogó gyalázkodást és gyűlölködést részben is át akarnám háritani vagy hogy Tégedet is egyformán támadottnak kívánnalak beállítani. Bizonyára ismersz annyira, hogy minden dolgomért egyedül és százszázalékosan kívánok kiállani. Azért említem, mert azt bizonyítja, hogy itt egy szervezett banditizmussal állunk szemben. [Kiemelés itt is az eredetiben – E. V.] Mikor ezek a tudatlan fickók oly ügyetlenek is, hogy módot adnak bírói ítélet provokálására, vajjon nem kell-e megragadni a pompásan felkínált alkalmat, hogy példát statuálva forrasztassék a szó torkukra?

Mindezt pedig azért írom meg Neked és azért kérem a véleményedet, mert úgy érzem, hogy valamennyire a sorozattal és annak szerkesztőjével és kiadójával is kötve vagyok. Ha úgy találod, hogy egyedül és szabadon járhatok el, bízd reám a dolgot. Nem fogok meggondoltalanul [sic] dönteni, de ha mindent mérlegre téve, a per biztosnak ígérkezik, bizonyára vállalni fogom e kétségtelenül nagy botrány kísérőzenéjével jelentkező pert. Különbben a jövő héten Domanovszky urat, akit ma szállítanak haza, fel kell keresnem. Alighanem szóvá teszem a dolgot, bár nagy csillapításokra lesz kilátás. Ha pert indítok, csak szeptember első felében adom be a keresetet...

U.i.-ban: Megjegyzem, hogy a szerencsétlen Moór kritikája⁸⁰ ízlésben és tudásban toponymagasan áll ezeké fölött. Egyébként Moór is azt írta legutóbbi levelében⁸¹, hogy jobb lett volna, ha az Akadémia fegyvert vásárolt volna a könyv kiadási költségein és elküldte munkáit nekem, hogy tanuljak belőlük. Nem válaszolok, ez beteg szegény!

Szabó István Mályusznak, hely és dátum nélkül.⁸²

„Kedves Elemér!

Most kaptam a leveledet, mely némileg »post festa« érkezett. A perről ugyanis – legalábbis egyelőre – lettem, megfontolva, hogy mind a két egyén piarista s a rendet nem akarom egy perrel kényelmetlen helyzetbe hozni. A per eljöttését tanácsolta Dom.⁸³

úr is, aki helyeselte azt a tervemet, hogy az eljárást tárjam fel a nyilvánosság előtt. Én a Budapesti Szemlére gondoltam s Dom ur Lukinichhoz⁸⁴ utasított, aki beszélt is Voinovich-csal.⁸⁵ Nyolc oldalt kaptam. A cikk egyik példányát mellékelem, de kérlek arra, hogy még kedden légy szíves visszaküldeni, mert csütörtökön utazom s addig el akarom a cikket Voin-nak küldeni (jul. 10. a határidő.)

Nem tudom mit szólni e válaszhoz? Én mérsékelt óhajtottam lenni, de nem ijjed-e meg mégis Voin.? Te jobban ismered s így azt is el tudod bírálni, hogy segítene-e pl., ha te írnál neki a közlés végett. Nem találod-e Magad is itt-ott erősnek, bár ilyen aljas eljáráshoz valójában ez a hang nagyon is finom.

Iványi Gr.⁸⁶ most nekifeküdt a könyvnek s valami jóvátevő cikket akar írni a Magyarországra. Különbözik ő már hírt hozott, hogy Szekfü úgy tudja, per lesz.

Domanovszky úr sajnálkozott s vigasztalt volna, hogy van egy-két jó mondat is e förmedvényben. Én azonban ezzel nem elégedtem meg. Idéztem neki a Kring-kijelentést, melyet különben Kring már akkor közölt vele. Akkor valami olyasmit mondott, hogy nem rossz fiú a Bel.,⁸⁷ csak hirtelen fejű. Nekem azt mondta, hogy ahhoz kislegény ő (hogy t.i. Téged lehetetlenné tegyenek.)

Egyébként általános a felfogás, hogy az »idegen felfogás reminiszcenciája« Kniezsára⁸⁸ akar célzás lenni. Ők ezt nyíltan be nem merik soha vallani, úgyhogy ezzel igen meg lehet őket szorítani.

Ha Voin. leközlőné a cikket, csinálhatnék belőle különlenyomatokat s szétküldőzném. Így az illetékes fővárosi uraknak s a piarista rendfőnököknek is. Azt hiszem, hogy ez a cikk nem volna éppen eredménytelen.

Igen hálás vagyok együttérzésedért, mely igen jól esik. Ki hitte volna, hogy éppen ezt a munkát használják fel a roham megindítására...

Ui-ban:

Ha a cikket nem közölné Voin., kiadjam-e külön? Akkor azonban erősítenék rajta?

Egyébként nem igen hiszem, hogy az ügyben Beliczky bármi nyilvános támogatásra számíthatson. Különbözik most a nyilasok felé orientálódik!⁸⁹

(Az „Ugocsa megye” egyéb „kisbolygói”) Több vonatkozásban megvilágosító/magyarító erejű az Ugocsa-problematikával összefüggésben Szabónak két, a Magyar Szemlében, 1939-ben megjelent tanulmánya⁹⁰, amelyek a Kárpát-aljai ruténség és általában az ukránok történetével foglalkoznak, s a Magyar Szemlében megjelent cikkektől elvárt módon aktuálpolitikai, illetve történetpolitikai töltésűek.⁹¹ E tanulmányok már csak azért is érdemesek a mélyebb bemutatásra, elemzésre, illetve egyáltalán a felidézésre, mert világosan érvényesíti bennük Szabó a népiségtörténet, sőt a népi történet-szemlélet fogalmait és megközelítési szempontjait.

„A rutén föld” című írásának például mindjárt a bevezető soraiban kifejti: a ruténekről sokáig úgy tartották, hogy önálló állam és saját politikai vezetőréteg nélkül nincsen történetük. Szabó szerint azonban az 1930-as évek végének „győzelmes népi szemlélete” levonta minderről a politika köntösét s lehetővé tette a rutének más népekkel egyenértékű történetének bemutatását.⁹²

„AZ ERDŐS KÁRPÁTOK hegyeit lakó ruténekről sokszor leírták a multban, hogy e szelíd és hallgató népnek – s talán egyedül ennek – nincs története. A szemlélet, mely a történelmet a ruténektől ily könnyen megtagadta, nyilvánvalóan politikai síkon mozgott s a népek történetében is a politikai lét és az állami életforma feltételeit kereste. Napjaink győzelmes népi szemléletében⁹³ azonban, mely a népiségről levonta a politikai gondolat köntösét s a felszínre hozta a népi multnak eddig történelem alatt maradt jelenségeit,

a rutén nép multja is más népek multjával egyenlő történelemként, e történelem pedig a ma döntő tényezőjeként lépett elő. A rutén földön történelmi távolságokból feltörő erők működnek s a rutének szeméink előtt elfolyó sorsa teljes mélységében csak történelmi életének tükrében világosodik meg.”⁹⁴

Szabó mindezek után a fentiek értelmében ad rövid áttekintést a ruténség történelméről. A korai időkkel összefüggésben egyik mondanivalója (amint már az „Ugocsa megye”-ben is), hogy már régen megcáfolták azt a tézist (ebben ő maga is tevékenyen közreműködött), miszerint a rutének a magyaroknál korábbi lakói e földnek. Saját korából Petrov és Benes munkáit és kijelentéseit⁹⁵ idézi, akik szerint is bizonyított, hogy a kárpáti orosz-szláv lakosság, mint földműves és pásztor nép fokozatosan, a XII. század végétől a XVIII. századig békésen szivárgott be e területekre. E beszivárgás folyamán azonban a terület végig a magyar állam jogi, sőt uralmi fennhatósága alá tartozott az ún. északi gyepeülve keretében. Mindezt világosan alátámasztja az is, hogy az egyébként nem szervezett módon, hanem egyenként betelepülő rutén népelemek az ország más területeihez hasonlóan kialakult (először nyilván királyi, majd nemesi) vármegyéket magyar politikai szervezetében találták magukat.⁹⁶

Ezt a telepítési munkát a kenézek végezték, akik földesúri megbízás alapján gyűjtötték egybe az újonnan megépítendő falvak lakóit, a hegyekben maradt társaik pedig a „vlach” jog birtokában kötetlen életmódot folytattak. (Utóbbiról Szabó itt is megjegyzi, hogy nem román/oláh népiségre utal.)⁹⁷

Ezután végigpásztázza Szabó a XVIII. század közepéig tartó folytonos betelepülési hullámokat, megjegyezve, hogy a ruténség gyors és nagy erejű „népi”/etnikai gyarapodása mindezen felül is, a bő természetes szaporodás következtében is erőteljes volt. A ruténség számára különösen kedvező volt, hogy e hegyvidéki területeket a háborús pusztítások alig sújtották.⁹⁸ Ezzel szemben a hegyvidéki magyarságban tragikus következményei voltak mindennek, az elpusztult vagy megfogyatkozott magyar helységekre a felduzzadt hegyi falvak népi feleslegét (!) bocsátották, aminek következtében jelentősen elmozdult a rutén és magyar nyelvhatár is. Az ilyen történelmi folyamatok során kialakult rutén népiség azonban így különböző népi árnyalatokból tevődött össze, ezek az eltérő etnikai sajátosságok még 1939-ben, saját korában is felismerhetők, mindezek folyamán azonban a rutén népiség az anyatömb népiségétől is elvált, különálló lett.

„A félezer éven át tartó és széles vonalon keresztül folyó szivárgás természetes következménye lett, hogy az Erdős Kárpátok ruténsége a nagytömegű kisorosz nép különböző népi árnyalataiból szűrődött össze. A magyarországi ruténség nyelvileg, néprajzilag és ethnikailag ma sem egységes nép s a különböző eredet a nyelvben és népi sajátságokban ma is felismerhető. A rutén népiség azonban e belső árnyalatok felett elvált az anyatömb népiségétől is: ezt kikerülhetetlenül létrehozta a hosszú különélés, ami a multban a Kárpátok szigetelő gerincei révén szinte tökéletes volt. Az idők során így fejlődtek ki a kárpáti rutén és az oroszöldi ukrán között nyelvre és népi jegyekre jelentékeny különbségek.”⁹⁹

Mindezek után Szabó a rutének társadalmi összetételével, illetve jellemzőivel foglalkozik. Kiemeli, hogy nem rendelkeztek saját birtokos réteggel, továbbá, hogy a síkvidékre ereszkedve osztoztak a magyar jobbágság sorsában. A XVII. századtól a túlnépesedés következtében is helyzetének romlása következik be, ami a XVIII. és a XIX. században az iparosodás és a kapitalizmus felvirágzása során csak tovább fokozódott. Nem voltak nagyobb városai, s életüket súlyosbította a keleti zsidóság tömeges beáramlása és rátelepedése a kis rutén falvakra.

„A rutén élet problémáját a XVIII–XIX. századok óta súlyosbította a keleti zsidóságnak tömeges rátelepedése a kis rutén falvakra. A szegény falusi ruténség a kazár bolto-sokkal és pálkamérőkkel szemben az eladósodás függő helyzetébe jutott, jó része az

amerikai kivándorlás útjára lépett, az itthoniak pedig nyaranta az Alföldre igyekeztek, hogy mezőgazdasági bérmunkával keressék meg a mostoha krajnai és verhovinai földek hiába keresett kenyeret¹⁰⁰. A rutén nép gazdasági süllyedése ugyanannak a folyamatnak volt a része, mely az Alföldön is hatalmas zsellértömegeket vert össze és ejtett a reménytelen sors mélyeire, s a történelmi felelősség is egyformán terheli értük a magyar multat.¹⁰¹

Fontos jellemzőjeként tartja számon Szabó a rutén társadalomnak, hogy hosszú évszázadokon keresztül nem volt értelmiségi rétege sem. A művelődésnek itt is a papság, konkrétan a batykók lettek volna a hordozói és terjesztői, ők azonban maguk is egyszerű, jobbára írástudatlan jobbágyok voltak, akik nem voltak különösebben felkészülve a papi pályára. E papság színvonalát csak a vallási unió emelte meg, amely a XVIII–XIX. századi iskolázási törekvésekből kialakult tanítói és kishivatalnoki réteggel már egy önálló értelmiség bázisává vált, s ez éppen a nép gazdasági romlása idején következik be.¹⁰²

Az ébredező rutén művelődés bölcsői a rutén népi határon kívül fekvő Ungvár és Munkács városai lettek, amelyek a rutén egyházi és művelődési intézmények meglepedése után is magyar népiségük maradtak, de így egyúttal közvetítői is a magyar–rutén népi és kulturális érintkezésnek és kapcsolatnak. Ezek az érintkezések Szabó olvasatában mindig békések voltak a történelem folyamán, amit bizonyít Kossuth kultusza a rutén nép körében, vagy az a tény, hogy II. Rákóczi Ferenc seregében nagy számban harcoltak rutének, sőt a fejedelem visszatéréseért még emberöltő múltán is imádkozott a rutén nép.¹⁰³

A ruténség új politikai berendezkedése az első világháború után öltött formát, a csehszlovák köztársasághoz került, ahol az önrendelkezés igazolásául tartományi szervezetet kapott, de ez csak az állami kormányzat területi szerve lett, amelynek határai a népi elvet két irányban is sértették. Egyrészt kívül maradt rajta a zempléni, sárosi, szepesi stb. rutének jelentékeny száma, másrészt a tartomány része lett az Ungvár–Munkács–Nagyszőlős vonal alatt élő felső-tiszai magyarság.

Igen fontosak és jellemzőek Szabó tanulmányának befejező sorai is. Itt jelzi, hogy igazságos népi rendezésnek tartja a Felső-Tisza-vidék Magyarországhoz való visszacsatolását, de a rutén föld így egy gazdaságilag megszervezhetetlen, politikailag tarthatatlan, művelődési aspektusból béna csonk, amely idéetlen nyúlványként lóg le a népi elv keretei közé szorított csehszlovák állam testéről.¹⁰⁴

„Diadalmas napjainkban, amikor egymilliónyi testvérünk visszatért a magyar hazába, sötét árnyak borultak a kárpátaljai rutén földre. Ez a föld az igazságos népi rendezés következtében¹⁰⁵ elvesztette a tápláló felsőtiszai vidéket, elvesztette művelődési központjait, nyugat felé tartó s a csehszlovák államhoz fűző közlekedési kapcsolatait, de megtartotta a magyar alföldre lejtő hegylancot, melyet a folyók völgyei keresztben rovátkásan szelnek darabokra, s megtartotta a folyók felső folyásait, melyek a Tisza felé sietnek. A rutén föld gazdaságilag megszervezhetetlen, politikailag tarthatatlan [! – E. V.] és művelődésileg béna csonk lett, mely idéetlen nyúlványként lóg le a népi elv keretei közé szorított csehszlovák állam testéről.”¹⁰⁶

Szabónak az „Ugocea megye” egyfajta kisbolygói közül feltétlenül meg kell említeni a „Népiség és vallás” című írását is, amely jellemző módon a Protestáns Szemlében jelent meg, annak 1937-es évfolyamában¹⁰⁷. Szabó itt ugoceai példák, illetve tanulmányok alapján járja körül a címben jelzett problémát. Számos vonatkozásban hívja segítségül és idézi fel nagy monográfiáját, pontosabban kivonatolja azt és annak a kérdéskörhöz igazított szinopszist is adja.

Megállapításai közül a legfontosabb, hogy az ugocsai példa azt mutatja, népiség és vallás között összefüggés van, mert az ugocsai sík vidék magyarsága a XVI. században oszdatlanul és egyöntetűen református vallású volt, míg a hegyvidék lakossága ortodox, görögkeleti vallású volt, azaz a népi és a vallási határ Ugocsában pontosan egybeesett.

„A síkvidék lakossága – jobbágyok és nemesek egyaránt ekkor, a XVI. század második felében már oszdatlanul a református vallás híve volt. A síkvidék települési körébe tartozó 40 községben nem állott más, csak református paróchia. Egyáltalában nem volt nyoma azonban a református vallásnak a 20 hegyvidéki faluban, ezek lakói a keleti görög egyház kebelébe tartoztak. Vagyis a református és a keleti egyház határvonala pontosan a sík és hegyvidéki, azaz a magyar és rutén-oláh eredetű helységek határvonalán húzható meg.”¹⁰⁸

Fontos megállapítása még Szabónak a következőkben, hogy ezt a fajta vallási megoszlást nem húzták keresztbe a birtokviszonyok, az uradalmak sem. Bizonyítja mindezt az Ugocsa megyei legnagyobb birtokosok, a Perényiek uradalma is. A Perényiek a reformáció hívei, sőt egyenesen hatalmi támaszai voltak, s meg lett volna a lehetőségük a birtokukon élő nép vallási meggyőződésének a szájuk íze szerint való alakítására. Ezt azonban nem tették meg, bizonyítva egyúttal azt is, hogy a vallási és a népi vonal jelentette alapvetően Kelet és Nyugat határát.¹⁰⁹

„... a földesúrnak a birtokán élő nép vallási meggyőződésének az alakítása módjában állott. Ugocsa megyében mégis azt látjuk, hogy itt az egybeeső vallási-népi vonalat az uradalmak egyáltalában nem mozdították ki merev helyzetéből, annak dacára, hogy e vonalon keresztül átnyulva síkvidéki és hegyvidéki, vagyis református és keleti görög vallást követő, azaz magyar és rutén-oláh helységeket különbség nélkül foglaltak közös szervezetbe. Különösen szembeszökő példát nyújt erre a nagy ugocsai Perényi-uradalom, mely összefüggő területen állott s 9 síkvidéki magyar református és 15 hegyvidéki rutén-oláh görögkeleti falut egyesített. Köztudomású, hogy a Perényiek a reformáció hívei és hatalmas támaszai voltak, a reformáció megszilárdulásának az ugocsai vidéken jelentékeny lökést adtak a nagyszőlősi ferences rendház megszüntetésével is, a földesúr védőszárnyai alatt hódító reformáció azonban a Perényi-uradalomban is csak a népi vonalig hatolt, arról a vonalon túl eső rutén-oláh eredetű helységek népe nem vett tudomást: Nincs is nyoma annak, mintha a Perényiek és a hasonló határvonalon fekvő nagybirtokok urai a XVI. században egyáltalában megkísérelték volna a reformáció továbbültetését, a jelenség azonban így is jellemző, mert még erősebben kidomborítja a népi vonalban megmerevedett erők súlyát. Ez a vonal – mondhatni – két világot választott el, Európa keletét és nyugatát.”¹¹⁰

A következő időszakban, a XVI–XVII. századokban népi szemszögből nagymértékű eltolódás következett be, s ez alapjában a magyarság kárára történt. A népi tudat lassabban hunyt ki, viszont a vallást könnyebben változtatták meg, vettek fel újat a beolvasásra kárhozottat (főként magyar) népelemek is. A hegyvidék lakossága megmaradt görög (immár azonban katolikus) vallásán, miközben a síkvidék magyarsága már osztozni volt kénytelen a települők által hozott más vallásokkal.¹¹¹

„A több évszázados népi határnak ez az elmozdulása a vele egybeeső vallási határnak hasonló elmozdulását vonta maga után. Most nem egyesek, hanem tömegek költöztek át, melyekben a népi és vallási tudat fenntartásának feltételei már a tömegnél fogva adva voltak. A két hegyvidéken természetesen továbbra is a görög – most már – katolikus vallás maradt egyedül uralkodó, a síkvidéken azonban a XVI. század második felében itt szintén uralkodó református vallás már osztozni volt kénytelen más, az új települők által magukkal hozott vallásokkal.”¹¹²

A népi és települési viszonyok gyökeres megváltozása magával hozta tehát a vallási meggyőződés változását is, sőt a megmaradt magyar jobbágyok is jövevények, akik különböző területekről származtak, s ez áll a körükben megfigyelhető gyökeres vallási átcserelődés hátterében.

Összességében Szabó mégis arra a következtetésre jut, hogy (bár a probléma időhatárát saját koráig meghúzva kijelenti, hogy a magyarság nyelvileg több helyen felszívta a görög katolikus vallását megtartó parasztságot, s így népiség és vallás vonala különféle „messzi és helyi erők hatása alatt áll”) a református vallás jelenléte a „vészes időközön át is megmaradt magyarság kereteit, eltűnése pedig a magyarság veszteségét szemlélteti”.¹¹³

(*Rádióelőadás Nagyszőlősről, 1939-ben*¹¹⁴) Az itt következő dokumentum Szabó Istvánnak egy 1938-ban tartott rádióelőadása¹¹⁵. Az előadás előzményeihez tartozik, hogy – mint közismert – Szabó István 1932-től az Országos Levéltárban részt vett a Mályusz Elemér kezdeményezésére létrejött (és általa megszervezett) felvidéki településtörténeti munkálatokban.¹¹⁶ Ezek eredményeképpen született meg a „Magyarság és Nemzetiség” című sorozat, melynek első kötete, Szabó István Ugocsa megyé-je 1937-ben jelent meg.¹¹⁷ Szabó e munkálatok keretében ismerkedett meg a rádióelőadás témájául választott Nagyszőlős történetével. Mint a dokumentum szövegéből kiderül az akkor a csehszlovák fennhatóság alatt lévő várost személyesen is felkereste, s voltaképpen ez az élmény az alapja az 1938-ban elhangzott előadásnak is. Az alábbi szöveg érdekes adalék Szabó István népiségtörténeti szemléletének megvilágításához, ugyanakkor arra is bizonyíték, hogy – miként az „ötletgazda” Mályusz Elemér esetében is – népiségtörténeti vizsgálódásainak aktuálpolitikai üzenete is volt, s alapvetően egy népi nemzetfogalomból táplálkozott.¹¹⁸

„Néhány évvel ezelőtt különös találkozóra indultam Nagyszőlősrre. Ezen a találkozón az élő város¹¹⁹ találkozott azzal a szubjektív lelki képpel, melyet a történetkutató távolból, testileg nem érzékelhetően, csupán a történeti adatokra támaszkodva alkotott a város múltjáról és magáról a városról.¹²⁰ Ismeretlenül is ismerősöm volt már a város, tudtam hegyeiről és vizeiről, földjeiről, rétjeiről, szőlőiről, utcáiról, s tudtam a régi és új népeiről. Századok óta itt élő családok nevei csendültek meg emlékeimben és kerestem a régi lelket, mely az elszakított hétszázéves magyar város múltjából nézett reám.

Első tekintetem a Fekete hegy-en állott meg. Ez a pompás tömb a város északkeleti oldalán kupszerűen emelkedik az ég felé zöldellő tömegével s napsütötte délnyugati lejtőit gondosan művelt szőlők terítik be ma is, mint hétszáz évvel ezelőtt. A szőlőültetvények voltak itt az emberi élet első nyomai, tőlük vette a város a nevét s az elsőnek itt megtelepült magyar vincellérek árpádházi V. István királyi asztalára szűrték a nemes bort. A királyi földesúr gyakran felkereste a benépesülésnek csak ekkor induló ugocsa vidéket s a mármarosai országos gyepűig hatalmas erdőkben medvére, vaddisznóra, farkasra és szarvasra vadászott. A szőlősi földnek azon az északi részén, melyet már akkor is Mocsárerdőnek neveztek s amelyet máig így neveznek, királyi darócok települtek, e sajátos ősi magyar foglalkozás üzöi, akiknek feladata az erdő és vadászás volt. A város határának Tiszára nyúló déli peremén pedig, körülbelül azon a helyen, amelyet a város népe Alsósziget néven ismer, a királyi halászkövek tanyát, akik a hegyek közül ki-lépő Tisza meglassudó vizeiből hallal gondoskodtak a királyi gazdaság és esetenként a királyi asztal számára.

A gyorsan felvirágzó szőlősi településnek 1262-ben a hálás V. István, ekkor még ifjabb király, városi kiváltságot adományozott. A kiváltságlevelével megadta a bíróválasztási és bíraskodási jogot s biztosította a szabad be- és elköltözést. A papjukat is maguk

választhatták a szőlősiiek s báró közük nem szállhatott. Szabad piacot, a Tiszán szabad révet tarthattak s áruikkal szabadon járhattak kelhetek az országban. A kiváltságlevélben a királyi darócok és a halászkok földjét Szőlősiébe kebelezte, mely így hármás magyar népi rétegen¹²¹ épült fel: a királyi vincellérekén s a hozzájuk társított királyi darócokén és halászkokén. Mikor azonban a szőlősi nagy privilégiumra a király viaszpecsétét reáfüggesztették, a város falai között az alapító magyarok mellett már idegen vendégek is ültek: szász telepések, akiket a középkori nagy német elvándorlások egyik messzgyűrűző hulláma vetett ide a felső-Tisza mellé, magyarok közé.

A szőlősi szász vendégek hamar elkeveredtek a magyarokkal s annyira nyomtalanul felszívódtak a magyar népi talajba¹²², hogy az oklevelek adatain kívül más nyomunk nem is maradt fenn. A város pedig a nagy kiváltság birtokában szélesedett és virágzott s a keleti országrészen a Felső-Tisza és a kis Tur vidékén megtelepedett törzsökös magyarságnak gazdasági és kulturális központja lett. Itt vezetett keresztül az ut az ország szívéből, Budáról a mármarosai bányavárosokhoz, dél felől pedig erdélyi kereskedők szekereztek keresztül a városon Kassa felé, s az országutakat járták portékaikkal a szőlősi polgárok is. A kelet felé rajzó magyarságnak e pompás kis városa a XIV. században a magyar királynék birtoka volt s tekintélyéről mi sem tanuskodik jobban, mint az, hogy Károly Róbert király 1329-ben a mármarosai öt koronavárosnak a szőlősi jogot adományozta. Nagy Lajos király pedig három kiváltságos ugoesai községnek kötelességévé tette, hogy kétséges ügyekben Szőlős bírájától és tanácsától kérjenek ítéletet s ebben az ítéletben az ugoesai királyi uradalom fejének, a nyalábi várnagynak is meg kellett nyugodni.

Nagyszőlős városa a nagy kiváltságok dacára sem érte el királyi városaink ragyogó jövőjét. A királyné városa még a XIV. század végén földesúri hatalom alá került. Előbb a Moldovából bevándorolt Balk és Drág vajdák, majd a Perényiek lettek az urai s a fényes kiváltságok elenyésztek a földesúri hatalom számos századai alatt. Ma már hiába keresnők a kezdeti nagy mult külső emlékeit, az árpádkori vár bástyái, melyeket egykoron Károly Róbert vitézei a lázadó Kopasz nádor urtól vívtak meg, éppúgy elomoltak, mint a város falai. A hanyatló városról a Tisza is elköltözött, új medret keresett magának s azóta a bortermő Feketehegy alatt délrekanarodva vág ki a magyar síkra.

Az elfakuló kiváltságok és a leomló bástyák alatt azonban tovább élt a város népe. A felsőtiszai magyarságnak ezután is fontos központja maradt. Vásáraitra az egész környék népe összejött, szüreteire a szatmári és szabolcsi részekből is sokan felkerekedtek s a túlnyomó vendégfogadók előtt ezután is gyakran álltak meg a poroszkáló kalmárszeke-
rek. A tatárhordák, melyek a magyar földet járó török seregek segédhadaiként jöttek át a keleti szorosokon, kétszer is feldúlták és megemésztették a várost. Az évtizedeken át tartó kuruc-labanc viaskodást is gyakran szenvedte meg a város, melynek ősi népe meg is csappant e nehéz időkben. A megüresedett portákra a megmaradt magyarság sorai közé ekkor rutének jöttek a hegyekből, de miként századokkal előbb a szász vendégek törmeléke, úgy most a csendes rutén parasztok is hamar elvegyültek a régi gyökeres magyarságban.¹²³

Elfolyának a forgandó mult eseményei s a multnak és a jelennek ezen a találkozásán egyetlen élményben forr össze minden benyomás: ebben a városban, mely ezelőtt idegen impérium alatt soha nem volt, minden, ami maradandó, a magyar mult öröksége. Az ősi magyar talajon, a sokszázados közösségi keretek között a régi nép él, az alap a régi, csak a felület új s a város neve változott meg: az új uralom¹²⁴ elvette a város nevéből a „nagy” jelzőt s a megmaradó Szőlőst is idegenre írta át. A vármegyeházán, ahol évszázadokon keresztül csaknem mindig a Perényi urak ültek a főispáni székben, most nacselnik székel s a kastélyszerű, de elhanyagolt épület kapujában nem posztol díszruhás hajdú.

A közelben emelkedik a katolikus plébánia-templom, mely a századelőtti nagy tűzvész után megújítva, gótikus tornyával még a XV. század elején épült s ugyanekkor festett számára oltárképet a kassai Gáspár mester. A viharvert református templom, a görög katolikus templom s a nagymultu, barokkjellegű Perényi-kuria mellett továbbhaladva, a város délkeleti szélén, a Feketehegy egyik előreugró dombján feltűnnek a ferences barátok egykori kolostorának már régen legendássá lett mohos omladékai. Az út innen a Tiszához vezet, melyet a régi rév helyén karcsú vashíd ível át, ezen robog a vonat a régi Királyháza és az új Románia felé.

A múlt képei, amint egymásután előlépnek, a történelmi élet megszakíthatatlan folyamának bizonyosságaként sorban elrendeződnek az élő város föltáruló képén. Ezen a képen csak az új bürokrácia, az idegen egyenruha s a városra rátelepedett idegen jövevénység az, ami nem magyar történelem. De ezek felszíne alatt ma is a régi Nagyszőlős él s a hétszázéves felsőtiszai városban, melynek diadalmas napjaink nem hozhattak szabadságot¹²⁵, ma is a magyar nyelv zeng.¹²⁶

JEGYZETEK

- 1 Részlet szerzőnek a Szabó Istvánról készülő monográfiájáról. A monográfiából korábban megjelentek már fejezetek a Valóság 2017-es és 2018-as évfolyamaiban. Jelen tanulmány folytatásait a Valóság következő számaiban publikáljuk.
- 2 Szabó népiségtörténetéről vö. pl. Wellmann I., 1937/b. 473–485.; Jakó Zs., 1942. 193–205.; Makkai L., 1944. 95–97.; Orosz I., 1990. I–III.; Sándor P., 1954. 373–419.; Léderer E., 1969. 103–106.; Für L., 1976. 7–30.; Gunst P., 1995. 183.; Gyáni G., 2002. 119–133.; Csiki T., 2003; Bolgár D., 2006/a. 43–72.; Romsics G., 2010; Romsics I., 2011; T. Faragó, 2012; Bartha A., 1991. 18–19.
- 3 Vö. erről a korábbiak.
- 4 Vö. Erős V., 2017/a. 19–52. Vö. itt Schünemann-nal folytatott vita, illetve a Schleich Lajos kéziratáról készített bírálat.
- 5 Szabó I., 1938/a 376–379.; Szabó I., 1939/a 78–88.; Szabó I., 1939/b 262–270. Valamint Szabó I., 2005.
- 6 Vö. Szabó I., 2005. Illetve Szabó I., 1940/b 69–97. és Szabó I., 1940/c 109–136.
- 7 Vö. Szabó I., 2005.
- 8 Vö. Szabó, É., 1942. 412–422.; Szabó, St., 1943. 369–375.; Szabó, É., 1943/a 217–225., 352–364.; Szabó, Étienne, 1943/b 279–330.
- 9 Szabó I., 1941/c (Reprint kiadás: 1990.)
- 10 Szabó, St., 1944/a.
- 11 Vö. Szabó I., 1943. 730–738., 836–844., 891–895., 1944. 34–42.
- 12 Vö. Szabó I., 1963. 63–113.
- 13 Érdemes megemlíteni, hogy Mályusz Elemér az 1970-es években készült önéletrajzában is megemlékezik Szabó Ugocsa megyéjéről. E szerint ezt még nem tartotta igazi népiségtörténeti munkának, csak történeti demográfiának, illetve népesedéstörténetnek.
„Tehát az első kötet megjelenése után s az első sorozat jellegének pontosabb körvonalazását követően is, még mindig csak a szinte elérhetetlenül messze távolból láttam felém fényleni a népiségtörténet csillagát! Az óvatos tartózkodásra azonban szükség volt, mert munkatársaim hajlottak arra, hogy leegyszerűsítve a dolgokat, Szabó kötetét Ugocsa megye népiségtörténetével azonosítsák. Nem, mondtam, fogalmazzunk óvatosan. Ez, mint az elsős sorozat valamennyi kötete, csak népesedéstörténet. Mint Szabó kötetének francia összefoglalása Gáldi László fordításában, a gall szellem kristálytisza pontosságával meghatározta: La démographie historique du comitat Ugocsa.” Vö. Mályusz E., 1994. 11–12.
- 14 Szabó I., 1937/c (1994).
- 15 Szabó István levele Domanovszky Sándornak: Ms 4527/231. Budapest, 1935. szept. 12.

„Méltóságos Uram!

A felvidéki sorozatba készülő ugocscsai kötet második részének kéziratát tisztelettel bemutatom Méltóságos Uramnak. A kézirat 333 lapot számlál s becslésem szerint kb. 15-16 nyomtatott ívre fog terjedni.

Az eredmény összefoglalását tartalmazó első rész előreláthatólag 12-13 ívre, az egész kötet tehát 27-29 ívre fog rúgni. Legyen szabad tisztelettel megjegyezni, hogy a többi kötet terjedelme nem szükségképpen fog a többi megye nagyságával arányban növekedni, mert az összefoglaló első részre a 12-13 ív alighanem mindentűt

- elég lesz, az adattári második rész terjedelme pedig az összegyűjtött adat mennyiségétől függ. Ugocsa megyére szerencsés körülmények folytán igen gazdag adattömeg volt feltalálható s már most megállapítható, hogy lesznek aránylag jóval kevesebb adattal rendelkező jóval nagyobb megyék.”
- Vö. A harmadik út felé, 2006.
- 16 Vö. Szabó I., 1939/a 78–88. Valamint Szabó I., 2005.
- 17 Vö. Szabó I., 1937. 35–42.
- 18 Hasonló problémákról ír Szűcs J. 1993. 1–57.
- 19 Vö. Szabó I., 1937/c. 43–54.
- 20 Szabó I., 1937/c. 75–95.
- 21 Erről vö. még Szabó I., 1948. 31–63.
- 22 Szabó I., 2005. 57.
- 23 Szabó I., 1937/c. 116–130.
- 24 A kiemelések itt és a következőkben tőlem származnak – E. V.
- 25 Szabó I., 2005. 58. Itt egyértelmű a szándék a magyarság települési elsőbbségének bizonyítására.
- 26 Vö. még a Nagyszőlősről szóló előadást a következőkben.
- 27 Szabó I., 2005.
- 28 Vö. ehhez Documenta historiam valachorum in Hungaria illustrantia, 1941.
- 29 A Szabó István művéről készült ismertetések is ezt emelik ki. Vö. pl. Prágai Magyar Hírlap, 1937. febr. 21. – ápr. 18-ig, a vasárnapi számokban.
- 30 A rutén kérdésre vö. még Hodinka Antal műveit. Róla vö. a következőkben jelölt irodalmat.
- 31 Szabó I., 2005. 59.
- 32 Ugyanez a megállapítás „A magyar asszimiláció” című tanulmányban is felbukkan. Vö. Erős V., 2005.
- 33 Szabó I., 1937/c. 116–129.
- 34 Szabó I., 1937/c. 130–162.
- 35 Szabó I., 2005. 61.
- 36 Ez fontos, mert a későbbi vitában felvetődik Szabó kritikussai, Lénárd Ödönék részéről, hogy Szabó csak a nemzetiséget vizsgálja, társadalmi kérdésekkel nem foglalkozik.
- 37 Szabó I., 1937/c. 130–162.
- 38 Szabó I., 2005. 63.
- 39 Szabó I., 1937/c. 162–208.
- 40 Szabó I., 2005. 63. Az itt kifejtettek természetesen párhuzamosak a „Pusztuló magyarság” című írás gondolataival.
- 41 Szabó I., 1937/c. 162–208.
- 42 Szabó I., 2005.
- 43 Szabó I., 2005. 65. Vö. még mindehhez Erős V., 2005/b. 7–44.
- 44 Vö. még hasonló megállapítások „A magyarság életrajza”-ban is.
- 45 A nemesség szerepének hangsúlyozása a magyar népiség megtartásában Szabó műveinek állandó motívuma.
- 46 Szabó I., 2005. 66.
- 47 Igen fontosnak tartom felidézni Szabó 1939-es írásának utolsó részét is, amelyhez hasonló az 1937-es szövegben nem szerepel. Nyilvánvalóan azért, mert az „Ugocsa megyé”-t tudományos munkának szánta, ugyanakkor 1939-es írása világosan kifejti a tudományos szemlélet mögött (általában is érvényes ez a népiségtörténetre) meghúzódó politikai intenciókat, a jelen korig meghosszabbítva mindezzel a „pusztán” történetnek induló képet.
- E részben Szabó leírást ad a terület 1910-es népi, vallási, gazdasági, társadalmi, közigazgatási és iskolázási viszonyairól, valamint székhelyéről és legfontosabb, legnépesebb városáról, Nagyszőlősről (erről ekkoriban rádió-előadást is tartott, amelynek szövegét a következőkben külön közlöm).
- A terület ekkor még magyar fennhatóság alá tartozott, a háború után azonban (Szabó szerint nyilván igazságtalanul) nagyobbik, északi része Csehszlovákiához, kisebbik, déli fele pedig Romániához került. 1938 „diadalmas őszén” azonban az északnyugati negyed az első bécsi döntés (amelyről persze Szabó akkor még nem tudhatta, hogy az „első” volt, nem is azt írta) visszaadta Magyarországnak, s a történelmi Magyarország várta vissza szerinte azt az ugocsai részt is, amely Halminál még román megszállás alatt állt.
- „Ugocsa megyét, amely magyar impérium alá tartozott, mióta lakatlan területén a királyi ispánok magyar telepesei megjelentek, a trianoni békeszerződés csaknem teljes egészében lementszette az ország testéről. A megye nagyobb északi fele, körülbelül a batár-kirvai vonal felett Csehszlovákiának, kisebb fele, körülbelül az említett vonal alatt Romániának jutott. A megosztott *ősi magyar* [! – E. V.] megyéből Magyarországnak csupán 0.1 négyzetkilométernyi néptelen terület jutott a megye nyugati határvonalán. Húsz éven keresztül Magyarország kebelében es Zsuzsanna-Bereg-Ugocsa közigazgatásilag egyesített megyék keretei között ez a kicsiny földsarok képviselte a hétszázéves lét után megdöntött Ugocsa vármegyét. [Ez némileg másként szerepel az eredeti szövegben is.] [...] Az 1938. év diadalmas őszén, amikor egymillió gyermeke tért haza a magyar hazának, a trianoni ugocsai határ is megmozdult. A bécsi döntőbírói ítélet alapján Magyarország visszakapta a megye területének azt az északnyugati negyedét, amelyen Salánk, Feketepatak, Verbóc, Tiszakeresztúr, Tiszaújhely, Tiszaújlak, Mátyfalva, Csoma, Csete, Feketeardó, Forgolány, Gyula, Akii és Batár állanak. A megyei székhely, a túlnyomórészt magyarokkal lakott Nagyszőlős, és a megyének még számos, részben magyar, részben rutén kisérsége ekkor még nem térhetett vissza az anyaországhoz, de

- Kárpátalja felszabadulása lehetővé tette, hogy a Felső-Tisza vidéke, amelyet a magyarság elsőnek népesített be, gazdaságilag és kulturálisan megszervezett s ezer éven át megszakítás nélkül hatalmában tartott [! – E. V.], újból a történelmi Magyarország alkotó része lett, visszavárva azt az ugocsa megyei területrészt is, amely Halminál ma még román uralom alatt él.” Szabó I., 2005. 68.
- 48 Vö. A harmadik út felé, 84–88. Valamint Erős V., 2005/c. 209–229.
- 49 Vö. Lénárd Ö. – Meskó L., 1937/a. 313–323. Lénárd Ö. – Meskó L., 1937/b. 627–634. Ehhez kapcsolódóan Szabó I., 1937/d. 438–439.
- 50 Vö. Erős V., 2000.
- 51 Vö. Belitzky J., 1935. 91–108.
- 52 Vö. Kósa J., 1943. 469–471
- 53 Vö. Lénárd Ö. – Meskó L., 1937/a. 313–323.
- 54 Vö. *A harmadik út felé*, 2006. 400.
- 55 Már mint Mályusz!
- 56 Vö. Szabó I., 1937/c. A szerzők itt és a továbbiakban Szabó eredeti művének oldalszámaira utalnak.
- 57 Egy másik alapvető kifogás tehát az, hogy a népiségi szempontok közül Szabó csak a nemzetiséget veszi figyelembe. Ebben azért, főleg, ha a Mályusz-féle iskola egészére gondolunk, van némi igazság. A kritika egy további passzusában azután a szerzők utalnak arra, hogy Szabó István egy írásában érintette ugyan pl. a vallás kérdését is, de ezt csekélynek tartják a nagy szintézis proporcióihoz képest. Vö. Lénárd Ö. – Meskó L., 1937/a. 313–323. 321. Illetve Szabó I., 1937/b. 179–184. Újraközölve Erős 2005/b.
- 58 Megjegyzendő, hogy Wellmann Imre nagyszabású recenziójában ennek éppen ellenkezőjére mutat rá. Szerinte Szabó, mint, ahogy a Mályusz-féle népiségtörténet igen nagy hangsúlyt fektet a szociális vonatkozásokra és így persze a szociológiára is. Wellmann recenziójára vö. Wellmann I., 1937. 473–485.
- 59 Természetesen Csánki D., 1890–1913.
- 60 Vö. Lénárd Ö. – Meskó L., 1937/a. 313–323. 320.
- 61 Ez az idegen felfogás minden bizonnyal a német Volkstumskunde. Vö. minderre a következőket.
- 62 Vö. minderre még Szabó levele Mályusznak a következőkben.
- 63 Vö. a Mályuszhoz írt levél, illetve az ahhoz fűzött kommentár.
- 64 Ua.
- 65 Mint Szabó későbbi munkáiból kiderül (de Mályuszra is érvényes ugyanez, sőt ha lehet, fokozottabban), fölösleges az itteni aggodalom. Szabó István a felsőbb társadalmi rétegeket, kitüntetetten a nemességet, ugyanúgy a magyar népiség szerves összetevőjeként tekintette, mint a parasztságot. A 45 utáni kritika azután, egy másik oldalról éppen ezt vetette a szemére.
- 66 Lénárd Ö. – Meskó L., 1937/a. 313–323. 321.
- 67 Uo.
- 68 Voinovich Géza.
- 69 Szekfű szerepére vö. még a következők.
- 70 Vö. Lénárd Ö. – Meskó L., 1937/a. 313–323.
- 71 Domanovszkyról vö. a korábban elmondottak.
- 72 Voinovich Géza ekkor az Akadémia főtitikára volt. Szabó Istvánhoz írt két, jelzet nélküli levelére vö. MTA KK Szabó István-hagyaték. A levelek Budapest, 1941. május. illetve 1943. május 14-i keltezésűek.
- 73 Lénárd Ö. – Meskó L., 1937/a. 313–323. Az idegen felfogás reminiscenciája a német népiségtörténet akar lenni. Ennek egyik képviselője, a berlini egyetem tanára, Isbert könyvében úgy mutatja be ugyanis a dunántúli népi viszonyokat, hogy kihagyja belőle a magyar származású nemességet. Vö. Mályusz E., 1932. 329–333.
- 74 Lénárd Ödöntől újabban vö. Lénárd Ö., 1998. 209–226. p. A fajvédő Meskó pedig Meskó Zoltán, hírhedt szélsőjobboldali politikus. Vö. ehhez Gyurgyák J., 2012.
- 75 Vö. Lénárd Ö. – Meskó L., 1937/a. 313–323. 320.
- 76 Az itteni sorokból nyilvánvaló, hogy az „Ugocsa megye” előszavát lényegében Mályusz írta.
- 77 Beliczky János (1909–1989) a Történetírás című folyóirat főszerkesztője volt. Amint szó volt róla, 1935-ben a Vigiliában megtámadta Mályusz népiségtörténetét, kritizálva annak túlságosan is németes gyökereit. Vö. Erős V., 2000. 127., 129. Szabó István itt és a következőkben feltehetőleg nem helyesen utal a nevére, mert Belitzky János néven publikált.
- 78 Hóman Bálint, bár az Ugocsához szintén írt egy rövid előszót, alapvetően nem támogatta Mályusz népiségtörténetét, s Mályusz nagyrészt ellene írta „A magyar történettudomány” című 1942-es pamfletjét. Vö. minderre részletesen Erős V., 2000.; Erős V., 2011/b. 217–228.
- 79 Kring Miklósról vö. még később.
- 80 Vö. Moór E., 1937. 117–128.
- 81 Moór Elemér levele sajnálatos módon nem lelhető fel Szabó István hagyatékában.
- 82 A Szabó István által írt levelek közül több hely és dátum nélküli. E levél tartalmából azonban egyértelmű, hogy szoros összefüggésben van az előzővel, tehát egyértelműen az „Ugocsa megye” kapcsán kirobbant konfliktus során keletkezett.
- 83 Természetesen Domanovszky.
- 84 Lukinich Imre Domanovszky Sándorhoz és Mályusz Elemérhez közel álló történész. Levele még Szabó Istvánhoz, vö. A harmadik út felé, 127., illetve MTA KK, Ms 5438/147.
- Itt és a következőkben, valamint a korábbi idézett szövegrészekben meghagytam az eredeti írásmódot.
- 85 Voinovich Gézára vö. a korábbi jegyzet.
- 86 Azaz Iványi Grünwald Béla. Vö. róla korábbi megjegyzés. Hozzáfűznék még, hogy Iványi

- Grünwald több vonatkozásban Szekfű köréhez tartozó történész volt, az Egyetemes Történet írásában is ezért vehetett részt. Istványi Géza ismertetése az általa írt kötetéről vö. Istványi G., 1937. 368–373.
- 87 Természetesen Beliczky. Az eredetileg Hóman-tanítvány Beliczky meglehetősen kacskaringós utat járt be a későbbiekben is. Amint e levelezésből látható ekkor már a szélsőjobboldal felé tájékozódott (a Történetírás című folyóirat ezzel semmiképpen nem hozható összefüggésbe), az 1960-as években viszont már a sumer–magyar rokonság felkeltését hirdetőjeként bukkant fel újból, ami logikus, s a háború utáni következménye volt az itt bontakozó félben lévő fordulatnak. (1963–1969 között ugyanakkor a Salgótarjáni Munkásmozgalmi Múzeum igazgatója volt.) Vö. mindehhez Beliczky J., 1965/a. 76–103.; 1965/b. 59–79. Östörténeti munkáira kritikusan utal Komoróczy G., 2014. 75. Életútjához Praznovszky M., 1986.
- 88 Knieza István Szabónak közeli munkatársa volt az „Ugocsa megye” elkészítésénél és mindenekelőtt a névelmzési munkálatokban segítette. A Szabó-Knieza viszonyra bővebben vö. Szabó I., 2005. 93. 45. sz. lábjegyzet. Valamint újabban Hoffmann I. – Tóth V., 2016. 257–318.
- 89 Érdekes adalék még mindehhez Szekfű egy 1939. II. 4. keltezésű Domanovszkyhoz intézett levele. Ebben Szekfű Domanovszky pártfogását és Mályusznál való közbenjárását kéri Lénárd Ödön érdekében, aki szerinte alkalmas lenne német kisebbségtörténeti kutatásokra. Domanovszky szerint, éppen a Szabó István ellen (és ellene) való fenti támadás miatt azonban Mályusz, nem támogatná Lénárd jelölését.
- Szekfű Domanovszkynak 1939. II.4. MTA KK, Ms 4527/313. Szekfű Gyula levelei Domanovszky Sándorhoz.
- „Már vagy 3-4 éve végzett egy piarista, Lénárd Ödön, akinek disszertációja a magyar közep-hegység /Bakony, Vértes, Pilis/ német településtörténetét tárgyalja. Minden levéltári anyagot megnéztem, a helyszínen, a községekben is; nagy anyaga van, s úgy látom Isbert könyvének teljes ellenirát képes kihozni.
- Most ő az összegyűjtött anyagából és eredményiből egy rövidebb szöveget állít össze, tán hűsvétra elkészül, s akkor szerettem volna neked is bemutatni, hogy az Akadémia, Pataky-Mályusz vagy más javaslatára szabadságot lehetne számára szerezni a rendtől.
- De most Benda Kálmántól úgy hallom, hogy Teleki Mályusz által olyan fiatalokat keres most akik német kisebbségtörténettel foglalkoznak. Tudtommal Lénárd az egyetlen ilyen. Mályusszal nem tudtam beszélni, s írni azért nem akarok, mert – sajnos – Lénárd a fiatal Meskó piaristával egyszer kritikát írt Szabó István Ugocsa megyéről, ami Szabót igen fellázította, s nem tudom, vajjon nem Mályuszt is? ha igen akkor Mályusz pártfogását Lénárd számára nehéz lenne ép nekem [sic!] megszerezni.”
- 1939.II.7.MTA KK, Ms 4527/314.
- „Lénárdnak polémiájától én sem vagyok elragadtatva, de attól az érzékenységtől sem, mellyel cikket sokan fogadták és ahogyan Szabó István (akit igen becsülök és mikor eljött hozzám a docentura dolgában, nagy örömmel fogadtam) reagált rá, amikor állítólag be akarta pörölni.(Lehet, hogy itt is a csöndesebb reakció híve vagyok, mint a legtöbb mai ember, főként fiatalember). Nem oszthatom azonban véleményedet, mely szerint aggodalmak következethetők ki cikkéből megbízható munkáját illetőleg. De igen köszönöm, ha mégis tennék valamit érte, bár nem hiszem, hogy Teleki képes volna áthelyeztetni Pestre... – Ha Teleki számára oly módon gyűjtenek német településtörténeti fiatalokat, hogy Lénárdot kihagyják »nem lojális« címke miatt (amiben én illojalitást nem tudtam felfedezni), az nem olyan dolog, hogy én a távolból beleszólhatnék.”
- 90 Szabó I., 1938/a. 376–379. Szabó I., 1939/b 262–270.
- 91 Magyar Szemle főszerkesztője ekkor Eckhardt Sándor. Utóbbiról vö. Miskolczy A., 2001.
- 92 A rutén kérdésekről az egyik fő szakértő a magyar történeti irodalomban Hodinka Antal volt, a magyarországi russzisztika tulajdonképpeni megalapítója. Vö. róla Hodinka Antal Emlékkönyv, 1993. Illetve St. B. Vardy, 1985/a. 121–127.
- 93 Itt világosak Szabó nézeteinek aktuális vonatkozásai.
- 94 Vö. A harmadik út felé, 92.
- 95 Vö. A. Petrov, 1928. A munkára Mályusz Elemér is több alkalommal hivatkozik, vö. pl. Erős V., 1998. 113–126.
- 96 Mindezt a népiségtörténeti irodalom, s főként Mályusz Elemér a „kultúrtalaj” kifejezéssel jelölte. Vö. mindezekhez Mályusz E., 2002.
- 97 Ezek a kérdések felvetődtek az ún. Iorga-Domanovszky-vitában is az 1930-as évek végén. Vö. minderről, Erős V., 2016. 78–98.
- 98 Vö. a korábban idézett Hodinka Antalról szóló irodalmat.
- 99 A harmadik út felé, 2006. 93.
- 100 Vö. ehhez még Gyurgyák J., 2007.
- 101 A harmadik út felé, 2006. 94.
- 102 Vö. ehhez még pl. Udvari I., 1994.
- 103 Vö. ehhez még pl. Bottlik J., 2010. 5–18.
- 104 A kor, illetve a terület (Kárpátalja) aktuális politikai kérdéseiről vö. Juhász Gy., 1969. 1988.; Kárpátalja 1938–1941, 2004.

- 105 Mivel az írás 1938 decemberében jelent meg, aligha kétséges, hogy Szabó itt az első bécsi döntésről beszél. Azt is látható, hogy azt népi elven történőnek tehát igazságosnak tartja és világos a tanulmány intenciója is: a következő lépés a Kárpátalján történő „igazságos” rendezés kell, hogy legyen. Azaz annak Magyarországhoz való visszacsatolása.
- 106 A harmadik út felé, 2006. 95.
- 107 A Protestáns Szemle szerkesztői ekkor Ravasz László, és Ifjabb Révész Imre voltak, akikkel Szabó később is jó kapcsolatokat ápolt. Vö. Szabó levele Ravasznak 1944-ből, Ms 5438/114. In: A harmadik út felé, 2006, 199–202. A szóban forgó tanulmányt közzétettem még In: Szabó I., 2005. 47–54.
- 108 Vö. Szabó I., 2005. 48. Azaz magyarság és református vallás egybeesik Szabó felfogása szerint.
- 109 Vallás és népiség kapcsolata felbukkan még az asszimilációs tanulmányokban is Szabónál. Vö. a későbbiek.
- 110 Szabó I., 2005. 49.
- 111 Vö. mindehhez pl. még Bartha E., 1991. 188–201.
- 112 Szabó I., 2005. 51.
- 113 Szabó I., 2005. 53. A kérdéskörrel kapcsolatos Szabónak az Ukrajnával kapcsolatos, 1939-ben a Magyar Szemlében megjelent írása, amire kutatásaim során bukkantam, ismeretlen volt a korábbi Szabó Istvánnal kapcsolatos irodalomban. Vö. Szabó I., 1939. 262–270.
- „Hivatkozni szoktak már a múltban is Németország északi és déli németjeire, akik között állítólag nagyobbak lennének a faji és nyelvi különbségek, s az ilyen érveléseket valóban éppen a mi nemzedékünknek kell átértékelnie, melynek hatalmas élményül adatott meglátni a minden németsegeket egyetlen nagy közösségbe formáló *népi gondolat* diadalát. Vajon az orosz lelkiség nem munkálódik-e minden faji és nyelvi eltérések és az életforma különbségei felett az orosz közösség irányában, nem fonódnak-e összefűző hatalmas szálak az oroszországon is?” Vö. Szabó I., 2005. 82.
- A fenti idézetből látható, hogy Szabó Ukrajna kérdését is a népi ideológia szemszögéből közelítette meg, hiszen itt is napjainak, saját korának népi gondolatáról beszél. Expressis verbis bevallja itt ennek tanulmányaira gyakorolt hatását is.
- 114 Vö. A harmadik út felé, 2006. 89–91.
- 115 A dokumentum a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Szabó István hagyatékában található Ms 5439/11. jelzet alatt.
- 116 Vö. Erős V., 2000.
- 117 Vö. egyéb jegyzetek jelen munkában.
- 118 Mindehhez hozzátartozik, hogy Szabó 1938–39-ben, mint erről korábban szó esett a Magyar Szemle hasábjain még két tanulmányt publikált a térség problémáival kapcsolatban. Mindkettőben egyértelmű a politikai aktualitás. Vö. Szabó I., 1938/a. 376–379.; illetve Szabó I., 1939. 262–270.
- 119 Az aláhúzások itt és a következőkben az eredetiben. A szövegben meghagytam Szabó István eredeti helyesírását, illetve mai fülnek talán idegenül hangzó szófordulatait – E. V. (Nagyszőlőst pl. az eredeti szövegben mindig Nagyszőlősnek írta Szabó István.)
- 120 Szabó István itt természetesen az Ugocsa megye munkálataira gondol. Vö. Szabó I., 1937/c.
- 121 A népiségtörténet jellegzetes fogalmáról és problémájáról van szó.
- 122 Vö. előző jegyzet.
- 123 Vö. előző jegyzet. Mint látható, Szabó István Nagyszőlős történetével kicsiben mutatja be a „népiség” alapján való történetírást. Ezt nagyobb keretekben Ugocsa teljes feldolgozásával, illetve országos viszonylatban „A magyarság életrajza” című szintézisében valósította meg. Vö. Szabó I., 1941/c.
- 124 Az új uralom természetesen az első világháború utáni csehszlovák fennhatóságot jelenti.
- 125 Mindebből világos, hogy az előadás az első bécsi döntés után, de még Kárpátalja 1939-ben történt visszafoglalása előtt hangzott el.
- 126 Teleki Pál levele Szabó Istvánnak, Ms 5438/161. Bp., 1941. január 27-én

„Nagyságos Úr!

A most meginduló népszámlálással kapcsolatban rendkívül fontosnak tartom, hogy az a valósághoz híven vétessék számba. Erre nézve a számlálást végző összes hivatalos szerveknek a legszigorúbb utasítást adtam. Szeretném azonban a népszámlálási munkát ezenfelül még szakemberekkel is a helyszínen ellenőriztetni, mely munkára Nagyságodat is felkérem.- Ezen munka ellátását illetően a következőképpen tájékoztatom Nagyságodat:

az ellenőrzés különösen annak a vizsgálatára terjedjen ki, hogy a bevallás megfelel-e a tényeknek,

a lakosság adatszolgáltatását bármely irányból nem befolyásolták-e,

a számlálóbiztosok a kérdéseket érthetően, az adatszolgáltató nyelven tették-e fel, ellenőrizhette-e a megszámlált egyén a számlálólap aláírásakor a beírt adatokat és azokat bevallásával megfelelőnek tartotta-e.

Mindezek megfigyelése azonban úgy kell, hogy történjen, hogy a számlálóbiztos munkáját ne zavarja, ne zavarja [sic!], ne befolyásolja, de munkájukat megfigyelje és azon kívül, hogy a számlálóbiztos a falvakba is elkíséri – az iránt távlatból is érdeklődjék. Kerülendő a feltűnő fellépés és a számlálóbiztosnak munkája közben

esetleges kérdésekkel való megzavarása. Ha kérdések feltétele esetleg szükségesnek látszana, úgy ez csak akkor eszközölendő, amikor a számlálóbiztos már minden kérdést feltett, az ívet kitöltötték és a megszámlált fél azt aláírta.

A fentiekén túlmenően kérem Nagyságodat, hogy megfigyeléseit terjessze ki mindenre, ami a népszámlálás szempontjából – tudományos alapokon is – érdekes lehet, hiszen a Nagyságodra bízott ellenőrző feladat tulajdonképpen nem arra szolgál, hogy azt a számlálóbiztos, akivel véletlenül összekertül egyénileg ellenőrizze, hanem inkább arra, hogy majd a szakemberek megfigyeléseinek összegezése alapján tanulságot vonjunk le és a leszűrteket a legközelebbi népszámlálásnál – de tudományos alapon is – felhasználhassuk.

A számlálóbiztosok és közigazgatási hatóságok előre informálva lesznek Nagyságod kiküldetéséről.

Ismételten kérem tehát Nagyságodat, hogy a népszámlálásnak helyszíni ellenőrzésében részt

venni és megfigyeléseiről, tapasztalatairól a konkrét esetek felsorolásával engem tájékoztatni szíveskedjék.

Tiszteletem nyilvánításával

Teleki Pál”

Telekihez vö. Ablonczy B., 2005. Telekinek konkrétan a Kárpátaljához fűződő tevékenységéről Ablonczy B., 2004. 147–155.

Feltételezésem szerint az 1941-es német népszámlálásban való részvételről van szó a levélben. Erről vö. Dobos B., 2005. 398–402. Illetve Spannenberger, N., 2005.

Szabó István lányának visszaemlékezése szerint Teleki Pál jelentős feladatot szánt Szabó Istvánnak Kárpátalja 1939-as visszatérése idején, nyilván, mint a terület fontos szakértőjének. Részben ezzel függhet össze 1938-as rádióelőadása Nagyszőlősről, de a Magyar Szemlében megjelent, korábban szintén közölt cikkek is ezt idézik fel.

Globális szolidaritás

A segélynyújtás keresztény gyakorlata a Közel-Keleten és a szubszaharai Afrikában

---

Írásunkban azt mutatjuk be, hogy miként valósul meg a nemzetközi segélynyújtás széles körben elfogadott civil gyakorlata szerinti „globális szeretet”, avagy a „keresztény caritas”. Az elméleti megalapozást a Magyar Máltai Szeretetszolgálat közel-keleti és afrikai programjaival illusztráljuk, hogy az elvek miként válthatóak életre. A kérdést napjaink egyik legaktuálisabb és legjelentősebb globális kríziséen, a menekült- vagy migrációs válságon, valamint a nagyvárosi szegregáción keresztül vizsgáljuk. Azt a kérdést tesszük fel, hogy melyek a téma sajátosságosan keresztény elemei, melyek azok az elméleti alapok, amelyek – ha vannak ilyenek – egyedien keresztény karakterűvé tesznek egy segélynyújtási gyakorlatot? Amennyiben igen, mennyiben, valamint meg tudnak-e valósulni az elvek, az elmélet a mindennapok karitatív, segélyezési munkájában?

(Bevezető) A közel-keleti keresztény közösségek apadása kétségbeejtő méreteket öltött az elmúlt években. A kereszténység ősforrásának tekinthető Libanonban, Szíriában, Jordániában vagy éppen Irakban a naponta ismétlődő véres összecsapások mára a mindennapok részeivé váltak. A legtöbb támadás a vallási diszkriminációt monitorozó intézetek kutatásai alapján¹ a keresztényeket éri, amellyel kapcsolatban a nyugat máig gyakran közömbös. Szíriában például a különböző vallási felekezetek korábban relatíve békében éltek egymással: mára a keresztények 40-50%-a eltűnt. Irakban ez a szám még drasztikusabb: a keresztények 80%-a tűnt el az országból. A fizikai üldöztetés bizonyos közel-keleti térségekben élők számára mindennapos, amely hatásra a kereszténység lassan eltűnik annak ősforrásából.² A fő kérdésünket ezért úgy is feltehetnénk: mit jelent az üldöztetést szenvedő keresztényeknek irányuló segélynyújtás a gyakorlatban? Hogyan egyeztethető ez össze a segélynyújtás nemzetközi jó gyakorlata szerinti (pozitív vagy negatív) megkülönböztetésétől mentes elvével? Mit jelent a segélynyújtás keresztény formája, létezik-e ilyen és mi a Magyar Máltai Szeretetszolgálat elvi megközelítése, valamint gyakorlati megvalósítása?

(Elméleti megfontolások) „Szegények mindig lesznek veletek, de én nem maradok mindig veletek” (Mt 26,11) – olvashatjuk Máté evangéliumában a nem kifejezetten optimista, de annál realisabb képet földi életünk szociális és társadalmi perspektívájáról. Jól tudjuk: Isten országa bennünk, köztünk van³ – ez Jézus és az Újszövetség egyik legfontosabb, felszabadító erejű üzenete. Mégis, ez örömhír ellenére, korokon átívelő a szegénységgel, nyomorral való napi szembeesülés. Civil, egyházi és állami szervezetek tömege ajánl itthon és szerte a világban egyéni válaszokat a szegények ezerféle fájdalmának enyhítésére: sebeket kötöznek, ételt-italt kínálnak, otthont nyújtanak és megannyi más formáját ajánlják a nélkülözők hiányainak enyhítésére. Ezek némelyike keresztény alapú szerveződés. Számukra a segélynyújtás gyakorlata a civil, professzionális kereteken túl sajátosságos, egyedi karaktert adó krisztológiai, biblikus tartalmat is jelent. Kétségtelenül olyan többlet ez, amely arra kell ösztönözze e szervezeteket, hogy

tegyék fel maguknak a kérdést: koherens-e az elvégzett segélyezési munka Krisztus, a Szentírás és önnön egyházuk tanításával? A kérdés azonban inkább úgy hangzik: megragadható-e egyáltalán egyedi keresztény karakter, többlettartalom a hagyományos, hit alapú⁴ karakter nélküli, „semleges” segélyezési gyakorlathoz képest? Többlet-e vagy csupán szemléletbeli különbség, elemeiben eltérő működési mechanizmus?

Az irgalmasság, mint a keresztény segélynyújtás ősfomája

„Gyermekeim, ne szeressünk szóval és nyelvvel, hanem tettel és igazsággal” (1Jn 3,18) – lehetne a mottója a keresztény segélynyújtásnak. És valóban: beszélhetünk-e keresztény gyakorlatról, ha nem hatják át embertársaink iránti szeretetből, gondoskodásból, felelősségvállalásból fakadó jócselekedetek? Így az se véletlen, hogy ezzel a gondolat-tal kezdődik Ferenc pápa a szegények első világnapjára küldött üzenete, amelyet 2017. november 19-én ismerhettünk meg. Ferenc pápa az Irgalmasság rendkívüli szentévében már elővételezte, hogy annak lezárást követően a keresztény világ figyelmét egy dedikált nappal a szegények, rászorulóknak felé irányítja. És valóban: Jézus és az Újszövetség fő üzenete Isten országának az „itt és mostban” történő eljövételében és a szeretetparancsban fejeződik ki. E krisztológiai értelemben vett szeretet gyakorlására maga az Atya, majd a Fiú adott ősmintát: „Mert úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen” (Jn 3,16) – olvashatjuk János evangéliumában Isten megelőző szeretetét (vö. 1Jn 4,10–19), amely gondolat így folytatódik: „nem azért küldte el a Fiút a világba, hogy elítélje a világot, hanem, hogy üdvözüljön a világ általa.” Krisztus megelőző szeretete Péter apostollal folytatott párbeszédében is megjelenik, amikor háromszor kérdezi meg az apostolt, hogy szereti-e őt, és Péternek háromszor kell kinyilvánítani iránta érzett szeretetét.⁵

Krisztus megelőző szeretetét az iránta, valamint embertársaink iránt tanúsított odaadással, szeretettel (jócselekedetekkel) gyakorolhatjuk. Ez e magatartás visszatükröződése, példájának utánzása (Imitatio Christi)⁶ Jézus „utánzása” (vö. 1Pt 2,21) a kereszt személyes hordozásával fejeződik ki – ez a „krisztuskövetés” azon formája, amellyel a legszorosabb értelemben Jézus tanítványaivá szegődünk. Ezzel áll párhuzamban a legfőbb szeretetparancs követése, amely a jócselekedetekben valósulhat meg. Így érkezünk el a szeretetszolgálat kifejezéséhez, amelyet később is szívesen használnak az egyházi dokumentumok.

A keresztény jócselekedetéről, mondhatjuk az irgalmasságról, Lukács által olvashatunk részletesen, azt is mondhatnánk, hogy ez a „szegénység evangéliuma”. Lukács elmondásából megismerjük a „szegények egyháza” kép természetét és biblikus, valamint krisztológiai jelentését. „Az egyházat üldözték, mert általában jogilag védtelen személyek – szegények, alacsony sorsúak, asszonyok, «pásztorok» – alkották. Első körvonalait már a gyermekkor evangéliumában látjuk. Ennek szereplői – a Máté 1–2-ben olvasható leírással szemben – nem a nagyok, nem az uralkodók, a papok vagy a mágusok, hanem a nép egyszerű gyermekei. Márai egy ismeretlen názáreti szűz; Simeon és Anna, az első hívők, csak hitükben gazdagok. Az üdvösség örökösei, a jövendő ország ősmintái a pásztorok. Ők alkotják az első messiási közösséget: ők az első az örömhír befogadására és arra, hogy részesüljenek az új idők boldogságából. A «szegények egyháza» ezeken a lapokon jelenik meg először”.⁷ Mindez tehát azért fontos a számunkra mert itt nyer először alakot, itt ismerhetjük meg Krisztus első közösségének természetét és összetételét, így nyer értelmet a krisztológiai szegénység mély tartalma és szellemi, történeti megalapozása.

A hagyomány két szentírási könyvet, az Apostolok Cselekedetét és egy Evangéliumot tulajdonít Lukácsnak, jóllehet életéről csak keveset tudunk. Szent Pál úgy fogalmaz, hogy „a kedves orvos” (3Kol 5,15). Személyét, egykori hivatásának lényegét Krisztus

földi küldetésével kapcsolja össze, aki a megváltás művével hozta el az embereknek, bűneikre a gyógyulást. Különös részvétet érzett a beteg, elesett, rászoruló ember iránt. Evangéliumában érzéketlenül írja le az irgalmasság konkrét cselekedeteit. „A Legenda Aurea szerint maga a Lukács-evangélium is gyógyít, mégpedig háromféleképpen: sebeket gyógyít azáltal, hogy a megtört szívűeknek hirdeti a megváltást; erősít azáltal, hogy elmondja az örömhírt; végül megőrizz az újabb romlástól azáltal, hogy közli az isteni törvényeket és evangéliumi tanácsokat.”⁸

Az irgalmas szamaritánus története különösen jelentős, mert megismerhetjük általa az irgalmasság testi és lelki cselekedeteit: „az éhezőknek ételt adni, a szomjazóknak italt adni, a szegényeket ruházni, az utasoknak szállást adni, a beteget és a börtönben levőket látogatni, a halottakat eltemetni.”⁹ Ezeket a szent hagyomány máig őrzi és az irgalmasság testi cselekedeteinek tekinti. Gyakorlati megvalósulásával kapcsolatban így fogalmazott Ferenc pápa a szegények világnapi üzenetében: „Ne úgy gondoljunk a szegényekre, mint a heti egyszeri jócselekedet alanyaira, vagy még kevésbé, mint olyan emberekre, akiket időnkénti felbuzdulásból megsegítünk egy-egy gesztussal, hogy megnyugtassuk a lelkiismeretünket. Valódi találkozássá van szükség a szegényekkel, a velük való osztozásra, ami aztán életstílusunk részévé válik.”¹⁰ Az irgalmas szamaritánus története különösen fontos kép ezért minden keresztény karakterű karitatív akció vonatkozásában, mert itt jelenik meg talán legdirektebb formában az elesett szegényen való odafordulás „radikális” példája, amely nem ismer faji, etnikai, társadalmi határokat. A szeretet egyetemességéről, és a szeretet ősmintájáról ebben a bibliai példabeszédben olvashatunk (vö. Lk 10,25–37). Mondhatnánk azt is, hogy ez a keresztény élet „programja”, krisztológiai életvezetés zsinórmértéke. Az evangéliumi rész kiemelt fontossággal bír, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat vonatkozásában jelentősége Jézus főparancsához hasonlítható (vö. Mk 12,30–31 és Jn 13,34).

A segítségre szorulóhoz való „odafordulás” irányát, a segítség „kedvezményezettjének” definiálást is ebben a részben ismerhetjük meg, amikor Jézus a „törvény” soraira hivatkozik az örök életéről folytatott párbeszédben. Kulcsfontosságú a jelenet, amikor Jézus a „felebarát” szót értelmezi egy segítségre szorulóhoz való odafordulás példáján keresztül. A szöveg így hangzik Lukács evangéliumának 10. fejezetéből: „De ki a felebarátom?” *Válaszul Jézus ezt mondta neki:* „Egy ember ment le Jeruzsálemből Jerikóba, és rablók kezébe esett, akik kifosztották, megverték, azután félholtan otthagya elmentek. Történetesen egy pap ment azon az úton, de amikor meglátta, elkerülte. Hasonlóképpen egy lévita is odaért arra a helyre, és amikor meglátta, ő is elkerülte. Egy úton lévő szamaritánus pedig, amikor odaért hozzá és meglátta, megszánta. Odament, olajat és bort öntött sebeire, és bekötötte azokat. Aztán feltette őt a saját állatára, elvitte egy fogadóba, és ápolta. Másnap elővett két dénárt, odaadta a fogadónak, és azt mondta neki: Viselj rá gondot, és ha valamit még ránköltesz, amikor visszatérek, megadom neked. Mit gondolsz, e három közül ki volt a felebarátja a rablók kezébe esett embernek?” Ő így felelt: „Az, aki irgalmas volt hozzá.” *Jézus erre ezt mondta neki:* „Menj el, te is hasonlóképpen cselekedj.” (Lk 10, 29–37) Az istenszeretet-emberszeretet egybeolvadását ismerhetjük meg itt, ahol eltűnnek a Krisztus előtti korok merev határai, politikai, etnikai és földrajzi kategóriái. De mit jelent a „felebarát” kifejezés, amelyről Jézus beszél és amelyet az irgalmas szamaritánusról szóló példabeszédben megismerhetjük. A szó a latin *proximus*, hozzánk fizikai értelemben véve legközelebb álló embertárs irányába képzelettel el. „Az ószövetségi kinyilatkoztatásnak ez a teocentrizmus volt a talpköve, de a keresztény igehirdetés ezt kiegészítette a Lev 19,18 egyik gyakorta elfeledett szövegével: «szerezd felebarátodat, mint önmagadat». A felebarát (görögül: plészion, héberül: re'â) olyasvalakit jelöl, aki «közül áll» az emberhez, aki a

közelében lakik, és akivel valamilyen közösségben van. A zsidó számára ez a választott nép tagjai közé tartozó honfitárs volt, és legfeljebb a zsidó vallásra tért emberek lehetett még felebarátnak tekinteni. Jézus nem ért egyet ezzel a beszűkítő értelmezéssel, jóllehet elfogadja a törvény szokványos megfogalmazását. (...) Istent szeretni és a felebarátot szeretni, ugyanaz a dolog: az egyik nem lehetséges a másik nélkül. (...) Ezért nem szabad jobban kedvelni az egyiket, és semmibe venni, elfeledni vagy leértékelni a másikat.”¹¹ Vagyis a fogalmat eredetileg egyfajta hierarchikus rendszerben képelték el, amely a családunk, szűkebb környezetünk, népünk, hazánk irányából „terjeszkedik” tovább. Jézus azonban a felebaráti szeretetet összekapcsolta az Istenszeretettel, így felelt ő a megelőző szeretetre, mintegy kiterjesztve, egyetemessé téve a szerinte beszűkítő értelmezést.¹² Az amor proximi¹³ tehát az embervoltunk okán történő gyakorlat, amely a keresztény erkölcsiség alapkövetelménye, erről a Szentírásban így olvashatunk: „Új parancsot adok nektek, hogy szeressétek egymást! Amint én szeretlek benneteket, úgy szeressétek ti is egymást! Arról tudják meg majd rólatok, hogy a tanítványaim vagytok, hogy szeretettel vagytok egymás iránt” (Jn 13,34). Ugyanezt olvashatjuk Jakab apostolnál is, aki levelében félreérthetetlenül fogalmaz: „Hallgassatok ide, szeretett testvéreim! Hát Isten nem azokat választotta-e ki, akik a világ szemében szegények, hogy a hitben gazdagok legyenek, és örököljék az országot, amelyet azoknak ígért, akik őt szeretik? Ti mégis lenézitek a szegényt. Hát nem a gazdagok zsarnokoskodnak fölöttetek és hurcolnak benneteket a bíróság elé? [...] Mit használ, ha valaki azt állítja, hogy van hite, tettei azonban nincsenek? Üdvözítheti a hite? Ha valamelyik testvérnek nincs ruhája és nincs meg a mindennapi tápláléka, és egyiketek így szólna hozzá: »Menj békében, melegeg, és lakjál jól!«, de nem adnátok meg neki, amire testének szüksége van, mit használna? Ugyanígy a hit is, ha tettei nincsenek, magában holt dolog” (ApCsel 2,5–6; 14–17).

A *Deus caritas est* kezdetű enciklika, XVI. BENEDEK pápa első körleve, így fogalmaz a most említett példabeszéddel kapcsolatban: „az irgalmas szamaritánus példabeszéde mindenekelőtt két fontos dolgot közöl. A »felebarát« addig alapjában az izraelitákat és az Izrael földjén meglepedett idegeneket, azaz egy ország és egy nép szolidáris közösségét jelentette. Most ez a határ eltűnik: mindaz, akinek szüksége van rám, s akin segíteni tudok, a felebarátom. A »felebarát« fogalma egyetemessé válik, mégis konkrét marad. Annak ellenére, hogy minden emberre kiterjed, nem egy kötelezettségek nélküli távszeretet kifejezője, hanem itt és most gyakorlati beavatkozást követeli. Az Egyház feladata marad, hogy e távoli és közeli pontok összekapcsolását mindig újra értelmezze tagjai gyakorlati életében.”¹⁴

„Lám, egy szegény kiáltott s az Úr meghallgatta” (Zsolt 34,7) – olvashatjuk a Zsoltárok könyvében a segélykiáltás egyik bibliai ősmintáját. A szegényekről való gondoskodás a legelső keresztény közösség számára is alapvető fontosságú volt. Nem csoda tehát, hogy ezer évvel később a Szuverén Máltai Lovagrend tagjai irányába célul és jelmondatául tűzte ki, hogy „megígérjük, hogy *uraink*, a *betegek* szolgálai leszünk”. Erről bővebben e dolgozat második részében írunk. A rászoruló, nélkülözők irányába fordulás személyes felelősség kérdése tehát, amelynek gyökere keresztény hitünk alapja. „Birtokaikat és javaikat eladták, s az árát szétosztották azok közt, akik segítséget szentvedtek” (ApCsel 2,45). Olvashatjuk az Apostolok Cselekedeteiben, nyilvánvalóvá téve, hogy az első keresztények élénken gondoskodtak a környezetükben lévő rászorulókról.

A Katolikus Egyház megnyilatkozásainak néhány közvetlen vonatkozása

Most folytatva az elkezdett teológiai források rövid bemutatását, továbbra is hivatkozási szándékkal mutatjuk be a főbb releváns egyházi dokumentumokat. A keresztény társadalmi tanításnak három tartóoszlopa van: (1) Kiindulópontja: a személy, aki egyszerre

individuum és társadalmi lény. A Máltaiak ezért mindig „a másik embert” állítják figyelmük középpontjába. Ahogy a Magyar Máltai Szeretetszolgálat alapító elnöke gyakran fogalmaz, „csak a másik emberben találjuk meg önmagunkat, csak a másik ember fel-emelésével válhatunk mi is többé”. Mondhatnánk leegyszerűsítve: korra, nemre és vallási hovatartozásra függetlenül keressük a másikban az emberit, ítélet nélkül gondozzuk a szegényt és rászorulókat, akihez helyzetünkben adódóan odahajolhatunk és átölelhetjük, hogy ismét a maga méltóságában éljen és fejlődhessen tovább.¹⁵ „Az individuum egyszeri, megismételhetetlen, nem kicserélhető lény, akit nem funkciója és hasznossága, hanem léte tesz értékké. Az individuum nem valami máshoz viszonyítva, más dologban való közreműködése miatt, hanem önmagáért érték.”¹⁶ Ez az egyetemes személyiségelev munkánk szempontjából is alapvető. Nem ad „lehetőséget” a másikkal szembeni hátrányos vagy éppen kedvező megkülönböztetésre; ahogyan a mentőorvos sem szelektálhat ellátott és ellátott között egyéni szempontok által vezérelve egy esetleges közúti baleset alkalmával... A mi perspektívánkból tehát az egyetlen vizsgált szempont pusztán a rászorultság állapota, mértéke. (2) „A keresztény társadalmi tanítás második alapkoncepciója a szolidaritáselv: az ember a közösség segítségével tud kibontakozni, azaz rászorul másokra; ugyanakkor ő maga is hozzá tud járulni a közösség épüléséhez, segíteni tud másokat. Az antropológia az én-te kapcsolat és a párbeszédképesség szerepét hangsúlyozza. (...) A szolidaritáselv szerint az egyén és a közösség ontológiailag és etikailag egyaránt egymásra irányul. Természete szerint az ember a közösségre van utalva és abban és annak javára valósítja meg hivatását. Megfordítva pedig a közösség (és a társadalom) célja és feladata tagjai, az egyének támogatása. (...) A szolidaritás: közösségépítés, a társadalom működésének fejlesztése, szervezetének hatékonyabbá tétele; felelősségvállalás konkrét személyekért, ügyekért és eljárásokért.”¹⁷ (3) A rendszer harmadik alapeleme AQUINÓI SZENT TAMÁS, a skolasztika, XI. PIUSZ és BOLDOG VI. PÁL pápa óta a szubszidiaritás elve. Ez a ma gyakran használt kifejezés évszázadok óta alapelve a keresztény társadalmi tanításnak. Célja nem kevesebb, mint hozzájárulni egy jobb társadalom kialakulásához. Ennek az igen összetett elvnek témánk szempontjából egyik lényeges vonatkozása, hogy „ha az egyén (vagy az alacsonyabb szintű közösség, szervezet) segíteni tud magán, a közösségnek (társadalomnak) nem szabad helyette az »önsegélyt« elvégezni, vagy átvállalni a felkínált támogatással, hiszen az valójában nem segítség, hanem az önálló képesség csökkentése lenne. Ha azonban az önmagára utalt egyén (...) nem tud magán segíteni, a problémamegoldás meghaladja erejét s ezért rászorul a (...) közösségre, akkor annak segítséget kell nyújtania...”¹⁸ Jóllehet az egyház társadalmi tanítása nem szűk értelemben vett szociális útmutatás, annál több: az emberi együttélés és a társadalom egészére vonatkozó normarendszer. Mégis az általános vagy konkrét helyzetekben fontos forrásunk, amelyekből most csak röviden érintettük a számunkra is irányadókat.

Hasonlóan lényeges a Katolikus Egyház Katekizmusa, amely a Római Katolikus Egyház tanításának szerves és rendezett összefoglalása. Tanítása sajátos dimenziójának középpontjában a felebaráti szeretet kifejeződése áll, amelynek „gyümölcsei: az öröm, a béke és az irgalmasság; a szeretet megköveteli a jótékonyt (..) szabad és érdektelen marad...”¹⁹ A másik személyének tiszteletben tartásával és az ember transzcendens méltóságával kapcsolatban világosan kimondja, hogy „mindenki köteles embertársait kivétel nélkül úgy tekinteni, mint »másik önmagát«, törődni azzal, hogy élhessenek és birtokolják az emberhez méltó élet feltételeit”.²⁰ A közösségi elköteleződést illetően is fontos alapvetést rögzít, a munkánk térbeli kiterjedése vonatkozásában: „a részvétel el-

sősorban azzal valósul meg, hogy valaki vállalja a kötelezettséget ott, ahol magára veszi az egyéni felelősséget: azon gondoskodás által (...), amellyel saját munkáját végzi, részt vesz a másik, ill. az egész közösség javának előmozdításában.”²¹

További konkrét tanításokat, alkalmazható elveket olvashatunk ki egyes pápák meghatározott témákat feldolgozó körleveleiből, úgynevezett enciklikáiból. A pápai Tanítóhivatal szeretetszolgálatról, keresztény segélynyújtásról szóló dokumentumai közül az egyik első, az 1891-ben a XIII. LEÓ PÁPA által kiadott *Rerum novarum* enciklika volt, amely többek között szól az állam kiegyenlítő szerepéről és meghatározza a közjó fogalmát. Ezt követte 1931-ben XI. PIUS *Quadragesimo anno* enciklikája, majd BOLDOG XXIII. JÁNOS PÁPA 1961-ben adta ki *Mater et magistra* majd *Pacem in terris* enciklikáit. Fontos megemlíteni a II. vatikáni zsinat *Gaudium et spes* vagy éppen BOLDOG VI. PÁL PÁPA *Populorum progressio* és *Octogesima adveniens* kezdetű iratait. Az előbbi roppant fontos dokumentum, mert mélyen elemzi a népek fejlődésének nehézségeit, az éhség, a nyomor és a járványok problémáit; szól a családról és a népesedés kérdéséről, ahogyan a népek testvériségéről is és a szolidaritás kötelezettségéről, párbeszédéről vagy éppen a vendégmunkásokról. Nem kevésbé fontosak SZENT II. JÁNOS PÁL írásai sem, mint a *Laborem exercens* vagy a *Sollicitudo rei socialis*, ahogyan XVI. BENEDEK PÁPA *Caritas in veritate* enciklikája az ember teljes értékű fejlődéséről, mely utóbbiról külön gondolkodunk el a későbbiekben. De ki kell még emelni FERENC PÁPA *Evangelii gaudium* című buzdítását a közösségi elköteleződésről. Ezzel kapcsolatban említsük meg azt a sajtóságotan latin-amerikai légkörből táplálkozó, radikálisan biblikus és emberbaráti megközelítést, amellyel a migránsok ellátására és befogadására biztatta szorosabban a hozzá világnézeti alapon legközelebb állókat, de a világ egészét és benne minden jóakarátú embert. A Szentszék – és a pápa – álláspontjára később részletesebben is kitérünk.

A szociális kérdések minden korban mást jelentettek, az éppen aktuális társadalmi nehézségek mindig új helyzetekkel és problémákkal szembesítették a kor emberét, így a Katolikus Egyházat is. A fent bemutatott pápai dokumentumok, tanítóhivatali megnyilatkozások mentén egy szociális tanítási ív bontakozott ki, melyet összefoglalóan az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa 2004-ben *Az Egyház szociális tanításának compendiuma* című kötetben tett közzé. A monográfia kivitelű könyv három részben foglalkozik az Egyház társadalmi tanításaival, valamint foglalja össze az elmúlt évszázadok enciklikáinak szociális vonatkozásait. Az első rész teológiai tanítás, címe: Isten emberiség iránti szeretetének terve. A második részben olyan jelentős témák szerepelnek, mint a család a munka, a gazdasági élet, politika, környezetvédelem, béke, valamint az állam és a vallás viszonya. A harmadik rész az Egyház pasztorációs tevékenységének, és a világi hívek elkötelezettségének elveit foglalja össze.

XVI. BENEDEK PÁPA *Deus caritas est* kezdetű enciklikája különös jelentőséggel bír az egyház szeretetszolgálatról szóló elmélkedésében. Szimbolikusan is tekinthető, hogy XVI. BENEDEK első enciklikáját egész terjedelmében a szeretet témájának szenteli. Annak a szeretetnek, amit Krisztus megelőző módon nekünk ajándékozott és körülvesz minket, és amit nekünk kell továbbadni. Elsőként a keresztény karitatív cselekedetek nyelvi lehatárolásával és elemzésével foglalkozunk. Honnan ered a szeretet szó, és mit jelent jelen írás témája, a szeretetszolgálat kapcsán? A korábbiakban hosszabban beszélünk az Atya és a Fiú megelőző, előzetes szeretetéről, amelyet viszonzunk, illetve embertársaink többek között irányába jócselekedetek formájában gyakorlunk. De miben rejlik a „szeretet”? „Melyik” szeretetről beszélünk, ha a karitatív aktusokról van szó? Egyáltalán: létezik-e többféle szeretet? Az enciklika első részében az erosz és agapé szavak közti különbségtétel kapcsán erről gondolkodik. „A férfi és a nő közötti szeretetnek, mely nem

gondolkodásból és akarásból fakad, hanem az egész embert egyszer csak hatalmába vesi, a görögök az erosz nevet adták. Már most elővételezzük, hogy az Ószövetség az erosz szót csak kétszer használja, míg az Újszövetségben egyáltalán nem fordul elő. A szeretetet kifejező három görög szó közül – erosz, philia (baráti szeretet), agapé – az újszövetségi iratok az agapé részesítették előnyben, mely a görög nyelvhasználatban mellőzött volt. A baráti szeretet (philia) fogalmát a János-evangélium használja, és elmélyítette a jelentését, hogy a Jézus és tanítványai közötti kapcsolatot kifejezze.²² Az erosz tehát, a görög hagyományból eredően valamiféle mámor-szerű állapot, elragadtatottság, amely egyszerűbb szóhasználattal élve közelebb áll a férfi és nő közötti szerelemhez. A mítoszokban, vallásokban ez többnyire kultuszok formájában jelent meg, amelyekben az „istenivel” való személyes egyesülés játszotta a főszerepet. A test és lélek általi szeretet kettőssége régi koroktól fogva foglalkoztatta az embert. Különbséget látott a profán és a szakrális, metafizikai értelemben vett szeretet között. „A szeretet lényegéről kezdetben inkább filozófiai gondolataink maguktól vezettek át a bibliai hitbe. Abból a kérdésből indultunk ki, hogy a szeretet szó különböző, olykor ellentétes értelmezései vajon valami belső egységre utalnak-e, vagy függetlenek egymástól; különösen pedig abból a kérdésből, hogy vajon az az üzenet, amely a Szentírásból és az Egyház hagyományából a szeretetről hangzik felénk, jelent-e valamit a szeretet általános emberi tapasztalata számára is, vagy esetleg teljesen szemben áll vele. Találkoztunk a két alapszóval: az erosszal mint az „e világi” szeretet szavával, és az agapéval, mely a hitben megalapozott és hittel megformált szeretetet fejezi ki. E kettőt gyakran úgy is szembeállítják egymással, mint „föl-emelkedő” és „lehajló” szeretetet.”²³ Az enciklika kulcsfogalomként használja a „lehajló szeretet” fogalmát, amelyet a szeretetről szóló gondolkodással összekapcsolva alkotja meg a „szeretetszolgálat” kifejezést. Vagyis: olyan szeretet, amely odafordul, lehajol az arra szoruló felé, és őt szolgáló gesztusban fejeződik ki, ölt testet. Ahogy fogalmaz, ez az Isten ember iránti erosza, olyan föltélen ajándék, mint a minden ellentételezés nélküli megbocsátó szeretet. A keresztény hit újdonsága, hogy Isten egyszülött fiát küldte az emberért, adta az embernek, hogy aztán mint „elveszett bárány” szegődjön a rászoruló ember szolgálatába. Ez a rászorultság természetesen többet jelent egy pohár víznél vagy falat kenyernél: rászorultságunk tépje nem kevesebb, mint emberi mivoltunk legmélyebb egzisztenciája. Krisztus kereszthalálában lehajolt az emberhez, hogy aztán felemelje őt az Atyához. Az enciklika huszadik fejezetében hosszan elemzi a szeretetszolgálatot, mint az egyház feladatát. „Az istenszeretben gyökerező felebaráti szeretet elsődlegesen minden egyes hívő feladata, ugyanakkor az egész egyházi közösség feladata is minden szinten: a helyi közösségektől kezdve a részegyházakon (egyházmegyéken) át az egész világegyházig. Az Egyháznak mint közösségnek is gyakorolnia kell a szeretetet. Ez viszont megköveteli, hogy a szeretetnek meglegyenek a szervezetei ahhoz, hogy a közösségi szolgálatot rendezetten tudja végezni.” – kezdi a szerző e fejezetet. Ez az intézményesült „diakónia” szolgálatban öltött testet, amelynek formái már az első századokban, később pedig Nagy Szent Gergely pápa és Szent Lőrinc alatt formálódott tovább. XVI. Benedek elmékedését olvasva az a kép tárulhat elénk, hogy az egyház első és legfontosabb feladata az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlása.²⁴ Ennek fényében különösen furcsa, hogy miért csak az elmúlt 100-200 évben került a figyelem középpontjába a keresztény szeretetszolgálat, és miért van máig némileg alulreprezentálva ez a kérdés egyházunkban. És bár igaz, ahogy az enciklika is megállapítja: „Ez politikai feladat, ezért nem lehet közvetlenül az Egyház feladata. Ugyanakkor azonban emberi feladat, ezért az Egyháznak kötelessége az értelem megtisztítása és az etikai képzés által a maga módján hozzájárulni ahhoz, hogy az igazságosság követelményei egyértelműen

és politikailag megvalósíthatók legyenek.”²⁵ Mégis, ha krisztológiai szempontból nézzük, minden korok egyházi cselekményeinek központi magját kellene, hogy jelentsék a rászorulókat felé történő jótettek.

(A segélynyújtás világi gyakorlata) A keresztény hagyomány egyik alapvető karaktere, alapeszménye tehát az irgalmasság, a rászorulóhoz való segítő odafordulás. Melyek azonban azok a világi, professzionális elemek, amelyek ma meghatározzák a nemzetközi segélynyújtás rendszerét, így kiegészítései, régi-új keretül szolgálhatnak a korábban bemutatott elvi alapokhoz?

A nemzetek közötti kapcsolatok rendszerében sajnos nem volt mindig prioritás a rászorulókat való igényeinek vizsgálata. Az egykori európai gyarmatosítók „kapacitásbővítései” jellemzően a „támogató” fél érdeke szerint történtek, hiszen infrastruktúrális korszerűsítések voltak szükségesek a gyarmati tisztviselők és általában az utazók számára. A kor terminológiája szerint ezek civilizációs támogatások voltak: modern egészségügyi, oktatási és adminisztrációs rendszerek épültek ki. E támogatások több szempontból a későbbi fejlesztési segélyezés előképeinek tekinthetők, jóllehet aligha beszélhetünk érdekektől mentes, a helyi lakosság fejlesztésén alapuló, igényeit szem előtt tartó gyakorlatról (Word Bank, 1981, 9–12). A koloniális kötelek megszűnését követően a korábbi európai gyarmattartó országok ellensúlyozni kívánták az egykori egyoldalú kapcsolataikat, ugyanakkor fenn is szerették volna tartani érdekeltységüket, elsősorban az ipari szempontból nélkülözhetetlen nyersanyagok biztosítása érdekében (Szabó et al. 2014, 243–245). Amennyiben Harry S. Truman már említett „merész új programját” tartalma és szóhasználata okán a nemzetközi fejlesztési segélyezés origójának tekinthetjük, úgy Robert Schuman francia külügyminiszter 1950. május 9-én elmondott deklarációja az afrikai kontinens fejlesztésének európai szintű változata. Úgy fogalmazott, hogy „az erőforrások bővülésének köszönhetően Európa képes lesz arra, hogy egyik alapvető feladatának, azaz az afrikai kontinens felvirágoztatásának megvalósítására törekedjék. Ily módon egyszerűen és gyorsan megvalósul a gazdasági közösség megalapításához szükséges érdekegyesítés, ami a hosszú ideig véres konfliktusok által megosztott országok közötti szélesebb körű és mélyebb gyökerű közösség magját veti el”.²⁶ A koloniális kötelek viszonylag gyors egymásutániságban bomlottak le, emlékeik még túl frissek voltak ahhoz, hogy kritika nélkül vegyenek részt korábbi „gámjajaik” régi-új politikájában. Az új generáció tagjai közül sokan anyanyelvi szinten beszéltek angolul, franciául vagy portugálul, közülük többen amerikai vagy európai egyetemekről tértek vissza, és részt kívántak venni az újonnan formálódó államalakulatok megszervezésében. A hetvenes majd nyolcvanas években olyan formációk jöttek létre, mint az afrikai proletariátus, munkásmozgalmak és később szövetségek. Vezetőik kritikusan tekintettek az európai kezdeményezésekre, saját törekvéseiket felszabadítási folyamatnak tekintették (Meebelo 1986, 414–450). Ezek a folyamatok gyakran ellentétesek voltak az nyugati államok elképzeléseivel és forrásul szolgáltak a későbbi progresszív fejlesztéspolitikáknak, így a post-development áramlatoknak is.

A humanitárius segélynyújtás rendszere, valamint az arra épülő, időben folytatódó vagy esetenként azzal párhuzamosan zajló nemzetközi fejlesztési együttműködés az elmúlt tizenöt, húsz évben jelentős változásokon ment keresztül. A segélyezés iránya, célja gyökeresen átalakult az első fejlesztési „együttműködések” óta. A források allokálása és a rezsimben szereplő donorkorok érdekei is sokat formálódtak. Ahogyan már a recipiensek sem egyoldalú kapcsolatok csendestársai, hanem ideális esetekben partnerségek teljes értékű szereplői. Nem volt ez azonban mindig így, és idealizmus lenne azt gondolni,

hogy mára megvalósult az általános, kölcsönösen gazdagító, helyi szükségleteket és érdekeket mindig szem előtt tartó segélyezés. Több mint ötven évnek kellett eltelnie, hogy a modern fejlesztési segélyezés egyik úttörő történeti alakjának, Harry S. Trumannak a „merész új programját”²⁷ követően először fogalmazták meg hivatalosan is az egyértelműt: a segélyezési gyakorlatokban elsődleges az ember. A Nemzetközi Vöröskereszt és a Nemzetközi Vörös Félhold Mozgalmak 1965-ös Bécsben rendezett 20. nemzetközi konferenciáján alapvetésként rögzítették az emberiség imperatívuszának elvét (ICRC, 2015, 897–898). E szerint minden segélyezési helyzetben a rászorulókat kell elsődlegesen tekinteni, akinek segítségre szorultsága minden más érdeket, szempontot felülír. A segélyezés céljának életük, egészségük és emberi méltóságuk tiszteletben tartása kell, hogy legyen. Ez máig főszabálya a segélynyújtásra irányuló együttműködéseknek, amelyet a későbbiekben további „humanitárius elvekkel” kiegészítettek ki. Közvetetten olyan attitűd, amely ideális esetben minden döntéshozatali kérdésben elsőbbséget kellene, hogy élvezzen. Az alapelveket később az ENSZ 1991-es Közgyűlése is kodifikálta (UN, 1991) és a Humanitárius Ügyek Koordinációs Hivatalának (OCHA) máig előírása. Hasonlóan a Sphere Project Humanitarian Charter and Minimum Standards in Humanitarian Response elnevezésű globális standard-gyűjteménynek is alapja.

A 2000 szeptemberében New Yorkban megtartott Millennium Csúcs elnevezésű találkozó mérföldkő volt a globális szegénység megszüntetéséért folyó küzdelemben. Az eredményeképpen létrejött MDG-k (Millennium Development Goals) néven közismertté vált Millenniumi Fejlesztési Célokkal éppen erre az ellentmondásra kívántak modern válaszokat adni (UN, 2010). 2013-ban a korábban meghatározott negyvenmilliárd dolláros büdzsét további két és fél milliárd dollárral növelték és dokumentumban rögzítették (UN, 2013) a „Post-2015 Fejlesztési Agenda” elnevezésű tevékenységi kört. Az ambiciózus humanitárius törekvés a „millenniumi határidő” lejártát követően új lendületet kapott: az MDG-k kiindulópontul szolgáltak egy új, bővített keretrendszernek: a Fenntartható Fejlesztési Célok (SDG) elnevezésű folyamatnak. A világ állam- és kormányfőinek csúcstalálkozóján 2015 szeptemberében a vezetők elfogadták az új 17 egyetemes főcél, 169 alcélt és indikátorokat is magába foglaló rendszert, amely immár a fenntarthatóság jelígjét tűzte zászlajára.²⁸

Magyar Máltai Szeretetszolgálat részvétele a nemzetközi segélyezésben

A civil, nem kormányzati szervezetek szakterületen betöltött szerepének jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Beépülésük a szakterületbe szintén az elmúlt néhány évtized eredménye. Az egykori keresztény missziók bizonyos megközelítésben munkájuk és szerepük előképeinek tekinthetők: ahogyan a korai, helyi közösségekkel sorsközösséget vállaló, azokat oktadni, fejleszteni, felemelni vágyó missziók szétterültek a világban, esetenként a legtávolabbi, leginkább izolált, megközelíthetlenebb területeken (Bosch 2005, 261–307), úgy dolgoznak ma a civil (és egyházi) segélyszervezetek munkatárai is. Természetesen az előjel, szándék, tartalom gyakran más, ugyanis a nemzetek globális terjeszkedése (gyarmatosítás) és egyes keresztény missziók sokszor összefonódtak és a helyi népek leigázását, meghódítását tűzték ki célul. Ebben az értelemben világos, hogy nem lehet kapcsolat. Annyiban azonban igen, hogy a felvilágosult missziológia társadalomfejlesztő, -építő szerepe történeti előkép a később létrejött nem kormányzati, vagy civil szervezeteknek. Az önkéntesség, karitativitás gondolata is jellemzően a zsidó-keresztény hagyományból fakad. Az egykori gyarmatterületeken elvitathatatlan a jelentősége a korai missziós papoknak, akik iskolákat, árvaházakat működtettek. Oktattak, orientáltak, jövőt adtak a helyi lakosságnak. Munkájuk máig hiánypótló. Aki terepi

munkát végez, tudja, hogy sok esetben milyen széleskörű tisztelet, elismerés övezi a valósi alapú (faith-based,) karitatív munkát végző egyházi szervezeteket. Ideális esetben a pénzügyi, adminisztratív tisztaság garanciái, valamint a közösségépítés, mobilizáció elsőszámú forrásai. Beágyazottságuk, híd szerepük ugyanis sok esetben egyedülálló: ismerik a közösségeket, beszélnek a helyi nyelveket, napi kapcsolatban élnek velük. A civil szervezetek, az úgynevezett alulról jövő kezdeményezések a terepi szintű megvalósítás elsőszámú szereplői. Történelmi kialakulásuknak, fogalmi keretüknek, működési és egyéb vonatkozásainak könyvtárnyai az irodalma. Témánk szempontjából jelentőségük abban áll, hogy – közösségi beágyazódásuk, gyors reakcióidejük, kiterjedt működési területük miatt – az állami, hatalmas apparátussal, bürokratikusán működő szervezetekkel ellentétben a helyi munka szinte kizárólagos megvalósítói.

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat születése egy világtörténelmi eseményhez, a keletnémet menekültek ellátásához kötődik. Mondhatjuk, hogy a szervezet beleszületett a válságba. 1989-ben az NDK polgárai tömegesen érkeztek Magyarországra, hogy Ausztrián keresztül az NSZK-ba juthassanak. Augusztusban a magyar fővárosban tartózkodó, hazatérni már nem akaró keletnémetek magas száma miatt kialakult helyzetet menekültügyi katasztrófahelyzetnek minősítették. A keletnémet menekültek helye még ki sem hűlt, amikor a romániai forradalom, majd 1991-ben a véres délszláv háború tette próbára a fiatal szervezetet – és kívánta azonnali felnőtté válását... E történelmi válságokban való kovácsolódás tette harcedzetté a Szeretetszolgálat munkatársait, és sajátosan mély lelki elköteleződést jelentett hazánk és a világ nehézségeiben való segítő közreműködés mellett. A Szeretetszolgálat lehetőségei akkorra már nemcsak a menekültek befogadásában mutatkoztak meg, hanem más típusú terepi szerepvállalásban is – számos helyen szervezte meg a betegek, rászorulóknak ellátását, a helyi közösségek direkt támogatását, vagy akár a veszélyben lévő emberek Magyarországra menekítését. Kiemelkedő pillanat volt a Szeretetszolgálat Vukovár város ostromakor véghezvitt akciója, amelynek keretében több ezren a szinte biztos pusztulásból juthattak át a túlélést jelentő Magyarországra.

A Szeretetszolgálat az átélt humanitárius krízisek élményével fordul a másik ember felé, így a menekülőben a leginkább rászorulókat látja. Az elhagyottat, aki családját, közösségeit, otthonát és hazáját, életének alapvető elemeit veszítette el, adta fel. Azok hátrahagyása, történetük akár szabad elhatározásból, mindig nyomós indokot kíván. A legtöbb esetben súlyos erők kényszerítik ilyen döntésre az embert. A jövő bizonytalansága, a világban való idegenlét érzése a legerősebbek számára is segítséget kíván. Támogatást a túléléshez, a veszteségek feldolgozásához. A gyermekeknek, gyökereiktől elszakított időseknek, betegeknek és fogyatékkal élőknek különösen. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat közel 15 éve aktív Ázsiában, illetve a Közel-Keleten, és szintén hosszú ideje van tartósan jelen nemzetközi fejlesztési segélyezési programjaival Afrika szarvának némely országában. A magyar Máltaiak dolgoztak Afganisztánban, Pakisztánban, Mianmarban, Szumátrán, Srí Lankán, Indonéziában, Libanonban és Szíriában, Burmában, Vietnámban és Ramallahban egyaránt. 2011-ben elsőként jelentek meg magyar kezdeményezésű programmal Kenya fővárosában. Nairobiban, a terület egyik legnagyobb szegregátumában épülhetett fel az első, magyarok által létrehozott szanitációs központ Afrikában, ahol a helyi lakosok tiszta, egészséges ivóvízhez, és alapvető higiénés szolgáltatásokhoz juthatnak.²⁹ 2012-ben a Külügyi és Külgazdasági Minisztérium támogatásával egy nagyobb szabású, de azonos célú és tartalmú vállalkozás valósulhatott meg Mombasában, az ország tengerparti üdülővárosában, amelynek legnagyobb nyomortelepére a világon elsőként vezette be az ivóvizet a magyar segély-

szervezet. 2013-ban Uganda fővárosában, Kampalában valósítottak meg fejlesztést a magyar Máltaiak, az afrikai nagyváros három különböző szegregált telepén. Az ugandai programban az innovációnak számító, telepi körülmények között egyedi, biogáz-felhasználású központokat hoztak létre. Az aktívház technológiából vett minta az érintett lakosoknak, víz- és higiénés szolgáltatások mellett, az egészséget nem károsító lehetőséget biztosít a főzésre és az otthonok világítására. 2014-ben és 2015-ben a munka Tanzániában folytatódott:³⁰ Dar es Salaam egyik súlyos hiányosságokkal rendelkező általános iskolájának ivóvízellátását fejlesztette, alakította át a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, 2000 gyermek napi vízszükségletét biztosítva. Mindezekkel a Szeretetszolgálat napjaink egyik legnagyobb globális humanitárius kihívására próbált terepi válaszokat adni.³¹

(Közel-Kelet, a kereszténység bölcsője)

Szíria

2011-ben polgárháború tört ki Szíriában. A fegyveres összecsapások az egész országra kiterjedtek, de különösen az északi és keleti területekre. Homsz és Aleppó városai az elsők között kerültek a drámai események középpontjába, előbbinek jelentős része megsemmisült. Aleppó virágzó metropolisza súlyos támadásokat szenvedett, keleti részét szinte porig bombázták. A közel 5 milliós lakossága 2 millióra zsugorodott. A város keleti részében egészségügyi, higiénés szolgáltatások, víz, villany a mai napig nincsen vagy erősen hiányos. Orvosok, ápolók, egészségügyi szakemberek szintén hiányoznak: a támadások áldozataivá váltak, otthonaik elhagyására kényszerültek, vagy a havi 30 dolláros fizetéssel járó állások helyett máshol keresnek boldogulást. Kelet-Aleppóban mind a mai napig csak néhány kórház üzemel nyílt, szociális alapon működő intézményként, az egyik ilyen az Al-Nayrab kerületben található kórház. Az intézmény súlyos kapacitásproblémákkal küzdött, a betegeket alig volt képes ellátni. A helyzetet tovább nehezítette, hogy a kórház közvetlen szomszédságában egy jelentős palesztin menekülttábor is található, ahonnan szintén nagyon sokan keresik fel az intézményt háziorvosi és egyéb ellátás okán. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat 2015-ben körvonalazódott, majd 2017-ben elkezdett fejlesztési programjának célja ingyenes egészségügyi ellátás biztosítása. A kórház túlzott nyomás alatt van, kapacitásai rosszak és folyamatosan csökkennek: technikai eszközök alig állnak rendelkezésre, a műtőt a közelmúltban megsemmisítő találat érte (jelenleg is, munkánk befejezéséig a kórházon kívül konténerben oldják meg az operációkat), a személyzet hiányos. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat ezt az intézményt igyekszik erejéhez mérten támogatni és próbálja újra hatékony egészségügyi intézménnyé alakítani. A harcok eredményeképpen máig több ezer ember él nyíltan elérhető egészségügyi szolgáltatás nélkül, akik napi szinten szenvednek szolgáltatási hiányokban. Nagyon sok a külső és belső menekült is, őket szintén az intézmény látja el (Raqából vagy Khanasserből). Az ellátottak közel 30%-a nő, további 40% gyermek (a családokban 4-10 gyermek van átlagban) vagy idős, mozgássérült. A napi ellátottak száma erősen változó, a zárójelentések száma tekintetében átlagosan napi 300 fő, de volt olyan nap, hogy meghaladta a 600 főt (ez orvosi szempontból a nyugati ellátási protokoll fényében rendkívül magas szám). A Magyar Máltai Szeretetszolgálat munkájának eredményeképpen duplájára bővült az épület alapterülete, új ellátási szárny került kialakításra (2017-es fázisban), új egészségügyi eszközök kerülnek beszerzésre (2018-as fázisban). Növekedett az orvosok bére: e program fizetéskompenzációt nyújt a 30 USD havi bérhez képest, amivel az elvándorolt szakembereket vissza tudják csábítani (ellenkezőleg nem lenne biztosított az ellátáshoz szükséges szakmai stáb). Javítják,

felújítják a kórház mobil orvosi egységeit, a mozgó orvosi rendelőt (máltai MOR gyakorlat helyi implementálása), a mentőszolgálat gépjárműjét, valamint javítják az intézmény műszaki háttérszolgáltatását. A fent felsoroltak hiányában a súlyos kapacitáshiánnyal küzdő intézmény képtelen lenne ellátni a háború sújtotta városrészek lakóit, valamint a közvetlen közelében lévő palesztin menekülttábor lakóit. A bombázások következtében még mindig sok a sérüléseket okozó tereptárgy, löveg, fel nem robbant lőszer, gránát – összességében egy lerombolt és folyamatosan omladozó városrészről beszélünk, amely állandó kockázatot jelent az ott élőknek, állandó sérüléseket okozva. Jelen fejlesztés, egészségügyi alapszolgáltatás nélkül továbbá nem volna reális az elmenekült egykori lakók hazaköltözése.

Palesztina

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat közel-keleti aktivitásának másik, hagyományosan fontos helyszíne a Palesztin Autonóm Területek, különösen az 1947-es és 1967-es események következtében létrejött menekülttáborok, amelyek a legrégebbi ilyen típusú táborok ma a világon. A modernebb kori külső és belső menekültügyi válságok és más humanitárius katasztrófák mellett azokkal keveset foglalkoznak, pedig az UNRWA (a közel-keleti palesztin menekültekkel foglalkozó ENSZ-szervezet) több mint 5 millió palesztin menekülttől gondoskodik a térségben. Olyan többgenerációs, negyven-ötven éves menekülttáborok ezek, ahová nem ritkán egy napjainkban született gyermeknek a szülei, nagyszülei is születtek. A világ figyelme azonban az utóbbi években más nagy krízisekre vetül, a palesztin táborok gyakran a háttérbe szorulnak. Hogy ne jövő, kultúra és anyanyelv nélkül kelljen az ottani fiataloknak felnőni – ahogyan ezt a menekülttáborok kevert „camp-languagét” beszélő fiatal migránsok esetében tapasztalható –, folyamatos támogatást igényelnek. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat a Ramallah, Betlehem és az onnan közvetlenül elérhető települések térségében hosszú évek óta aktívan jelen van humanitárius és pszichoszociális programjaival, amelyeket elsősorban menekülteknek, belső menekülteknek (IDP-k) és általában a helyi rászoruló lakosságnak nyújtanak. E munka megvalósulásának helyszínei a legkülönbözőbbek: menekülttáborok (az 1948-as és 1967-es menekülttáborokon belül), az újonnan épített menekültek befogadására létesített központok és hotspotok, keresztény vallási közösségi csoportok, iskolák, oktatási központok és egészségügyi intézmények.

Jordánia

A szeretetszolgálat munkájának másik fontos közel-keleti térsége: Jordánia. Az ország újkori története és szociális kihívásai szorosan összefüggnek a térség történetével. Különösen az 1948-as és 1967-es, majd 1971-es események hatására, az arab tavaszt követően és napjaink migrációs mozgásának eredményeképpen ma közel 1 millió menekült él jordániai táborokban (mint pl. Azraq, Emirati-Jordanian, King Abdullah Park és Zaatar táborokban) többségük azonban azon kívül. Jelentős részük szíriai menekült. A magyar Máltaiak olyan megoldásokat kínálnak, amelyek a két ország szociális helyzetének hasonlóságaira tekintettel együttes alkalmazási lehetőséget nyújtanak.

Jelenlétük elsősorban a szír határ menti menekülttáborokban erős, az Amman és a Holt-tenger közötti térségben, általában a menekültek befogadására létesített központokban és hotspotokban, az alábbiak szerint:

- menekülttáborokon belüli komplex intézményes jellegű ellátás erősítése, kapcsolódás a menekülttábori egészségügyi és pszichoszociális szolgáltatásokhoz, azok javítása, az eszközállomány fejlesztése, a gyógyszeres és tárgyi ellátottság növelése,
- menekülttáboron belüli pszichoszociális munka egyéni követéssel, mentálhigiénés munkával, különös tekintettel az áldozattá válásra, fiatalokra-gyerekekre,

- menekülttáborokban az oktatás-tanulás serkentése, támogatása, a helyi lehetőségek elérésének népszerűsítésével-figyelemfelkeltéssel, tájékoztató anyagok készítésével, iskolai csomagok, tanszercsomagok, iskolakezdshez szükséges eszközök adományozásával,
- helyi lakosság részére iskolakezdshez szükséges eszközök adományozása, az oktatás-tanulás népszerűsítése és helyi lehetőségek kampánya,
- helyi oktatási közösségek, iskolák kapacitásának növelése, eszközpark javítása, kapcsolódások erősítése az iskoláskorúakkal, elérésük-mobilizálásuk,
- keresztény közösségek támogatása komplex eszközökkel a vallási közösségeiken keresztül, bekapcsolódva a vallási közösségek életébe (oktatási támogatás, személyes kísérés, tartós élelmiszer és higiénés eszközök adományozása),
- keresztény közösségek működésének támogatása kapacitásnöveléssel, tárgyi segélyekkel, vezetői kompetencianöveléssel, a mobilizáció és kapcsolattartást segítő eszközök erősítésével-kialakításával.

(A szubszaharai Afrikában megvalósított programok)

Kenya

Habár Afrika emberiségünk ősforrása, a mai napig jóval kevesebb ismerettel rendelkezünk róla, mint Amerikáról vagy Ázsiáról. A Szaharától délre a Világbank 2016-os adatai szerint több mint egymilliárd ember él³², mégis úgy tűnik, a kontinens továbbra is „túlásagosan messze van”, bár a külföldi fejlesztési ügynökségek és civil szervezetek szerepvállalása jelentős. Ez görbe tükör is egyben azon afrikai országok számára, amelyek sajnos keveset tettek eddig a lakosságuk jelentős részét érintő kardinális probléma, a nyomortelepek rendezése érdekében. A helyi döntéshozók jellemzően elfordítják tekintetüket a bádögvárosok felől, a valóságnak azonban világossá kellene tennie: a jövő egyik záloga a mélyszegénységben élő lakosság nyomortelepekről való kivezetése.

Jóllehet az egyes telepek létrejötté országonként eltérő, a működési mechanizmusokban sok az egybeesés. Érdekes megfigyelni a párhuzamos történelmi utat bejáró országok témaspecifikus jellemzőit, hasonlatosságait és eltéréseit. Most Kenya, Uganda és Tanzánia, e három szomszédos ország szegregált telepein alkalmazott módszerekből mutatunk meg néhány, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat által alkalmazott jó gyakorlatot. A magyar segélyszervezet 2010 óta vesz részt Kelet-Afrika városi nyomornegyedeinek vízügyi és higiénés, szanitációs fejlesztésében. Úttörő munkájának eredményeképpen mára négy nagyvárosban működtetnek programokat helyi civil szervezetek, szakemberek, egyetemi tanárok és szociális munkások bevonásával. Bővítik az infrastrukturális kapacitásokat, fejlesztik a higiénés készségeket, formálják, alakítják az egyéni és intézményi szemléletet. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat olyan leszakadó közösségekbe visz segítséget és támaszt, ahová nem jut el más donorkok támogatása. A szervezet halmozott (lakhatási, foglalkoztatási, oktatási) problémákkal küzdő egyének és közösségek helyzetének javítását tűzték ki célul olyan megoldások alkalmazásával, amelyek a lehető legjobb és leginkább adekvát válaszokat adják az ott élők problémáira.

A kontinens egyik legnagyobb, de mindenképpen legismertebb szegregátuma Kenya fővárosában található. A nyomor világhírű példájává vált Kiberában az állandó szolgálatot adó nemzetközi segélyszervezetek becslése szerint körülbelül egymillióan élhetnek.³³ A struktúra e telepeken közös: az öt-hattagú nagycsaládok néhány négyzetméteres alapterületű gyenge, agyaggal tapasztott kunyhóban élnek, amelyet gyakran évről évre elmos a monszuneső, sártengeré változtatva a környezetet. A minden komfortot nélkülöző házak szinte egymásra

épülve kanyarognak végeláthatatlanul, amerre csak a szem ellát. A családok szükségleteiket és mindennapi teendőiket az egyszerűségi otthonokban végzik. Az egyszerű ételeket a sokfunkciós térben kerózzal melegítve vagy faszénnel készítik, amelynek egészségkárosító hatása jelentős. A telepeken működő humanitárius segítségnyújtó szervezetek által végzett saját felmérések szerint családonként minden második öt éven aluli gyermek légúti megbetegedésben, asztmában vagy tuberkulózisban szenved, amelyet az élelmiszerek füstje okoz. Az egészségügyi szervezetek szerint továbbá a lakók ötven százalékánál súlyos vírusos megbetegedés, malária, vérhas, tífusz vagy kolera diagnosztizálható. A betegek egészségügyi ellátása roppant nehéz, majdhogynem lehetetlen: általános orvosi kezelésben, szociális segélyben az itt élők nem részesednek, a telepiekre mindössze egy állami kórház és patika jut. Az üzleti hasznot kereső vállalkozók által működtetett magánkórházak jószereivel elérhetetlenek számukra, és nem is nyújtanak szakosított ellátást. Egy helyi asszony elmondása szerint, ha valaki megbetegszik és orvosságot vesz a helyi „gyógyszertárban”, csak szerencsés esetben gyógyul meg, mert általában nem a megfelelő szert kapja a laikus eladótól, ha egyáltalán valódi orvosságot kap és nem hamisítványt. Ez utóbbi a leginkább jellemző gond a gyógyszerek „kezeléssel” kapcsolatban. A járványveszély általános és kiterjedt: a csatornarendszer hiánya miatt a házak között csörgedezik az emberi és állati ürülék. Mosakodási és az alapvető higiénés lehetőségek a telepeken nincsenek: az ott élők szükségleteiket pléhfallal takart gödröknél végzik, amelyek közül egyet átlagosan 300-an használnak. Gyakori megoldás még az úgynevezett „flying toilet”, „repülő WC”, amelynek során a biológiai hulladékkal megtelt zacskókat egyszerűen eldobálják. Mindezek hatására súlyos egészségügyi krízis alakult ki, aminek következtében a gyermekek negyven százaléka nem éri meg az öt éves kort. A higiénés szolgáltatásokon kívül az élet más alapvető elemét is nélkülözni kénytelenek az itt élők, a telepeken ugyanis nincs vezetékös ivóvíz. A lakókban piacot látó illegális csoportok kartelekbe szerveződve lopják el a városi vízművek rendszeréből a víz hetven százalékát, majd továbbvezetve értékesítik a helyiek számára magasan a piaci ár felett. Mindenki azzal fizet, amivel tud: vannak, akik a városokba próbálnak legális munkát vállalni, de sokan a fekete piacon dolgoznak, vagy prostitúcióból élnek. A házilag gyártott, lyukas, töredezett kábeleken továbbított víz a bungalók közé érve azonban már erősen fertőzött. A nyomortelepeken, amelyeket ma politikailag korrekt módon „informális településnek” hívnak, a fellelhető víz közel száz százaléka származik illegális forrásból.

E kenyei telepeken alkalmazott magyar megoldások elvi alapja, követve a nemzetközi gyakorlatot, hogy állandóan elérhető, legális, olcsó és egészséges ivóvizet, továbbá mosakodási lehetőséget biztosítson az ott élőknek. Ennek érdekében kisebb nagyobb, 40-80 négyzetméteres „szanitációs központokat” hozott létre a magyar segítségnyújtó szervezet: egyet a fővárosi Kiberában, a másikat pedig Mombasában – a világon elsőként vezetve be az ivóvizet a tengerparti üdülőváros legnagyobb szegregátumába. Az egyéni higiéné jelentősége a fertőzések elleni küzdelem mellett azért is alapvető, mert a mosakodás a város különböző részeibe ingázó telepiek alkalmi munkához jutásának fontos eleme. A központok, amelyek egyébként típuspéldái a kiberai fejlesztéseknek, legális kapcsolódással rendelkeznek a városi vízművek hálózatára. A stabil vízszolgáltatás érdekében a központokat üzemeltető telepi közösség hetente tölti fel az állami vízművektől vásárolt vízből a tetőn lévő 10 000 literes gyűjtőtartályokat, amiből aztán jelképes áron vásárolhatnak a lakók. Az összegyűlt pénzt a kioszkok, a WASH központok fenntartására fordítják, és ez egyben az üzemeltetők fizetése is. A központok túlterheltségének megelőzése érdekében fontos, hogy a felhasználók azokat csak megfelelő díjszabás ellenében vehessék igénybe. A köépületek komplex higiénés bázisok férfi és női zuhanyzókkal, vécékkel.

Közösségi helyiségeiben tisztálkodási alapismereteket oktatnak, egyben a környék fő találkozási pontjai is. Az épületeken kívül szeméttégető kazán szolgál vízmelegítésre. A szennyvíz elvezetése saját csatornákon keresztül történik, amely a környezeti terheltség csökkentésének fontos eleme, bár az nem kerül helyi továbbhasznosításra, amely ma már szintén fontos része a tudatos fejlesztéseknek és az ökológiai lábnyom csökkentésének. A modell egy továbbfejlesztett változata a biológiai hulladék szerves anyagait is elkülöníti, amelyeket aztán a helyi kisgazdaságok használhatnak zöldségtermesztésre.

Uganda

Az ugandai fővárosban elkezdett fejlesztés éppen ebben a kérdésben igyekszik a kenyaihoz képest is újabb többlettel rendelkezni. Az előzőhöz nagyon hasonló magyar fejlesztésű szanitációs központok Kampalában már a fenntarthatóság jegyében készültek. Látszólag ellentmondásos fogalom ez egy olyan helyen, amit inkább megszüntetni kellene, mint fenntartani, de nem is erről van szó: az aktívház technológiára épülő telepi házak a korábbi szolgáltatások mellett biogáz-hasznosító rendszerrel bővültek. Az ilyen típusú épületek jellemzője, hogy azok megújuló forrásból energiát termelnek, azaz több energiát állítanak elő, mint amennyit elfogyasztottak. A telepek esetében fogyasztásról nemigen beszélhetünk, hiszen egyszerű épületek lévén az igényük minimális. Az úgynevezett „száraz toalettakkal” rendelkező kioszkokba telepített technológia lényege, hogy a szilárd és folyékony hulladékot külön gyűjtő, földalatti komposztáló tartályokban kémiai folyamat játszódik le, aminek az eredményeképpen keletkező gázokat a háztartásokba elvezetve a lakók világításra és főzésre használhatják fel, kiváltva ezzel a rendkívül káros égéstermék előállítás kerozint és faszenet. Az ugandai városi nyomortelepek szerkezete azonban más, mint Nairobiban. A vidék jobb kihasználásának, a vitálisabb gazdálkodásnak, termelésnek köszönhetően alacsonyabb a városi szegregátumok száma, kisebb azok kiterjedése. Nem jellemzőek nagy szegénynegyedek, inkább családok, kisebb közösségek alkotnak szigetszerű telepeket. Ezekben a fejlesztés is áttekinthetőbb, hiszen egyszerűbb a közösségek bevonása, könnyebb az összetartó egységnek, családok motiváltá tétele. A kialakított központok fenntartása azonban érdekes módon bonyolultabb. Azok ugyanis nem piaci alapon működnek, nem lehet bevételt kérni, működtetésük ezért a kisközösségek jó belátásán múlik, amely bizony komoly nehézségeket okozhat és jelentős szociális munkát igényel a segítőtől.

Tanzánia

A korábbi példaktól eltérően a tanzániai fővárosban nincsenek „klasszikus” értelemben vett nyomortelepek. Szegény utcák, környékek, leszakadó városrészek vannak, de a kiberaihoz hasonló belső szegregátumok itt ismeretlenek. Dar es Salaamra általában igaz, hogy viszonylag rendezett, élhető város, amire azért ugyanúgy jellemzőek az afrikai metropoliszokban tapasztalható szabálytalanságok, működési rendellenességek, káosz. Éppen ezért a vízügyi és higiénés fejlesztésekkel (WASH) foglalkozó civil szervezetek száma is kevesebb például a kenyainál. Akik vannak, jellemzően (a mi fogalmaink szerinti) általános és középiskolákban valósítanak meg programokat. A Máltai Szeretetszolgálat is a város egyik szegény részén található iskola vizes és higiénés kapacitásait bővítette új épületegyüttesek létrehozásával és a meglévő rendszerek felújításával. Ezt célozza mások mellett a Világbank, az Egyesült Királyság Fejlesztési Ügynöksége (DFID) és Tanzánia Kormányának TURP (Tanzania Urban Resilience Program) elnevezésű közös városfejlesztési programja. A kezdeményezés célkitűzése, hogy megakadályozza a szupergyorsasággal növekvő városokban kialakuló

humanitárius katasztrófák kockázatát. A projekt³⁴ abból a felismerésből született, hogy a globális klímaváltozás következményeként Kelet-Afrikában éppen itt a legnagyobb a belvízi áradások problémák száma, amely súlyos nehézséget okoz a vidéki lakosságnak, akik eredeti lakóhelyüket hátrahagyva a nagyvárosokba költöznek. Erre kínál megoldási javaslatot a Világbank „Greening Africa’s Cities” elnevezésű programja.³⁵ Az elkövetkező évek, évtizedek megmutatják majd, hogy sikerült-e megvalósítani a kitűzött célokat. A kérdés csupán az, van-e ideje kivárni a leginkább rászoruló közösségeknek a helyi kormányok és nyugati donorok útkereséseit.

A most bemutatott jó gyakorlatok tízezreknek nyújtanak folyamatosan elérhető szolgáltatásokat egész évben. Az adott szegénynegyedek teljes lakosságára vetítve Nairobiban tíz, Kampalában közel nyolcvan százalékos lefedettséget biztosítanak e szanitációs központok. A kenyai központ közel egy éves működése alatt az üzemeltetésért felelős helyi szociális munkások adatai szerint felére csökkentek az ott élő gyermekek gyomorpanaszai. Az anyák elmondása szerint használatával alig kellett orvoshoz fordulni, szemben a korábbi évekkal. Ez kardinális kérdés a telepiek számára, ugyanis nincs államilag igénybe vehető egészségügyi szolgáltatás, a gyógyszerek többsége hamisított, a magánrendelők számukra anyagilag elérhetetlenek. Habár a szanitációs központok hatékonysága és azonnali egészségjavító hatása keserű siker, a telepki állapotok rendezésében – igaz csak tüneti – kezelést nyújtó szolgáltatások bebizonyították, hogy milyen kevés is elég a hathatós változások eléréséhez.

(Záró gondolatok) Írásunkban bemutattuk a keresztény alapokon nyugvó cselekvő segítő szeretet elvi megközelítésének néhány elemét. Részletesebben foglalkoztunk a Magyar Máltai Szeretetszolgálat nemzetközi segélyezési munkájáról, elsősorban a közkeleti és afrikai jelenlétéről.

E cselekvő szeretet mindennapi formája nem könnyű személyes életünk során. Ferenc pápa a szegények első világnapjára küldött üzenete azonban biztató erőforrás lehet: Áldottak a kezek, amelyek ezt életre váltják, fogalmaz a pápa, mert „e kezek reményeséget hordoznak. Áldottak azoknak a kezei, akik túllépnek a kultúrák, vallások, nemzetiségek határain, és a vigasz olaját öntik az emberiség sebéire. Áldottak a kezek, akik úgy nyújtanak segítséget, hogy semmit sem kérnek cserébe – »ha«, »de«, »talán« nélkül. E kezek segítségével Isten áldása száll a testvérekre.”

IRODALOMJEGYZÉK

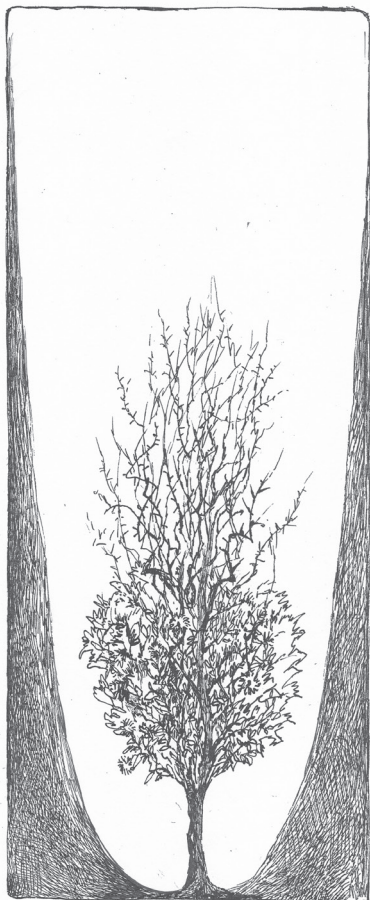
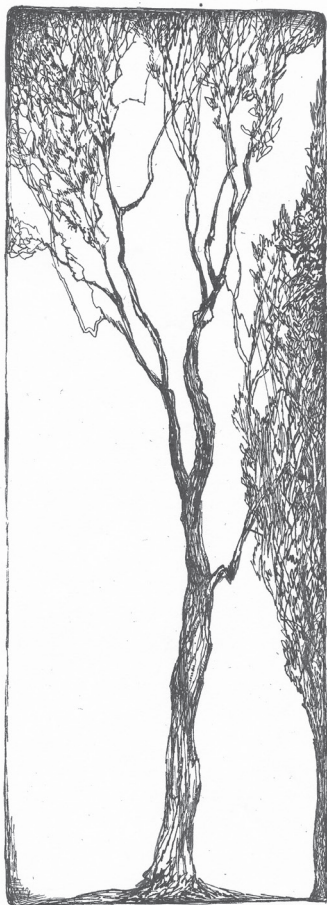
- Az egyház társadalmi tanítása, Dokumentumok*, (szerk.: TOMKA M. – GOJÁK J.), Szent István Társulat, Budapest, 2005.
- Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* (ford.: DÉR K. – HORVÁTH P.), Szent István Társulat, Budapest, 2007.
- CSOMÓS G. (szerkesztő), *A Magyar Máltai Lovagok Szövetségnek Emlékkönyve 1928–2003*, Mikes Kiadó–Springer, Budapest, 2003.
- DESMOND S., *The Monks of War, The military Religious Orders*, Penguin Books, England, 1995.
- Diplomatic Handbook of the Sovereign Military Hospitaller Order of St. John of Jerusalem of Rhodes and of Malta, *Rome (Grand Magistry)*, 2014.
- IFRC M&E Guide: <http://www.ifrc.org/global/publications/monitoring/ifrc-me-guide-8-2011.pdf>
- IFRC Strategy 2020 1228904 12/2012 E: <http://www.ifrc.org/Global/Publications/general/strategy-2020.pdf>
- JOSEPH A., *The Knights of Malta*, PEG, Malta, 1992.
- MARCELLO M.M.T., *La Croce Ottagona*, Mattionli, Parma, 2013.
- SERGIO M., *Il Sovrano Militare Ordine Di Malta All’onu*, Dario Flaccovio Editore, 2013.

- SERVAIS P., *A keresztény erkölcszociológia forrásai*, Kairosz–Paulus Hungarus, Budapest, 2001.
- SOLYMÁRI D., GYÖRI L., *Gondoskodó kíséret*, Magyar Máltai Szeretetszolgálat, Budapest, 2016.
- TARJÁNYI Z., *Az erkölcszociológia története és alapfogalmai*, Szent István Társulat, Budapest, 2005.
- TROY, J., *The Catholic Church and International Relations*, Oxford Handbooks Online, Forthcoming, 2017 (Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2627477>)
- TROY, J., *The Catholic Church: An Underestimated and Necessary Actor* in International Affairs in Georgetown Journal of International Affairs Vol. 9, No. 1 (Winter/Spring) 2008, 65–73.
- VAJAY SZ., *A Máltai Rend magyar lovagjai*, Mikes Kiadó, Budapest, 2002.
- VAL H. – JULIAN A., *The Order of Malta A Portrait*, Third Millenium, London, 2011.

JEGYZETEK

- 1 Mások mellett az Open Doors intézet összeállítása. Forrás: <https://www.opendoorsusa.org/christian-persecution/> (Találat: 2018. 10. 15.)
- 2 Vö. Pew Research Center: The Changing Global Religious Landscape. Forrás: <http://www.pewforum.org/2017/04/05/the-changing-global-religious-landscape/>, valamint http://globalreligiousfutures.org/explorer/#?subtopic=15&chartType=map&year=2010&data_type=number&religious_affiliation=all&destination=to&countries=Worldwide&age_group=all&gender=all&pdfMode=false (Találat ideje: 2018. 12. 12.)
- 3 FARKASFALVY, D., *Az Isten országa bennetek van in Vigilia*, 68. évf. (2003, 4. sz.), 250–250.
- 4 A nemzetközi diskurzusban jellemzően „faith-based organizations-nek” nevezik a vallási karakterrel rendelkező segélyezési kezdeményezéseket. Lehet az egyházi vagy civil gyökerű, formális vagy informális szerveződés. Jellemzője, hogy nem az állami adminisztráció (public sector) vagy üzleti (for profit) szektor részei; gyökere az állam és egyházak szétválásában van.
- 5 Krisztus az agapao igével kérdezi Pétert, de Péter minduntalan a fileo igével válaszol, ezért kérdezi meg harmadszor is... (az agapé az isteni, „lelki” szeretetre utal, míg a filia a baráti, felebaráti szeretet).
- 6 Vö. KEMPIS T., *Krisztus követése*, Ecclesia Kiadó, Budapest, 2016.
- 7 O. DA SPINETOLI., *Lukács a szegénység evangéliuma*, Agapé, Szeged, 1996, 30–31.
- 8 Vö. <http://www.katolikus.hu/szentek/1018.html> valamint: Diós I., *A szentek élete*, Szent István Társulat, Budapest, 2009.
- 9 A felsorolás a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia honlapja szerint. Forrás: <http://uj.katolikus.hu/lelkiseg.php?h=30> (Találat ideje: 2017. 12. 23.)
- 10 Vatikáni Rádió, forrás: http://hu.radiovaticana.va/news/2017/06/13/ferenc_p%C3%A1pa_%C3%BCzenete_a_szeg%C3%A9nyek_1_vil%C3%A1gnapi%C3%A1ra/1318670 (Találat ideje: 2017. 12. 23.)
- 11 O. DA SPINETOLI., *Lukács a szegénység evangéliuma*, i. m. 373–375.
- 12 Vö. BERAN F. – LENHARDT V., *Az ember útja, Az egyház társadalmi tanítása*, Szent István Társulat, Budapest, 2012, 176–180.
- 13 Vö. TARJÁNYI Z., *Az erkölcszociológia története és alapfogalmai*, Szent István Társulat, Budapest, 2005, 46–58.
- 14 XI. BENEDEK PÁPA, *Deus caritas est*, (XVI. Benedek pápa Az Isten szeretet kezdetű enciklikája), Szent István Társulat, Budapest, 2007, 14.
- 15 Vö. BERAN F., *A keresztény erkölcs alapjai*, Szent István Társulat, Budapest, 2004, 88–90.
- 16 TOMKA M., *Az egyház társadalmi tanítása, Dokumentumok II. Alapelvek*. Szent István Társulat, Budapest, 2005, 13–15.
- 17 Uo.
- 18 Uo.
- 19 KEK 1829.
- 20 KEK 1931.
- 21 KEK 1914.
- 22 XVI. BENEDEK PÁPA, *Deus caritas est*, i. m. 3.
- 23 Uo. 7.
- 24 Vö. XVI. BENEDEK PÁPA, *A világ vilárossága*, Duna International, Budapest, 2011, 57–75.
- 25 XVI. BENEDEK PÁPA, *Deus caritas est*, i. m. 28a.
- 26 A Schuman-nyilatkozat magyar szövege: https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_hu (Letöltve: 2018. 05. 04.)
- 27 Beszédében egy „merész új programot” (bold new program) hirdetett meg, amely rövid időn belül éreztetni is hatását. E beszédének negyedik pontjában először használta a nyugati világ valamely magas rangú vezetője az „underdeveloped areas” kifejezést, amelyre témánk „nevezéktani” origójaként is szoktak tekinteni. Vö. Harry S. Truman Library: *Truman's Inaugural Address*. Forrás: https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/50yr_archive/inaugural20jan1949.htm (Letöltve: 2018. 04. 30.)
- 28 Bővebben a Fenntartható Fejlesztési Célokról az ENSZ erre dedikált weblapján: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/> (Letöltve: 2018. 05. 04.)

- 29 SOLYMÁRI D.: *Harcok és távlatok, Kelet-Afrika nyomortepek ma és holnap in Afrika Tanulmányok*, 2014/8. évf. 2. sz. 5–15.
- 30 Vö.: <http://www.maltai.hu/?action=new&newid=1726> (Találat ideje: 2016. 03. 05.)
- 31 Vö.: <http://www.orientpress.hu/cikk/gyermekeket-mentenek-a-magyarok-afrikanyomornegyedeiben> (Találat ideje: 2016. 03. 05.)
- 32 World Bank Indicators. Forrás: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=ZG> (2018. 01. 31.)
- 33 A pontos számítások szinte lehetetlenek, ez a szám a telepen működő, és szociális munkásokat foglalkoztató civil szervezetek reális becslése volt 2018-ban.
- 34 *Greening Africa's Cities: Enhancing the Relationship between Urbanization, Environmental Assets, and Ecosystem Services*. Forrás: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/26730> (2017. 06. 21.)
- 35 Az Internally Displaced People, röviden IDP kategória azokra az emberekre vonatkozik, akiknek valamilyen külső erőszak, vagy kényszer hatására kellett elhagyniuk otthonaikat. Jogilag ezek az emberek saját kormányuk védelme alatt kellene, hogy álljanak, ami nyilvánvalóan nem tud megvalósulni egy olyan országban, ahol éppen a helyi megoldatlan konfliktusok állnak kényszerű lakhelyváltoztatásuk hátterében.

Károlyi 983/4/2015

Bereczki Máté pomológiai levelestára

Tolnay Gábor Bereczki Máté értékes gyümölcsészeti leveleit dolgozta fel az elmúlt évtizedekben, s nevezhetjük a forráskritikai munkát „Pomológiai Levelestárnak”.

Az e-könyv I. kötetében a szerző így ajánlja az olvasóknak a levélgyűjteményt. Ajánlom

- azoknak a pomológusoknak, akik Bereczki Máté munkásságával foglalkoznak;
- azoknak a történészeknek, akik levéltári kutatásaikat élettel teli adatokkal akarják kiegészíteni mind Jász-Nagykun-Szolnok, mind Békés megyében;
- azoknak a filológusoknak, akik a kiegyezés utáni magyar nyelv állapotát kívánják megismerni;
- azoknak az agrártörténészeknek, akik a kamarai (kincstári) birtokok bérbeadását, hasznosítását választották kutatásuk tárgyául;
- azoknak az etnográfusoknak, akik Körös–Maros vidéke gazdálkodásának néprajzával foglalkoznak.

*

A gyümölcs termesztése és fogyasztása kritikus szintre jutott a 18. század végére: megnőtt a népesség, javult a táplálkozás, utak épültek, fejlődtek a helyi piacok és főképp a vasúthálózat kiépülése adott nagy lendületet a gyümölcsstermesztésnek. A hazai piacok ekkor már elérték a külföldi területeket is, pedig a szállítási nehézségek miatt árutermelő gyümölcsösök addig nemigen létesültek, a gyümölcsstermesztés csak kiskertekben folyt. De a gyümölcsfélék termesztése a 19. század második felében, szélesebb körben fejlődésnek indult.

Ez annak köszönhető, hogy az Alföldön Vedres István (1765–1830), Tessedik Sámuel (1742–1820) és mások is szorgalmazták a fák telepítését. A kibontakozás a fajták pontos leírásával (pomológiával) indult, amellyel mind több gyümölcsész – Villási Pál (1820–1888), Budai József (1851–1939), Ritter Gusztáv (1846–1926) – kezdett foglalkozni. A gyümölcs fajtagyűjteményei részben oktatási, részben tanulmányozási céllal, és nem utolsósorban a szaporítóanyag biztosítása érdekében jöttek létre.

Magyarországon a 19. század elején még főként német nyelvű kiadványokban foglalkoztak pomológiával (pl. Colin József, 1788–1832 kismartoni plébános, Leibitzer János, 1783–1817 szepességi gyümölcsész, Urbanek Ferenc, 1791–1880 pozsonyi kanonok). Magyarul közölte a fajtaleírásokat Marc Ferenc (1857), Entz Ferenc (1857), Girókuti P. Ferenc (1862) és Nagy Ferenc (1868). Entz Ferenc és más jeles kertész tudósok műveikben a fajtakérdést elméleti és gyakorlati alapon vizsgálták. Felmérték a hazai termőhelyi adottságokat, leírták és értékelték a fajtákat, és ezzel ajánlásokat tettek a korszerű termelés számára.

A 18. században meghonosodott nagyszámú gyümölcsfajta okozta zűrzavart Entz Ferenc, igyekezett szabályozni; ő a kevés, de értékes fajták művelését ajánlotta. Entz Ferenc halála után (1877) négy szakember is inkább a többfajtás rendszert támogatta, mint Villási Pál (1820–1888), Tamássy Károly (1806–1885), Katona Zsigmond (1845–1915) és Bereczki Máté.

*

Bereczki Máté (1848–1849-ben Romhányi, 1862-ig Bagyinszki) 1824. szeptember 22-én született a Nógrád megyei Romhányon elszegényedett nemesi családból. Apja, Bagyinszki András, kőfaragó mesterként dolgozott, malom- és kőszőrűköveket készített.

Anyja, Balázs Katalin, szüleitől örökölt, komoly kertész tudással rendelkezett. A család fiatalabb fiúgyermeké – Illés – 1880 októberében hunyt el. „Máté gazdag kedélyű édesanyja keze alatt tanult meg írni-olvasni.” Csak 14 éves korában – 1838-ban – írárták be a romhányi iskolába, ahol az elemi iskola többéves anyagát egy év alatt kitűnő eredménnyel elsajátította. 1839-ben kezdte meg tanulmányait a váci piarista gimnáziumban, amelyet jeles eredménnyel fejezett be. 1845-ben ősszel beiratkozott Pesten az egyetem jogtudományi karára, és 1848-ban tett ügyvédi vizsgát.

Édesapja 1846-ban meghalt. Öccse akkor még fiatal korú volt, özvegyen maradt édesanyja gyakran betegeskedett. Jogi egyetemi tanulmányai mellett Máté rendszeresen vállalt korrepetálást. Ebből biztosította a tanuláshoz szükséges anyagiakat, és még a Romhányban lakó hozzátartozóit is támogatta.

„Az egyetemi évek alatt érlelődött férfivá, európai látókörű művelt emberré, hazafi-vá. Megismerkedett kora haladó eszméivel, a francia forradalom nagyjainak műveivel. A reformkor kiemelkedő egyéniségeinek, különösen Széchenyinek és Kossuthnak, és az őket követő progresszív ifjúságnak a hatására haladó gondolkodású értelmiségivé fejlődött. Közvetlen kapcsolatba került Petőfivel, Vasvárival, Jókai-val. 1848 tavaszán felvette a Romhányi nevet, amelyet a forradalom ideje alatt is viselt. A márciusi ifjúság táborához csatlakozott, s amikor pedig a márciusi vívmányok és a haza veszélybe kerültek, ő is önként lépett be a honvéd hadseregbe. Végigküzdötte a szabadságarcot, törzstiszt lett.” (I. kötet, 14. o.)

Világos után Teleki Blanka birtokán, Pálfalván talált menedéket. „Erdei Máté néven, mint gazdasági írnok működött. A szomorúsággal terhelt kúrián belül rövidesen újabb, forradalmat előkészítő tervek születtek. Az »írnok« munkahelye valójában nem egy, az időjárás viszontagságaitól védett, csendes, nyugodalmas kis szoba volt, hanem gyakran vándorolt az országban. Nemcsak azért, hogy mentse életét, hanem azért is, hogy a szerzett tapasztalatairól, a nép hangulatáról (bejárta Komárom és a Sárköz közti dunai szigeteket), hogy »Magyarország kitűnő férfainak« személyi adatairól, körülményeiről – akikre egy újabb hazafias megmozduláskor cselekvőleg is számítani lehet – beszámoljon a grófnőnek.” (I. köt., 15. o.) Ez többször levélben történt.

A Bach-korszak viszont rendkívül jól szervezett kémhálózatot alakított ki. Az önkényuralmi rendszer idején a kegyetlen terror mellett – még a rendszert szolgálók között is – az egymás iránti gyanakvás és a besúgás volt a jellemző. A titkosrendőrség szorgosan gyűjtötte a terhelő adatokat, látványos házkutatásokat végeztek, letartóztattak, kihallgattak személyeket, bíróság elé állítottak a rendszer ellenfeleit. A Bach-féle kémhálózat hamar felismerte, hogy a levelezésekből is értékes információkhoz juthat. Ennek során figyeltek fel a Teleki Blanka által küldött és hozzá írt titokzatos tartalmú levelekre. Ennek következményeként eljárás indult a grófnő ellen. A grófnő kastélyában ismételt házkutatásokat tartottak.

Többek között 1851. április 29-én május 2-án kiadott parancs alapján Petráky János államügyész közreműködésével tartottak házkutatást Teleki Blankánál. Ennek eredményeként lefoglaltak Bereczki (Romhányi, Erdei) Máté által írt több, figyelemre méltó – a hatóságok által bűnösséget bizonyító – levelet is – derült ki a Nagyváradra küldött nyomozati jelentésekből. A legalaposabb házkutatás sem hozott eredményt, Bereczki (Erdei) Mátét elfogni nem tudták. „Teleki Blanka segítségével azonban »...az előzetes letartóztatás elől nevezett elszökött.«” (I. köt., 16. o.)

A rendőrnnyomozók által lefoglalt levelek eredeti szövegéből nem lehet idézni, mert azok valószínűleg Bécsben találhatóak. De gróf Teleki Blanka és társai ellen 1853. május 25-én kelt, Bilkom (Ignáz) osztrák hadbíró őrnagy által készített vádirat megerősítette azon

tényállását, a grófnőhöz írt és lefoglalt levelek bizonyítják, hogy „Berezki (Romhányi, Erdei) Máté »... súlyos bűnökkel terhelt egyén«, akit Teleki Blanka mégis megmentett a letartóztatástól. Teleki Blanka hosszú éveket töltött börtönben (Brünn, Olmütz, Kufstein), 1857-ben már rossz fizikai állapotban szabadult, s nemsokára meg is halt Párizsban.

Berezki az általános amnesztia után tíz évre el is szerződött, mert sok helyváltoztatás után nyugalomra vágyott, békességben töltheti idejét: taníthatott és kertészkedhetett. Az idők folyamán azután véglegesen gyökeret vert a kunágotai pusztán, és azt soha többé el nem hagyta. Az itt töltött jó három évtized életének igazi alkotó korszaka volt, melynek során Európa-hírű pomológussá és a haza legnagyobb gyümölcsészévé vált.

Eleinte természetesen főleg a gyermekek nevelésének szentelte idejét, de emellett kertészkedett is, a rendelkezésére bocsátott területen teljes lelkesedéssel a gyümölcsészetnek élt, és kísérleti kertet alapított. 1872-ben a kincstári bérleteket örök áron eladták. Sármezey Antal is megvette eddigi bérletének egy tekintélyes részét, ugyanakkor Berezki ugyancsak vásárolt a Sármezey birtok tőzsomszédságában 23 kataszteri hold kincstári telekrészt, amely azonban már a mezőkovácsházi határba esett. Ezen új faiskolát és gyümölcsöst telepített, amely 1888-ban már 6 kataszteri holdon 3000 gyümölcsfát táplált. Sajnos, ennek a hajdan országos hírű gyümölcsösnek mára hírmondója sem maradt.

A 23 kh-s telekrész megszerzése azonban nem volt egyszerű dolog, amihez még egyéb megjegyzés is tartozik, és elmarasztalható a Tisza-kormány tevékenysége. Ugyanis a kormányzat elhatározta, hogy az állami tulajdonban lévő kamarai uradalmakat értékesíti. Ezzel a Csanád megye déli felén fekvő, mint az Arad megyei pécskai uradalomhoz tartozó mezőkovácsházi állami birtok is eladásra került, amelyet Sármezey Antal, majd Antal fia évtizedek óta bérelt. Ezen a bérleten alakított ki gyümölcskertet Berezki Máté, ami valójában a házi tanítóskodás végeztével megélhetését biztosította. Ennek a kertnek a léte került veszélybe; Törs Kálmán országgyűlési képviselő interpellált is e kert megvédése érdekében 1888. február 6-án. „Az ottani telkek egyikén ezelőtt 28-30 évvel egy szegény ember, egy magán-tanító egy gyümölcsészeti telepet kezdett létesíteni. Létesítette idegen telepen, mindamellett, hogy volt annyi jogi képzettsége, hogy tudta: qui in alieno aedificat, non sibi aedificat (aki adósságban van, nem épít magának). Saját költségén létesített oly faiskolát, oly minta-telepet, mely most már nemcsak országos, hanem európai hírű is. Minden faiskola-tulajdonos az által véli, még pedig alaposan, az ő faiskolájának hitelét emelni, ha azt mondja, hogy oltóvesszőit e telepről, Berezky Mátétól rendelte meg.” „... ajánlom, hogy a kormány terjessze ki gondját az ország azon igen értékes tulajdonára és gondoskodjék arról, hogy értelmetlen kezekre ne jusson.”

Neve ekkorra már országSZerte – sőt a határokon túl is – ismert volt. Hazai pomológusaink közül ő volt a legtevékenyebb tollforgató. Fő műve a már említett *Gyümölcsészeti vázlatok*, a 4 kötet után, Szabó Pál jóvoltából 2006-ban jelent meg az OMMI kiadásában a hátrahagyott iratainak egy része. Több mint kétezer oldal terjedelemben jelent meg írása. Főként cikkeinek gyűjteménye és „tüzetes gyümölcsleírásai” alkották ezeket a köteteket. 782 gyümölcsfajta részletes és 293 fajta vázlatos leírása szerepel bennük.

Kelemen Ferenc 1935-ben, Makón megjelent „Berezki Máté emlékkönyve” alapján megállapítható, hogy kikkel került kapcsolatba levelezésen keresztül, így Entz Ferencel, a sümegi születésű, Komáromban élő, majd Pestre költöző orvossal, akinek szenvedélye lett a pomológia, mellette Kovács Józseffel, Bencsik Györggyel, Lukácsy Sádorral, Pólya Józseffel, Villási Pállal – akivel olyan tartós barátságot kötött, hogy gyermekének keresztapaságát is vállalta – és végül Pesten Girókuti P. Ferencel.

Tagja volt a belga Van Mons Gyümölcsészeti Társaságnak, több francia és német szaklapot, évkönyvet jaratott, amelyekben publikált is. A Pomologische Monatshefte 1882-ben közölte azt az egyetlen, Bereczki Mátéről szóló hiteles adatokat tartalmazó életrajzát, amely alapját adja a további, magyar nyelven megjelent életrajzoknak is.

Az 1890-es évek elején Bereczki ereje egyre fogyatkozott – bár sohasem volt fizikailag erős ember, a sűrűn előforduló meghűlések aggodalomra adtak okot. 1895. december elején tüdőgyulladást kapott. Noha Sehl doktor, a mezőkovácsházi orvosa, nagyon lelkiismeretesen kezelte, december 9-én, hosszú haláltusa után eltávozott a földi életből. December 11-én temették el Kunágótán.

A 72 évesen elhunyt Bereczki Mátét, mint „tanyai” lakost a templom előtt a ravatalozták fel, szűk körben kísérték a kunágotai sírhoz; télizöld meténggel bélelt szekérre tették tölgyfakoporsóját. A legnagyobb lapok – Pesti Hírlap, Pesti Napló és a Budapesti Hírlap – mind nekrológot írtak róla, megkésve ugyan, de a Természettudomány Közlöny szintén méltatta az elhunytat, a Vasárnapi Ujság pedig 1895. évi 52. számában fametszet arcképét is közreadta – a nekrológ mellett.

Végrendelete a szerénység és önzetlenség bizonyítéka. Fő örökösévé a Királyi Magyar Természettudományi Társulatot tette azzal a meghagyással, hogy a rendelkezésére álló összeget 10 évig kamatoztassa, és 10 év után az évenkénti kamatokat használja fel arra, hogy francia, német és angol régibb és újabb gyümölcsészeti munkákat szerezzon be rajta. Így apródonként a gyümölcsészeti irodalomból olyan gyűjtemény legyen a Társulat könyvtárában, amilyennel kevés ország fog dicsekedhetni.

171 kötetnyi könyvtára és folyóiratai a Királyi Magyar Természettudományi Társulaté lett, mint az a 6000 forint, amelynek célja és felhasználása az I. világháború gazdasági poklában elértéktelenedett. Viszont semmiképpen sem enyészett el Bereczki életműve, amit feltétlenül hitelesített az 1896. február 5-én létrehozott 20 tagú Emlékbizottság ösztétele és társadalmi tekintélye.

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter 500 forintot adott a mellszobrának elkészítésére, s az Országos Magyar Gazdasági Egyesület gyűjtéséből is származó pénzzel együtt Meyer Ede megbízást kaphatott elkészítéséhez. A Kertészeti Tanintézet kertjében állították fel a mellszobrát 1898. április 10-én, Angyal Dezső avatta fel. A Természettudományi Társulat az anyagi lehetőségei alapján 568 K [osztrák–magyar korona] 30 fillér összegben a kunágotai temetőben sírjára emléket készíttetett, ezt 1901. január 23-án szentelték be.

A hazai gyümölcsstermesztés nagy apostolának és a legnagyobb magyar pomológusnak a M. kir. Kertészeti Tanintézet kertjében emeltek szobrot, amelyet 1898. április 17-én lepleztek le, többek között Darányi Ignác földművelésügyi miniszter jelenlétében. Ott volt a szobor avatásán Sármezey Árpád, Bereczki Máté tanítványa is. A Kertészeti Tanintézetet dr. Hutýra Ferenc képviselte. Az avatóbeszédet Rudinai Molnár István kir. tanácsos, országos magyar gyümölcsészeti biztos, az emlékbizottság elnöke mondta. Beszédet mondott még Angyal Dezső, a Kertészeti Tanintézet igazgatója is.

*

A Kertészgazda című folyóirat 1871. évi (VII. évf.) 19. számában Bereczki Máté közlétt egy levelet, amelyben a gyümölcsstermesztés aktuális kérdéseiről szövegezt a lap olvasóihoz. Nem is gondolta, hogy ezzel arra ösztönzi egyik olvasóját, hogy tollat ragadjon, levelet írjon hozzá, amely azután egy életre szóló barátság kezdetét is jelentette számára. Ez az olvasó a mezőtúri Dörgő Dániel volt.

Dörgő 1831. május 27-én született Mezőtúron, hamar árvaságra jutott. A család történetét Tolnay Gábor aprólékosan kutatta, így a gyomai éveket, majd visszatelepülését Mezőtúrra. A Dörgő-család anyagi viszonyai rendezettek voltak. Mintegy 400 kat.

hold földön gazdálkodott, amelynek $\frac{2}{3}$ -át örökölte, $\frac{1}{3}$ -át már maga vásárolta. Ez a ma „Dörgő-kanyarnak” nevezett, mára Holt-Körös partjára esik, akkor még a folyó ága élő volt. Volt 2000 négyszögöles szőlőskertje a Berettyó-csatorna partján és egy tekintélyes háza a mai Damjanich út 5. szám alatt. Mint érdekességet jegyzem meg, hogy az 1880-as években Dörgő Dániel felesége az évek alatt megtakarított „koszt-pénzből” saját nevére vásárolt egy 30 kat. holdas szántóföldet.

Dörgő Dániel 34 évesen költözött vissza Mezőtúrra. Feltűnően nagy volt a társadalmi aktivitása, fontos szerepet vállalt a Központi Kaszinó felépítésében, amelynek alelnöke is volt; alelnöke a Központi Olvasó Egyletnek is. Ezt nagy lelkesedéssel végezte, hiszen itt volt alkalma éveken keresztül gyümölcskiállításokat szervezni. Elnöke az Újváros területén lakó Birtokossági Társulatnak, s tagja volt a Mezőtúri Takarékpénztár igazgatóságnak és a helyi vadásztársaságnak is elnöke lett.

Világnézetileg mind Dörgő Dániel, mind Bereczki Máté közel állt a Függetlenségi és 48-as Párthoz, amely a kiegyezés után alakult magyar országgyűlési párt volt; elsősorban főleg az antiszemitizmusuk miatt tértek el mindketten a párt eszmei irányvonalától.

Dörgő Dániel fizikai állapotában már 1884-ben jelentkeztek a testi romlás jelei. Ennek okait feltehetően az életvitelében kell keresnünk. A kövéréssel együtt az egészségtelen ételek túlzott élvezete, a rossz ivóvíz miatt a borivás mind-mind sietteték a szervezete gyengülését, ami végül a huzamosabb ágyban fekvésre kényszerítette és végül halálát okozta 1891. július 18-án.

Utolsó sorait 1889. július 26-án keltezte, de az írást már valamelyik leánya végezhette, csak az aláírás volt eredeti. Bereczki levelei is egyre ritkultak. Nem lehet tudni, hogy mikor írta Dörgő Dánielnek az utolsó levelét, mert a levelek „archiválását” mindig Dörgő végezte, gyűjtötte össze és rakta sorba azokat és köttette be a könyvkötővel. Az utolsó Bereczki-level, amely fennmaradt, 1889. december 31-én kelt.

Feltételezem, hogy Julianna asszony értesítette a halálesetről a hűséges barátot, hiszen az egész család rajongásig szerette Bereczkit.

*

A levelek

„Ha leltárt akarunk készíteni a megmaradt levelekről, a következőket kell figyelembe vennünk – írta Tolnay Gábor:

1./ Bereczki Mátéhoz írt és néha a válaszát is tartalmazó, különböző személyektől kapott levelek, feljegyzések, amelyeket Dörgő Dániel másolt le és tett azok mellé a Bereczki által írt levelek mellé, amelyekhez tartalmilag kapcsolódtak. Ezeket azután hét kötetbe köttette. Ilyen írás 125 maradt fenn. Jelzése: A.

2./ Bereczki Máté Dörgő Dánielnek írt levelei 1871. június 22. és 1889. december 31. között: 426 levél. Jele: B.

3./ Dörgő Dániel Bereczki Mátéhoz írt levelei: 1871. június 22-e előtt egy keltezés nélküli levél (feltehetően 1871. június 9-én kelt) és 1889. július 26. között 387 levél. Jele: D

4./ A leveleket a keltezés alapján rendeztük sorba. Kivételt képeznek néhány esetben a Bereczki által Dörgőnek elolvasásra küldött levelek, amelyekhez esetleg a válasz fogalmazványát is mellékelte, amelyeket Dörgő vissza is küldött. Ezeket Dörgő lemásolta. Ilyenkor ezeket a mellékletként küldött leveleket ahhoz a levélhez csatoltuk, amelyhez a levél tárgya szerint kapcsolódnak. Ilyenkor a keltezést nem vettük figyelembe.

Ez összesen 938 levél 18 és fél év alatt. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy ezen kívül Bereczki több ezer, a tudományos kutatás előtt még ismeretlen levelet írt. Válaszolt mindenkinek, aki levélben hozzá fordult. Levelezett például a gyümölcsstermesztőkön kívül Göndöcs Benedek gyulai apátplébánossal, Madách Imre fiával, Aladárral is stb.

A leveleket a levelezőpartnerek egyforma minőségű levélpapírra írták, minden alkalommal tintával, tollal. A Bereczki Máté által használt levélpapír nagyságát nem tudtuk megállapítani, mert leveleit bekötötte Dörgő Dániel. Ez azután azzal járt, hogy a könyvkötő körülvágta fűzés után a bekötendő kötetet. Bereczki abban tért el Dörgőtől, hogy ő rendszeresen olyan levélpapírt használt, amelynek a bal felső sarkába a következő szöveget nyomtatták: »Bereczki Máté, Mező-Kovácsháza«.

Dörgő Dániel általában egy 250×200 mm nagyságú papírlap kettéhajtása után keletkezett négy oldalra írta sorait. (Nemegyszer a papír nagysága eltért ettől a mérettől.) Minden levél formája, külalakja mindkét levelező esetében szinte teljesen azonos volt. Bekezdésekre tagolt mondanivaló, a szövegek mindkét oldalán margó tette a külalakot is egységessé. Bereczki helyesírása szinte hibátlannak mondható, az akkori időszak helyesírási szabályainak mindenben eleget tett. Ahogy egyre idősebbé vált, úgy szaporodtak a tévesztések az ő szövegében is. Törekedett maga is arra, hogy ne legyenek hibák írásában, hiszen a nyomtatásra leadott, több ezer oldalnyi kéziratban sem lehetett mindent a nyomdász helyesírási ismeretére bízni.

Bereczki Máté írásképe esztétikailag is szebb volt, mint Dörgő Dánielé, de ugyanezt lehet mondani a levelek tartalmára is. Bereczki Máté gondolkodása, mondatainak szerkezete, a mondanivaló színessége tette élvezhetőbbé, irodalmibbá a leveleket. Más szóval szókincse gazdagabb volt, mint Dörgő Dánielé. Hozzá kell tenni azonnal, hogy az iskolai végzettsége is magasabb volt. A barátja hat gimnáziumi osztályt végzett Mezőtúron, akkor még ez számított a városban elérhető legmagasabb középiskolai végzettségnek. A mezőtúri gimnázium csak 1895 májusában-júniusában tartotta az első érettségi vizsgát az 1883. évi XXX. törvénycikk rendelkezései alapján.

Az autodidakta módon elsajátított ismeretek hasznosítása jelentkezett a levelezésében is. Ennek bizonyos egyéni színezetet adott az a tény, hogy ő a gyakorlati tapasztalatait fogalmazta meg nemegyszer olyan módon, amivel Bereczki Máténak is gondja volt a válaszadás során. Azonban Dörgő helyesírása sohasem volt jó, és ez még csak romlott az életkora előrehaladásával. Ugyanezt mondhatjuk el az írásának külső alakjára is. Minden bizonnyal ő jóval kevesebbet írt életében, mint a barátja, akinek kimondott szép, kiírt, kalligrafikus írásképe volt.

Az tenné igazán érthetővé, mindenki számára elfogadhatóvá e levélgyűjteményt, ha egy nyelvész elemezné a levelek stílusát, szókincsét, szófordulatait – írja Tolnay Gábor. Eldöntené azt, hogy a 19. század második felének két magyar polgára minőségileg mennyire volt a magyar nyelv birtokában, hogyan használta azt, szófordulataik megfeleltek-e a kor színvonalának, ízlésének? Ezért is törekedtünk arra mindannyian, akik foglalkoztunk a kézirattal, hogy lehetőség szerint ne csak »betűhív«, hanem »vesszőhű« másolat kerüljön a gépre.” (Dr. Tolnay Gábor Bevezetéséből, I. kötet, 26–28. o.)

*

Dr. Tolnay Gábor történész-muzeológus évekkel ezelőtt elmondta egy baráti beszélgetés során, hogy tervbe vette a XIX. századi kertészeti szellemi életünk kiemelkedő alakjának, Bereczki Máté pomológiai leveleinek kritikai kiadását. Akkor némi kétkéddél vettem tudomásul – a levelek számának ismeretében, mert addig már a magyar pomológia atyjának „levél-kincsét” főbb vonatkozásaiban ismerve megéreztem annak a nagyságát. Részben ezekről és főként az életművéről a Kertészeti Egyetem Lippay Napok rendezvényén, valamint más egyetemi rendezvényeken tartott ismertetések, a Kertgazdaságban és az Agrártörténeti Szemlében megjelent összegzések révén, továbbá Békés megye helytörténetében a Bereczki-kultusz fennmaradása biztosnak látszik – szülőfalujától, Romhánytól, Mezőkovácsházán át Kunágotáig, s a Budai Campusig.

A levelezések gondozója, Tolnay Gábor elvégezte a kutatásokat, a teljes Bereczki levelezési anyag 7 kötetben, a levelekben szereplő fajták bemutatása pedig a 8. kötetben olvasható, amely Takáts Rózsa és Tolnay Gábor munkája. A levelek címzettje legtöbbször Dörgő Dániel mezőtúri gazda volt, a levelező fórum, amikor még nagyon kevés szaklap állt rendelkezésre – lényegében inspirálta Bereczki Mátét, hogy összeállítsa a *Gyümölcsészeti vázlatok* I–IV. kötetét; szívesen fáradozott érte, mert Pomona csókját ő már valóban nem tudta feledni... Az e-könyv felépítése a következő, összesen 3275 oldal, ebből a jegyzetek és a tanulmányok 1011 oldal terjedelműek; a kiadványban a kötetnyitó 8 portrén kívül 331 kép+reprodukció+vázlat+fotó is található.

Az elektronikus könyv felépítése:

I. köt. 2012. 398 p.

- Bevezetés (Tolnay G.) 11–30. p.
- Bereczki Máté gyümölcsfajtái (Surányi D.) 31–43. p.
- A tanulmányban használt idegen szavak, szakkifejezések (-) 43–46. p.

Levelek: 1871. június 9. – 1878. augusztus 4.

II. köt. 2013. 418 p.

- Bevezetés (Tolnay G.) 10–20. p.
- Régi gyümölcsfajták szerepe a modern gyümölcsészetben (Tóth M.) 21–51. p.

Levelek: 1878. augusztus 19. – 1881. december 25.

III. köt. 2014. 327 p.

- Bereczki Máté leveleinek időszerűsége (Nagy-Tóth F.) 9–21. p.
- A tudományos gyümölcsfajta-névadás és Bereczki Máté névalkotó tevékenysége (Pelczéder K.) 22–48. p.

Levelek: 1882. január 7. – 1883. december 27.

IV. köt. 2014. 306 p.

- A magyar Lucas (Ambrus L.) 10–18. p.

Levelek: 1884. január 15. – 1884. december 31.

V. köt. 2015. 529 p.

- A hagyományos népi gyümölcsészet emlékei a Kárpát-medencében (Andrásfalvy B.) 11–28. p.
- A kert (virágos-, gyógynövényes-, fűvész-, zöldséges-, gyümölcsös-, iskolakert a művelődéstörténetben és jövőben) (Andrásfalvy B.) 29–43. p.
- Dörgő Dániel személye és szerepe Bereczki Mátéval folytatott levelezése tükrében. Néprajzi adalékok a levelekben (Kárpáti E.-né) 44–84. p.
- Dörgő-ház Mezőtúr területén (Tolnay G. – Pusztai Zs.) 85–86. p.
- (Történeti)-etnopomológiai vizsgálatokra kínálatos lehetőségek Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezésében (Nagy Zs.) 86–124. p.

Levelek: 1885. január 5. – 1885. december 22.

VI. köt. 2018. 441 p.

- Bereczki Máté jelentősége (Geday G.) 1–24. p.
- A meggy areája, mint esetleges lehetőség a magyar őshaza meghatározásában (Surányi D.) 25–59. p.
- Két ember barátsága a 19. századi Mezőtúron (Tolnay G.) 60–73. p.

Levelek: 1886. január 3. – 1887. december 30.

VII. köt. 2018. 438 p.

- A Mezőtúri Úri Kaszinó a 19. században (Gombás I.) 1–36. p.
- Tájékoztató a kötetek címétől eltérő levelekről (Tolnay G.) 37–80. p.
- „Pomona csókját nem lehet feledni” (Surányi D.) 277–282. p.

Levelek: 1888. január 7. – 1889. december 31.

VIII. köt. Takáts R. – Tolnay G.:

- **A levelezésben szereplő gyümölcsfajták, 2018.** 418 p.

A Levelestár feldolgozása során több szerző is készített tanulmányt, vagyis Tolnay Gábor követte Bereczki Máté módszerét, amely a Gyümölcsészeti vázlatok I–IV. kötetekben is történt: a fontos témákat Bereczki bővebben kifejtette. A Levelestár szerzői Tolnay Gábor (szerk. és jegyz. ellátta) és Takáts Rózsa (jegyz. ellátta), továbbá Ambrus Lajos, Andrásfalvy Bertalan, Geday Gusztáv, Gombás István, Kárpáti Elemérné, Nagy Zsolt, Nagy-Tóth Ferenc, Pelczéder Katalin, Pusztai Zsolt, Surányi Dezső és Tóth Magdolna szerzők; a 8 kötet lektora Szabó Ferenc volt.

*

A Pomológiai Levelestár vegyes leveleiben 39-nek a címzettje Sziklay Ede, 16 politikai természetű. De a pomológiai kérdések megkerülhetetlenek, oltóvessző küldése, újabb kérések, illetve fajtaazonosítási kérelmek. Bereczki sokat foglalkozott a Nemes Sóvári sokféléségének problémájával – ezért számtalan esetben kért Jánokról oltóvesszőket, „... vidékükön Sóvári név alatt terjedve? Melyik faluban vagy városban van az önök környékén legtöbb termő fája annak a fajnak. Ennyit pedig kevés utánjárással is ki lehet kutatni. Én már 10 év óta folyvást kutatom a Sóvári alma eredetét. Vagy 500 levelet írtam...” Szívfájdalmára viszont, sosem tudta megismerni az Algiri körtét, hiába kért több személytől szaporítóanyagot, sosem kapott belőle. Jánokról is valamit: egy kis település ma a magyar–szlovák határ túloldalán, az egykori Abaúj-Torna vármegye települése. Szinte mindig csak magyarok lakták, de a legutóbbi népszámlálási adatok már az arányok megváltozását jelzik. 1285-ben szerepel neve először oklevelekben, ma római katolikus és református temploma van, az evangélikusok szinte teljesen eltűntek.

A VII. kötetben szereplő szakmai kérdések mellett, Bereczki hangsúlyt helyez erkölcsi és politikai hitvallásának kifejtésére. „Néhány év óta nem élek többé magamnak, hanem kizárólag a hazának, a hazai gyümölcsészetnek.” Másutt meg a barátság, igaz beszéd és tisztesség foglalkoztatja, miközben Villási Pállal való ellentmondásos kapcsolatát jellemzi: „hogy köztem és Villási közt a baráti összeköttetést az elsőegéérti versenygés szakította volna meg (nem!). Én nem születtem vezérnek, hanem csak egyszerű közatonának... Ha távol maradtunk volna egymástól, talán sohasem tudtam volna meg, hogy V. nem volt méltó, nem volt érdemes az én barátságomra. Neki egy veleszületett bűne a hazugság: de ő azt nem tartja ám bűnnek vagy becsetelenségnek. Én a hazugságot becstelenségnek tartom. Hazug ember nekem egy óráig sem lehet barátom.” Petrovay György, akinek országos hírű cseresznye fajtagyűjteménye és gyümölcsészetet alapított Nagykörűben, emberi gyöngöseségét sem hagyja szó nélkül: „Petrovay hátat fordított a józan életnek; több év óta az iszákosság rabja, morális halott lett: Benne többé senkisémbizhatik. Sajnos! pedig tudományosan képzett, derék, munkás ember volt az előtt. Kár érte!” Legalább ennyire zavarja az olyan ember, aki nem tartja meg az ígéretét, és főként, ha anyagi természetű adósságát „elfelejti rendezni” (vö. a 34. levéllel).

Leplezetlenül vallott politikai nézeteiről is a levélíró, így a Deák Ferencz alma aligha érdekelte volna, az elnyomó rendszer miatt pedig folyton bosszankodik. „... mióta a füzetek megindultak, folyvást cenzurán mennek át. »A nemzet gyásznapijaiban« jelent az meg, nem csuda, ha akkor sokan nem olvasták; az a Bach-huszárából lett pimasz, a ki cikkem cenzura alá vette, a »gyásznapijaiban« helyett »gyógynapijaiban« szót írt helyébe.” Mintha egy ma is aktuális politikai dalt használna ő maga is – a szó veszélyes fegyver: „Nagyon megütköztem azon tudósításán, hogy az önnek írt ajánlott levelem fölbotva [sic] érkezett kezeihez. Mit jelent ez? Kire gyanakszik kedves öcsém? ...leveleim

közül a postán igen sok levelem elveszett.” Mert tisztalelkű, nyílt ember volt: „*Én nem szeretem a kincset zárva tartani. Ki vele! minél előbb. Csunya vétek előttem az önzés.*” „*Többet fogok én használni hazai gyümölcsészetünknek avval, hogy gyümölcsmeimet körülményes leírásban megismertetem, mintha a mindennapi élet apró teendőiről fecsegek egyetmást a szaklapokban [...] Rendben akarom hagyni a hagyatékot, melyet nemzetemnek szántam.*” Látja, hogy még sok a tennivaló Erdély pomológiai világában is, kevés a jól képzett szakember.

Berczki magasfokú szellemiségét és frissességét is igazolja, hogy levélbeli partnérének segíti könyve beszerzését a külföldi barátja részére, másutt az oltóvesszők küldésének helyes módszereit taglalja, kitér az árasztásos öntözés indokolt körülmények közötti alkalmazására. Állást foglal speciális oltási módszerről is: „*Egyébb iránt szilvát és körtét szobában ojtani haladatlan dolog. Legsikeresebb ezeknél az alvó szemre ojtás fás vagy vesszős módja szerint. A jól begyökeresedett alanyokra a szilvafáknál még tavasszal is teljes sikerrel lehet ojtani oldalajtás vagy később, ha kérgők fölválík vesszős szemzéssel is. Kisértse meg!*” A neki küldött oltóvesszőket mindig megköszöni, ha a szaporítóanyag minőségével gondja akad vagy nyilvánvaló az esetleges fajtakeveredés, azt szóba hozza.

Az egzisztenciális gond egy életre társa volt: megmaradhat-e a bérleményen a fajtagyűjteménye, és természetesen a pénzhiány – a könyveinek értékesítési nehézségei és az oltócsapok alacsony ára még nehezebbé tette anyagi helyzetét. Könyvtárát sem új könyvekkel, hanem antikváriumi példányok beszerzésével gyarapította – mint egy mai, igazán vékonypénzű értelmiségi. „*Szegényre még a szegény sem igen szokott hallgatni. – Szegény embert még az ág is húzza.*” S továbbá: „*Az én érdemeimre való hivatkozást, – meg kell vallanom, – a szégyen pirját kergeti az arcomba. – Mit tettem én, a mi nem volt hazafiúi kötelességem?*” A munkáinak kiadásával is küszködő Berczki levélben kereste meg Trefort Agoston földművelés-, ipar és kereskedelemügyi minisztert, aki a *Gyümölcsészeti vázlatokból* 100 példányt rendelt, 300 forint értékben, vagyis sikerrel járt.

„*Hazai gyümölcsészetünk haladását illetőleg azon örvendetes hírt közölhetem kedves öcsémnel, hogy az idén négyszer annyi megrendelőt kellett ojtóvesszővel kielégítenem, mint a megelőző években. Sok új gyümölcsös és gyümölcsfa-iskola alapításáról értesültem a haza különböző vidékeiről. Sokan rendelték meg a katalógomban felsorolt, valódiakul fölismeret gyümölcsseim legnagyobb részét. Tarczy Dezső ügyvéd Pápára; Mócsy Antal képezdei tanár, Kalocsára és Janky Antal kereskedő Nagyváradra valódi gyümölcsseim teljes gyűjteményét rendelték meg tőlem.*” – „*Szeressük hát és igyekezzünk minél szélesebb körben elterjeszteni a mi kegyes istennőnk cultus-át; igyekezzünk mindenféle megkedveltetni a gyümölcsészetet!*” Nagyon érdekes, hogy miközben Berczki elismeri Entz Ferenc szakmai hozzáértését, a »kevés fajta a jó« nézetét nem fogadja el, vagyis mai szóhasználattal, Berczki már akkor biodiverzitás-párti volt: „*...csaknem minden író folyvást csak azt a hírt pengeti, hogy »mire való az a sok gyümölcsfaj?« mert ott a gyümölcsészetet, mint haszontalan portékát lenézik megvetik; mert ott azért, mint hazafias tudományvet senki sem lelkesedik és lelkesíteni nem is tud senkit: hanem, mert szajfók, eltanulnak három-négy gyümölcs nevet s azokat akarják fűre-fára rádisputálni...*”

Pedig „*Ha tudnák, hogy nekem nincsen semmi segítségem, ha tudnák, hogy mennyi az én bajom? bizonyos vagyok benne, hogy senkisé sem sürgetné tőlem a vesszőket s békét hagyna nekem...A megelőző évek nagy szárazsága folytán közel 40 db önálló fám (olyan fajok mind, a melyek az itteni mostoha viszonyokkal megbirkózni képesek nem voltak) megint elpusztult; vagy 30 dbot pedig a tavali vihar taszított ki tövestől.*” Sajnos, a ko-

misz politikai színezetű döntés, ami miatt a nagy gyűjteménye áttelepítésre szorult, ma sem ismeretlen jelenség. Jó lenne hinni, hogy Pomona istennő csókját tényleg nem lehet feledni, még akkor se, ha a szűklátókörű politika nem igazán érti meg a fajtagyűjtemények fontosságát.

A recenzens is levonja maga számára és olvasóinak a következőket:

1. Bereczki Máté kitűnő tollú, nemcsak a jogban, hanem a kertészettudományokban is tájékozott, a hazai és a külföldi szakemberekkel intenzív kapcsolatot fenntartó személy.

2. Ha meg is élt konfliktusos helyzeteket, mindig elegánsan tudta kezelni azokat.

3. 1848/49 eszméi benne még a XIX. század legvégére sem halványodtak el.

4. Szakmai kihívásokról, nehézségekről (fajta ügyekben, adósairól és könyvkiadási gondjairól nyíltan beszélt), de semmiféle módon nem utalt Teleki Blankához fűződő kapcsolatára – egyik kötet levelében sem!

5. Nem rejti ugyan véka alá a véleményét a politikáról, de csak az ő remek megfogalmazása segít megerősíteni, hogy Sziklay Ede politikai szerepvállalásáról és Villási Pál főszervezői hivataláról milyen véleményt formált.

6. Bár a nemzetünk korábbi és akkori politikusainak olyan egységesítő véleménye lett volna, mint neki – a Felvidéktől Erdélyig egy Kárpát-medencei Magyarországon figyelte a problémákat és bősséggel árasztotta ismereteit embertársainak a kertészeti boldogulás helyes módszereiről, akkor a XX. század másként is alakulhatott volna.

7. Annak dacára, hogy a korabeli periodikák száma, terjedelme még soványnak számított, Bereczki zseniális szellemi kapacitását nézve a nagyszámú és lényegre törő leveleivel a Királyi Magyar Természettudományi Társulat után akár a Magyar Tudományos Akadémia méltó levelező tagja is lehetett volna.

8. Olyan színes egyéniség volt és annyira megragadja az olvasót, hogy így csak e közel ezer levél-munkásságnak a kiemelt mozaikjaira tudtunk reagálni.

9. Végül, amennyire fájó az a méltatlanság, ami őt érte, talán még maradt volna szellemi és fizikai tartaléka, hogy a másik másfél ezer fajta leírását is elkészíthesse, mondjuk a *Gyümölcsészeti vázlatok V–VIII. kötetében*.

(BEREZKI MÁTÉ ÉS DÖRGŐ DÁNIEL LEVELEZÉSE I–VII. kötet. Összeállította és jegyzetekkel ellátta Tolnay Gábor + VIII. köt. Takáts Rózsa – Tolnay Gábor: A levelezésben előforduló gyümölcsfajták [Melléklet a Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése I–VII. című forráskiadványhoz]. Versegly Ferenc Könyvtár, Szolnok. Közzéteszi a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Versegly Ferenc Könyvtár Elektronikus Könyvtára. ISBN 978-963-7613-55-5 Ó / ISBN 978-963-7613-56-2)

„Az igazság kapuja mindenki előtt nyitva áll” Tombi Beáta *Tudomány és ismeretterjesztés a XVII– XVIII. századi Itáliában* című könyvéről

---

A sok mindent magában foglaló filozófia, illetve a vele szimbiózisban élő vagy éppen belőle kinövő szaktudományok elkülönülésének folyamata két különös kultúrtörténeti korszakban gyorsult fel nagymértékben: a hellénizmus időszakában és a reneszánsz korban. Az utóbbi differenciálódás sajátos jellemzője, hogy az addig szétszórta felhalmozódott tudásanyag igen széles körét, nagy mennyiségét, szinte az egész világból begyűjtött teljességét vette számításba, és a társadalmi szükségletek egyre nagyobb mértékű szem előtt tartása mellett, új világszemlélete és módszere révén olyan paradigmaváltást indított el, főleg a természettudományok terén, amelynek folytatásaként a modernitás korának előkészítésében is alapvető szerepet kapott. A reneszánszra jellemző sokoldalúság több vonatkozásban is előnyösen érvényesült az akkori, robbanásszerű tudományfejlődésben: együtt vettek figyelembe racionális és irracionális világnézetet, elméleti és gyakorlati igényeket, aprólékos kísérletezést és törvényt feltáró általánosítást, hasznosítható és további problémafelvetést generáló tudást. Mindezt csakis sokoldalú egyéniségek teheték; hiszen az emblematikus Leonardón kívül például a platói szerelem elméletét részletesen kidolgozó Marsilio Ficino traktátust írt a pestisről; Girolamo Cardano orvos létrehozta a kardán-tengelyt, de ért el eredményeket a valószínűség-számítás és a harmadfokú egyenlet megoldása terén is; az újkori természettudomány egyik megalapozója, Galileo Galilei pedig érdemlegesen szolt bele az arról folyó szép-irodalmi vitába, hogy vajon Ariosto vagy Tasso-e a nagyobb költő?

Az olasz irodalomtörténet magyar specialistája, Tombi Beáta eddig kevésbé kiemelt szempontok szerint vállalkozott a reneszánsznál hosszabb, a középkor végétől a felvilágosodás kezdetéig ívelő tudományfejlődési korszak bemutatására. Nem a létrejött tudományos ismereteket foglalja össze az eddigiektől eltérő módon vagy egészíti ki újabb adatokkal, hanem a feltártak szükséges minimumát felidézve arról nyújt átfogó képet, hogy mi lett a tudományos vívmányok sorsa, hogyan épültek be a társadalom reprodukciós folyamataiba, főleg milyen módon jutottak el egyre több emberhez. A reneszánszban új profilt öltő tudományos tudásnak nem a megszületését vizsgálja a szerző, hanem a *befogadását*, recepciójának formáit, közvetítőit, eredményeit és hatékonyságát. Kiemelten az *ismeretterjesztést* és *ismeretnépszerűsítést* mutatja be. A tudomány pragmatizálásának *gyakorlati* (technikai) operacionalizálását is lényegében csak érinti; a könyv az új természettudományos tudás elsősorban *elméleti* szintű közvetítésének így is gazdag tematikáját elemzi részletesen.

Nem hagyja el, inkább csak kiterjeszti italianista mivoltának kompetenciáját a szerző, hiszen az *olasz* tudományfejlődés legtöbb újat hozó vonulatának bizonyos aspektusait mutatja be (az angol, francia, német vagy egyéb eredményekre csak a szükséges minimum erejéig tér ki); a vizsgált korszak legtöbb eredetit felmutató tudományterületeivel foglalkozik (a társadalomtudományokkal programszerűen nem, így az alig említett Giambattista Vico méltatlanul háttérben marad); az ismeretterjesztés kiemelésekor pedig a *módszer* problémái mellett a kifejtés és az ismeretközlés *nyelvi* stratégiái kerülnek vizsgálatának előterébe. A természettudományos ismeretek különböző szintű és formájú

szocializálódásának elemzésekor Tombi Beáta részben *tudományszociológiai* feladatot teljesít, amennyiben a megváltozott kutatások társadalmi körülményeit vázolja fel, s különösen ezt teszi, amikor az új eredmények *professzionális* elméleti és gyakorlati felhasználásának, továbbélésének problematikájával foglalkozik. (Ez részben az, amit „tudományon belüli” szintnek nevez; részben az, aminek szervezett hasznosításáról – mint folyószabályozás, talajjavítás, gyógyítás stb. – csak szórványosan tesz említést.) Azonban emellett – és munkájának ez a legeredetibb része – a *tudásszociológia* területére is átlép, hiszen a *tudománynépszerűsítés* bemutatásakor a *szakszerű tudományos tudás* többféle és a meglehetősen vegyes, *nem szakszerű* ismeretanyag (művészet, mindennapi gondolkodás stb.) összekapcsolását, az így létrejött új tudás jellemzőit, részben következményeit tárja elénk. (Ez utóbbi a „tudományon kívüli szint”, ami „nyilvános” és „pedagógiai” szerepe van.) Ez a sajátossá preparált, egyszerűsített, a mindennapi gondolkodás formáival is összebékíthető tudásanyag, ami esetleg művészi díszítést is kap, nem a tudós emberek – szakbarbárságot ellensúlyozni hivatott – általános műveltségének gazdagításához vagy gondolkodásmódjuk élénkítéséhez járul hozzá, hanem a *művelt laikusok* világlátását színezi, sőt bizonyos áttételek révén életük komfortosabbá tételét mozdítja elő (szórakozás, kulturált beszédmód, egészségvédelem stb.). A tudományos tudás életútjának ilyen kiteljesített képével, a „leszálló kultúrjavak” ilyesféle demokratizálásának megmutatásával történelmileg képet kapunk arról, hogyan kezdett más minőségűvé alakulni a reneszánsztól kezdve az ember *viszonya* a tudományhoz, hogyan gazdagodtak a viszonyulás formái, és a világ rejtélyei iránt érdeklődő ember a *homo sapiens*ből hogyan vált egyre következetesebben *homo faber*é is, sőt – a játékban a változatosságot, a könnyedséget és a kreativitást kiemelve – még *homo ludens*szé is. A tudománynépszerűsítés reálisabban gondolkodóvá, szélesebb látókörűvé, tudatosabb állampolgárrá teheti az egyént, de mindenekelőtt abban segíti, hogy többet megértsen saját világából, hogy az ne unalmas dolgok és rejtélyek zavarba ejtő keveréke legyen. A természettudományos ismeretek ilyen nem szakszerű, részleges és esetleges elsajátítása korszerűbb és bizonyos értelemben hasznosabb tudás birtokosává tette az egyént, mint a kor társadalomtudományokra alapozott, de kevésbé korszerű, sok tekintetben formalisztikus kultúrája.

Tombi Beáta gondosan végigvezeti olvasóját azon a sokrétű folyamaton, amelyben elvárások, elvek, módszerek, intézmények és személyes kiválóságok együtthatásának eredményeként mind jobban erősödik az a tendencia, amelynek során a tudományos eredmények *tüllépnek* létrehozóik és támogatóik körén, egyre többen érdeklődnek irántuk olyanok is, akik nem közvetlenül és szakszerűen hasznosítják. A *tudományos kutatástól* lassanként elválik a *tudományközvetítés* sokrétű tevékenysége, és az utóbbi külön intézményeket, módszereket, eszköztárat, nyelvezetet fejleszt ki a sokasodó új felfedezés egyrészt a tudós kollégák számára, másrészt a nem szakmabelieknek történő közvetítésére. Már az akadémiák és a szakfolyóiratok egy része is vállal népszerűsítő szerepet, majd a kávéházak, a szalonok és más csoportosulások foglalkoznak ilyennel; kifejlődik az erre specializálódó szaksajtó, benne az ismeretterjesztő újságokkal, almanachokkal, különleges könyvekkel. Új funkciót kaphatnak bizonyos régebbi műfajok, mint a dialógusok, a levelek és a kompendiumok; de nagyobb jelentőségűek az új formák, mint az újságcikk, a kalendárium s különösen a tudományt és művészetet jellegzetesen szintetizáló esszé. Gyakori a művészet előnyeinek hasznosítása, a szépirodalmon kívül a képzőművészeté is; az igényesebb tipográfia mellett a könyvek és folyóiratok illusztrációi. Különleges képződmény az *antiporta*, amely a könyv címlapja előtt allegorikus kép formájában előlegezi a mű sajátosságát, lényegét. Az új műfajú írásoknak kialakulnak

a saját beszédmódjaik, amelyek az ismeretközlés megkönnyítésébe programszerűen bevonják az olvasó feltételezett tudását, motivációját, számításba veszik gondolkodás-módjának menet közben történő formálhatóságát. Azt is hangsúlyozza a szerző, hogy a szóban és írásban végzett, egyre jobban intézményesített ismeretterjesztés mellett *sajátos színtereket* is nagyrészt ekkor teremtenek a természettudományok eredményeinek bemutatására, ezek a közkönyvtárak, a múzeumok és a botanikus kertek. Tombi Beáta hangsúlyozza, hogy a XVII–XVIII. században úgy változik meg a természettudományos kutatás és ismeretterjesztés szimbiózisa, hogy a hangsúly a kettő egyre határozottabb *elkülönülésén* van, és az ismeretterjesztés a *művészet* felé közeledik, de azért – ha módosultan is – érvényesül közöttük bizonyos inspiráló kölcsönhatás.

A szerző nem szentel különösebb figyelmet annak, hogy a *tudományos ismeretterjesztés* mellett, részben azon belül, részben attól elkülönülten s kissé túl is lépve rajta, kibontakozott ekkor a maga módján a *tudománynépszerűsítés* is. Az ismeretterjesztésben a jobban megtartott *szakszerűség*, illetve az új ismeretek elméleti jelentőségének kiemelése mellett természetesen hangsúlyt kapott (például Galilei, Torricelli, Guiducci műveiben) az új ismeretek széles körű hasznossága s nemegyszer érdekessége vagy akár látványossága is. Azonban a *laikusok* számára közvetített tudásból, akiknek legfőleg az általános műveltségére lehetett építeni, engedni kellett a színvonalból, érdemesnek tűnt jobban kiemelni az érdekességet, érzékeltetni a személyes előnyöket, utalni arra, hogy az így kapott tudás valahogyan a lelki épülésükre szolgál. A tudománynak a mindennapokba történő ilyen vegyítése első lépése lehetett annak, hogy újabb *hívei és mecénásai* legyenek magának a magas szinten működő tudománynak. A magas szintre koncentráló szerző tulajdonképpen az új ismeretek tudásgyarapító és társadalmilag hasznos voltát előtérbe helyezve mutatja be a vizsgált kor természettudományos ismeretterjesztésének mintegy *klasszikus* eredményeit: öt *legtöbb újat hozó tudományterületét*, legkiemelkedőbb reprezentánsaik alapvető műveinek beható elemzése révén. Legkevesebbet a matematikáról szól (Girolamo Cardano, Ruggiero Boskovich), valamivel többet a csillagászatról (Mario Guiducci, Giacomo Lanteri). Legtöbbet a fizikusok népes táborából emel ki (Evangelista Torricelli, Geminiano Montanari, Francesco Algarotti, Lorenzo Magalotti, Luigi Galvani). Jelentős eredményeket ért el a biológia (Giovanni C. Bonomo, Francesco Redi), nem kevésbé az orvostudomány (Lorenzo Bellini, Bernardo Ramazzini). Ez a vonulat a bizonyított ismeretek, az érdemleges tudás olyan elterjedését támogatta, amelynek elméleti és gyakorlati jelentőségét nem lehet elvitatni.

A relative külön tevékenységkörnek is tekinthető *tudománynépszerűsítésben* részint a figyelemfelkeltés céljából, de sokkal inkább a természeti jelenségek olykor különös formáinak helytálló magyarázata miatt kiemelt szerep jutott a látványosságnak, a rendkívüliségnek, annak, ami egyben *csodálatos* is. Ezért például Newton népszerűsítéséhez nem a gravitációról tett felfedezését helyezte előtérbe Algarotti, hanem a színelméletét, és hasonló okokból lehettek népszerűek az elektromossággal kapcsolatos bemutatók. A *csodálatos* (mirabile) kategóriája nemcsak a tudománynépszerűsítésben kapott helyet, hanem a művészetelméletben is, hiszen például Francesco Patrizi da Cherso a maga *Poétikájában* központi fogalomnak tette meg. Azonban mindkét eset azt az általános felfogást fejezi ki, hogy a csodát ekkor már nem irracionális misztikumnak tekintették, mint a középkorban, hanem minden rendkívülisége ellenére is *valóságos természeti jelenségnek*. A *művészetben* bemutatható csodálatosnak még Patrizi is csak egyik lehetséges komponensét tartotta a hagyományból átvehetőnek (természetfölötti, meseszerű), sokkal inkább *valóságos határeseteket* kifejező, ismert határokat túlfeszítő létezési formák megjelenítését látta bennük (paradox, nagyon pontos, nagyon hasznos, teljesen

új stb.). A megújuló természetszemlélet sajátos hozadékának és a nem sematikus valóságslátás igényének és lehetőségének találkozása fogalmazódik meg itt: a „csodák terméi”-ben (Wunderkammer) tartott elkápráztató bemutatókban éppúgy, mint a manierista és barokk pompájú művészi alkotásokban. A tudomány és a művészet szorosabb összekapcsolását a művészet részéről is elkezdi ekkor s majd a romantika erősíti tovább: a tudomány különféle formákban bekerül a művészet témái közé, maga a tudomány pedig főleg népszerűsítése során veszi olykor hasznát a művészetnek, leginkább az *illusztrációknak*, az *esszé* egyre jobban fejlődő műfaja pedig az eleganciát is hozzáadja a tudományos ismeretek népszerűsítő megjelenéséhez.

Tombi Beáta könyve mind tematikai újszerűsége miatt (a náluk kevésbé ismert olasz természettudományok fejlődését és népszerűsítését mutatja be), mind jól szerkesztett formája és szép stílusa miatt (maga is népszerűsíti a népszerűsítést) nemcsak a magyar italianisztika nyeresége, hanem a tudománytörténet-írásé is. A tudománytörténetnek hatástörténettel kiegészített spektrumát bemutatva, ez utóbbit pedig tudománynépszerűsítéssel is teljesebbé téve arra mutatott be sokatmondó történelmi példát, hogy a tudomány mennyire nem csupán tudós közösségek, zseniális kutatók ügye. S amennyiben ezt a *természettudományok* hatáslehetőségeinek sokféleségéről mutatta meg, a természetszemlélet emelt szintű mindennapiságának bizonyos formáit is leírta, példaértékű precedenseket hozott fel arra, hogy a természet a maga módján bárki számára érdekes és megismerhető. Könyve annak tudatosításához is hozzájárul, amit a Senecát idéző Francesco Redi hangsúlyozott: „Az igazság kapuja mindenki előtt nyitva áll”. A természet tudós kutatója, Galilei a tudomány tárgya felől közelítve állapította meg a természet lényegig hatoló megismerésének *objektív* alapjait és adekvát lehetőségét: „A filozófia meg van írva ebben a nagy-nagy könyvben, amely állandóan nyitva áll szemünk előtt [vagyis a világmindenségben], de nem érthetjük, ha nem tanultuk meg azt a nyelvet, nem ismerjük meg azokat a betűket, amelyekben írva van. A könyv matematikai nyelven van megírva, s betűi háromszögek, körök és más geometriai alakok, amely eszközök nélkül emberileg lehetetlen megérteni szavát; nélküle csak hiábavalóan bolyongunk egy sötét labirintusban.” Jóval később Hegel, aki az ember és a világ egyre humanizálódóbb egységének elvét vallotta, a természetet megismerő *szubjektum* felől közelítve jegyezte meg: „Aki észszerűen néz a világra, arra a világ is észszerűen néz, a kettő kölcsönösen meghatározza egymást.” A reneszánsz és az újkor időszakából felhozott példák nagyon jól mutatják, hogy a természetet az egyszerű, de gondolkodni hajlandó ember is értelmesen tudja szemlélni, sőt ha barátságosan néz rá, az talán még vissza is mosolyog.

(Tombi Beáta: Tudomány és ismeretterjesztés a XVII–XVIII. századi Itáliában. Budapest, 2018, L'Harmattan Kiadó, 272 p.)

Zanny Minton Beddoes

A Nagy Kínai Testvér figyel minket

Digitális megfigyelőrendszerek világunkban

Figyelnek minket. Amikor munkába megyünk, zárláncú tévékamerák filmezik lépéseinket, és ma már arcunkat is egyre könnyebben felismerik. Ha autónkkal elhagyjuk a várost, rendszámfelismerő kamerák rögzítik utunkat. Zsebünkben megbújó okostelefonjaink egyfolytában árulkodó digitális nyomokat hagynak maguk után. Otthonunk magányában böngészünk a webet, tevékenységünket mégis követik és elemzik. Az így kapott adatok feldolgozhatók, és így percnyi pontosságú feljegyzés készíthető életünkről. Önkényuralmi rendszerekben – ahogy Kínában is – a digitális megfigyelés rettegett mindentudóvá tehet egy kellemetlen rendőrállamot. Főként a Hszincsiang-Ujgur Autonóm Területen – a legnyugatibb és legnagyobb tartományban – Kína mesterséges intelligenciát (MI) és tömegmegfigyelést alkalmaz, hogy egy huszonegyedik századi panoptikumot teremtsen, és ujugurok milliói – egy türk nyelvet beszélő muzulmán kisebbség – felett gyakoroljon teljes ellenőrzést. A nyugati demokráciákban a rendőrség és a hírszerző szolgálatok ugyanezeket a megfigyelési eszközöket vetik be bűnügyek felgöngyölítésére és elrettentésre, valamint a terrorizmus megakadályozására. Az eredmények nem maradnak el, ugyanakkor rendkívül aggasztóak. A szabadság és az elnyomás között foglalt helyet egy rendszer, amely arra hivatott, hogy az állampolgárok hozzájárulását kérje, fenntartsa a kormányokban a fékek és ellensúlyok rendszerét, és amikor a megfigyelésre kerül a sor, az információk gyűjtőit és feldolgozóit korlátozó szabályokat állítson fel. Ezt a védelmi rendszert jelenleg alaposan kikezdték a bőséges mennyiségben és könny-

nyen gyűjthető adatok. A vezetékes telefonok, postaládák és iratszekrények világában alkotott adatvédelmi szabályokat sürgősen szigorítani kell az okostelefon, e-mail és felhő alapú tároló korában.

Látok az én sok-sok szememmel...¹

Amikor 1989-ben összeomlott az NDK, az emberek csodálkoztak az információknak azon a hatalmas tárházán, amelyet a Stasi biztonsági szolgálata felhalmozott róluk, nem beszélve a begyűjtéshez szükséges kiterjedt besúgóhálózatról. Azóta a digitális forradalom átalakította a megfigyelést – ahogy annyi minden mást is – azáltal, hogy korábban soha nem tapasztalt mennyiségben tette lehetővé az adatgyűjtést és -elemzést. Az okostelefonok, a webböngészők és a szenzorok óriási tömegű információt nyújtanak, amelyet a kormányok gyűjthetnek vagy meghekkkelhetnek; az adatközpontok lehetővé teszik számukra a korlátlan idejű tárolást. A mesterséges intelligencia segítségükre van, hogy akár egy „tűt” is megtaláljanak az így összegyűjtött digitális szénakazalban. A valamikor a szabadságot jelentő technológiák, amelyek lehetővé tették a diktatúrákban a másképp gondolkodók számára a könnyebb kommunikációt és szervezkedést, most orwelli képet mutatnak: segítségükkel az önkényuralom képviselői még a Stasinál is szorosabb megfigyelés alatt tarthatják az embereket.

Az új technológia eredményeként Hszincsiangban valóra vált a legszörnyűbb rémálom, a neve: fajgyűlölő rendőrállam. A lázadástól és az elszakadási törekvésektől félve, a digitális technika birtokában Kína urai jól megszorították a totális ellenőrzés gyeplőjét – ez odáig terjed, hogy átnevelési céllal ujugurokat vesznek tömegesen őrizetbe. A tartomány egyes részein az utcák minden száz-kétszáz méteren

---

¹ Utalás az I spy with my little eye ('Látok az én kis szememmel') című angol kitalálós gyerektékra.

zártlancú tévékamerákkal felszerelt póznákkal vannak tele. Ezek lencsevégre kapják minden arra járó gépkocsivezető arcát és rendszámabláját. Az ujjgurok mobiltelefonjai csak kormányzati kémszoftverrel üzemeltethetők. A személyazonosító igazolványokon nemcsak a nevük, nemük és foglalkozásuk szerepel, hanem tartalmazhatja a rokonok adatait, ujjlenyomatokat, vércsoportot, DNS-információt, a letartóztatásokról szóló feljegyzéseket és a „megbízhatósági státuszt” is. Mindezt, sőt még ennél is többet táplálnak be az integrált közös műveleti platformba (IJOP), egy MI-működtette rendszerbe, hogy megkapják az őrizetbe vételre kiszemelt gyanúsítottak listáit. A hszincsiangi méretű diktatúrát nehéz lenne lemásolni, még akár Kína legnagyobb részén is. Egyszerűbb egy könnyen beazonosítható kisebbséget elnyomni, mint az egész lakosságot érintő teljes ellenőrzést biztosítani. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a kínai megfigyelési modell elemei ötleteket adnak más önkényuralmi rendszereknek – Oroszországtól Ruandán át Törökorszáig – és ehhez készségesen eladják majd a hardvert. A liberális államoknak kötelességük, hogy leleplezzék és ostorozzák az elnyomásnak ezt a fajta exportálását, bármennyire korlátozottak is esetükben a ráhatás eszközei. Azonkívül a Nyugat helyesen teszi, ha magába néz. Napjainkban a Rendőri Erőknek szintén ugyanakkora adattömeghez van hozzáférése, mint valamikor a Stasinak. A hatóságok színlelt telefonfelfedezéseket emelhetnek, hogy az emberek mozgását és kapcsolatait figyelhessék. A rendszámfelismerők adatai évekre visszamenően nyomon követhetik egy-egy személy mozgását. Néhány amerikai nagyvárosban az IJOP-hoz hasonló előrejelző rendfenntartási programok (predictive-policing) működnek, amelyek a múlt bűneseteit elemzik a jövőbeliek megőrlésére. Mindez lehetőséget ad az esetleges elkövetők megfigyelésére, de alkalom lehet visszaélésre is. Amerikai rendőrtisztek százairól derült ki, hogy titkos adatbázisokat használtak fel arra, hogy vájkáljanak az újságírók, volt barátok és mások dolgaiban.

Figyeljük a detektívet

Hogyan lehetséges megtalálni szabadság és biztonság egyensúlyát? Először is, gondoskodni kell arról, hogy a digitális világban – a valóságoshoz

hasonlóan – legyenek olyan helyek, ahol a törvénytisztelő emberek zavartalanul élvezhetik magánszférájuk nyugalalmát. A liberális demokráciák polgárai nem számítanak arra, hogy indokolatlanul megmotozzák őket, vagy hogy otthonaikat házkutatási parancs nélkül átvizsgálják. Hasonlóan, a zsebünkben lévő mobiltelefonra úgy kell tekinteni, mint az otthoni iratszekrényre. Ahogy az utóbbiakat be lehet zárni, a titkosítást sem kellene korlátozni. A második fontos dolog, hogy határt kell szabni az állampolgárokról szóló információ őrzési idejének, korlátozni kell az ehhez hozzáféréssel rendelkezőket, a visszaéléseket pedig megfelelően büntetni. 2006-ban az Európai Unió kiadott egy irányelvet, amely előírta, hogy a mobiltelefon-cégek legfeljebb két évig őrizzék meg az ügyfelek metaadatait. Ezt a jogszabályt 2014-ben megsemmisítette az Európai Bíróság. A rendőrségi adatokkal való visszaélés számítson bűncselekménynek, amelyért büntetés jár, nem pedig „botlásnak” amely alól feloldoz a kollektív megbocsátás. A harmadik kiemelten fontos dolog, hogy figyelemmel kísérjük a mesterséges intelligencia alkalmazását. Az előrejelző rendfenntartási programok még tökéletesítésre szorulnak; hamarabb megtalálják a betörések szabályszerűségeit, mint például a gyilkosságét. Az arcfelismerés során sok „álpozitív” eredmény születhet. A torzított adatokkal betanított MI – gondoljunk csak olyan letartóztatási mintákra, amelyekben aránytalanul sok fekete bőrű embert szerepel – megismételheti ezeket a torzításokat. Néhány ítélkező algoritmus nagyobb valószínűséggel mondja ki a fekete, mint a fehér bőrű vádlottakról, hogy magas kockázattal lesznek visszaesők. Az ilyen algoritmusok tüzetes vizsgálatra szorulnak, nem pedig üzleti titokként kell védeni őket.

Éberség és átláthatóság – ezek legyenek a jelszavak. Jó szolgálatot tehetnek a technika hatékonyságának: például a rendőrök felszerelésének szerves részeként viselt testkamera láthatóan a panaszok csökkenéséhez vezet. A konzultáció is sokat számít. Egy Kaliforniában nemrégiben benyújtott törvényjavaslat arra kötelezné a rendőri szerveket, hogy hozzák nyilvánosságra, milyen megfigyelési eszközeik vannak, tegyék

közzé az adatokat azok használatáról, és kérjék a nyilvánosság hozzájárulását új eszköz vásárlása előtt. Ha ettől lassúbb lesz a fejlődés, ám legyen. A rendőrség jogosan figyeli az állampolgárokat, hogy védje biztonságukat. Az állampolgároknak pedig a rendőrséget kell figyelniük, hogy megőrizzék szabadságukat.

(The Economist)

Martin Helg

Önkéntesen vállalt billog egy életen át

Napjainkban minden ötödik közép-európai tetoválást visel a testén, a fiatalabb nők esetében minden második. Találgatások egy tömegjelenség okairól.

Nyári napokon a szokásosnál is erősebben jelentkezik a vágy, hogy jelt adjunk, látható, fennmaradó jeleket – még hozzá tetoválások formájában! A frissen díszített vállak, karok, vádlik és bokák megint csak jó néhány „Húha! Nahát! Te is?” jellegű felkiáltást váltanak ki embertársainkból – a nem tetováltak fogyatkozó népessége pedig némi szégyenkezést érez saját bátortalan-sága miatt. Még annak a csendes szomszédaszonyunknak is, akit tegnap még a kispolgári-visszafogott táborba soroltunk, egy ananász ékeskedik a csuklóján. S vajon miféle jellem-beli gyengeségeknek köszönhetően kerülhetett oda az az ábra énekkari társunk felsőkarjára?

Nem, a látszat nem csal az uszodában, a szupermarket pénztárjánál, a műcsarnokban és a színházban sem: a valamikor túlnyomórészt a társadalom kulturális peremének számító rockerek, matrózok és elitéltek körében dívó tetoválás elért az átlagpolgárokhoz is.

Napjainkban valószínűleg majdnem minden ötödik európai felnőttön tetoválás látható (ezt az arányt legalább Németország esetében egy tanulmány támasztja alá); sőt, a 25 és 35 év közti nők körében minden második. A korpipiramis csúcsán pedig új határok felé nyújtózkodik egészen a tetováltatni akaró 80 évesekig – bár közismert

tény, hogy az érett bőr nem igazából jelenti a legmegfelelőbb munkaterpet egy finom szúrásokkal készülő tetoválásához.

Egy egész testet fedő tetoválásért akár 30 000–50 000 svájci frankot is elkérhetnek

A fellendülés a tetoválók számán is lemérhető, amely az utóbbi tíz évben igencsak megnövekedett: egyedül csak a regisztrált stúdiókban mintegy egyharmadával, legalábbis így becsli Luc Grossenbacher, a Svájci Hivatásos Tetoválók Szövetségének elnöke.

800 hivatalosan bejelentett stúdió és legalább kétszer ennyi nem bejelentett harcol a klientúráért, és már gazdasági tényezőként is számottevők; Grossenbacher 60 000–80 000 svájci frank (17–23 millió forint) körül számítja egy főre jutó éves bevételüket; és mindezt az árak lenyomása ellenére, amikor egy kis méretű tetoválás már 160–200 svájci frank (45 000–60 000 forint) közti alapon kapható. Emellett az ártartomány felülről nyitott marad. Egy ún. „bodysuit”, azaz az egész test kidíszítése 30 000–50 000 svájci frank (8,5–14 millió forint) körül van a szövetség elnöke szerint.

A tetoválás egyre szélesebb körökben való elterjedésével párhuzamosan zajlik terjeszkedése a testfelületen. Bár a munkáltatók engedékenysége Grossenbacher becslései szerint inkább csökkent, egyre több testtájékon – legutóbb a nyakon – szűnt meg a tilalma, és vált divattá.

Az effajta néma megnyilvánulások alapjául a saját korcsoportok early adopterként emlegetett korai alkalmazóinak példája szolgál, még gyakrabban azonban a showbiznisz és a sportvilág bálványozott alakjaié: mindenekelőtt a halántékáig kidíszített David Beckham (ahogy egy tetováló művésznő a svájci televízió egyik műsorában elárulta). Vegyük akár Zlatan Ibrahimovicot, Johnny Deppet, Angelina Jolie-t, Ryan Goslingot vagy Rihannát – a sztárok testéről készült képek, amelyeket az ügyfelek az internetről töltenek le, a legkedveltebb sablonok a tetoválóstúdiókban.

A tetoválások valamikor az egyéniséget fejezték ki

De mit jelentenek a jegyek, és mit árulnak el korunkról? A világ egyik leghíresebb tetoválóművésze, a svájci Maxime Büchi

egyszer azt mondta: „A tetoválások lehetőséget adnak, hogy újból birtokba vegyük tulajdon testünket.” Ami alatt valószínűleg a következőt értette: a testtel szembeni előírásoktól szinte rögeszmésen megszállt társadalomban lehetőség nyílik, hogy a tulajdonosától elidegenedett testet a saját elképzeléseknek megfelelően alakítsuk, mintegy a szabadság felé vezető kerülő úton, még ha ezt a szabadságot a maga részéről ideológiák tartják is fogságban, és régóta a kapitalista modernitás imperatívusza kormányozza, mely önmagunk megvalósítására és egyéniségünk megőrzésére hív fel.

Aki egy satírozott tavirózsás tájat szurkáltat a felsőkarjára, hogy ezáltal egyénivé váljon, mindenesetre ellentmondásosan cselekszik. A tetoválás már pusztán a szűrások rituális folyamatának ismérvei (Fájdalmas! Kockázatos!) által is nem annyira számít „egyedi termék-tulajdonságunknak”, mint inkább egy olyan jelzés, amely a csoportba tartozást jelenti, és társadalmilag meghatározza a testet.

A polip viselőjét egy másik polipot viselővel köti össze, hasonlóan a halálfejet viselőkhöz – ez a csoportteremtő hatás, amelynek nemkívánatos belső dinamikája lehet. Ennek szemléletes példája az 1990-es években még avantgárdnak számító farokcsont-tetoválás, közismertebb nevén a „ribancrendsám”, amely – mivel inflációs időszakban jelent meg – közönséggé, és végül a társadalom söpredékét jelentő „white trash” szinonimájává vált – ezekre tehető azok száma, akik lézettel újból leszedették testükről.

Ily módon a tetoválások nem annyira önmagukhoz, mint inkább a tömeg adta biztonsághoz vezetnek vissza. Legfőképp azonban nem vezetnek a kultúrtörténet új területeire, hanem vissza a törzsi társadalom kezeteihez. Egyidősek az emberiséggel – vagy legalább az Arcy-sur-Cure-i barlangfestményekkel, amelyek tetovált embereket mutatnak.

A legrégebbi időkből épen fennmaradt ember a világon, Ötzi 61 meglehetősen egyszerű, geometrikus stílusú szűrásnyomot visel a testén. A kutatók úgy vélik, hogy 5200 évvel ezelőtti életében gyógyászati okokból alkalmazta ezt, feltehetően fájdalomcsillapításra.

Mindazonáltal a tetoválás játékos, képi-szimbolikus formái sem csak a közelmúltban jelentek meg: mintegy 2500 évvel ezelőtt az Altaj-hegységben élt az „ukoki hercegnő”, akinek testét fantasztikus teremtmények kacskaringós vonalai díszítették.

A matrózok hozták be a tetoválás szokását Európába

Később a tetoválás biztosan feledésbe merült, vagy kiment a divatból, mert amikor a tizen-nyolcadik századi tengerjárók ismét találtak vele Tahiti lakóinál, – mintha Ötzi felmenőnk soha nem létezett volna – még a „tatau” szót is tőlük vették át, amelyből a „tattoo”, tetoválás szó származott.

Aztán megint csak a kultúrák közti peremvilágban mozgó és határokon átkelő matrózok voltak, akik újra behozták a tetoválást Európába; először a kereskedők, majd aztán sok nemesember is lelkesedett érte, köztük a yorki herceg, II. Miklós orosz cár és Sisi császárné, aki állítólag egy vasmacskát viselt a hátán.

A huszadik század elejére alábbhagyott a felsőbb rétegek tetoválás iránti lelkesedése, és a jelenség lassan a társadalom alját jelentő betörőbandák és elitéltek világába szivárgott át, akik között egyfajta rangjelzés szerepét töltötte be. A prostituáltaknál is egyre elterjedtebb lett.

A polgári társadalomban a tetoválás akkor értékelődött fel újra, és akkor kezdték el magukévá tenni, miután kapcsolatba kerültek a félvilágiakkal – ebben a művészek és a cirkuszosok játszottak közvetítő szerepet. Maradt ugyanakkor a kivülállóság társképzete és a romlottság imázsa. A tetoválás sötét vonzereje mindmáig annak köszönhető, hogy megőrzött valamennyit a társadalmi stigmatizáltság jelentéséből, illetőleg abból az elképzelésből, hogy játékos-provokatív módon szembehelyezkedjen a polgári tisztesség szabályaival.

A bank pénztáráblakában máig elképzelhetetlenek a kézen, arcon és a nyakon megjelenő tetoválások – figyelmeztet a baseball-sapkás Dave Marshal, akinek karján és lábán végig tetoválások ékeskednek. Marshal felelős a marketingért Maxime Büchi zürichi Studio Sang Bleu tetoválásalonjában; a híres USM-

Haller design bútorral berendezett recepción nyilatkoztatja ki üzleti programjának alapeszméit, miközben a háttérben hárman-négyen munkálkodnak.

A falakon fekete keretben tetoválásminták sorakoznak: mitikus lények, totemikus motívumok, egy központi témájában középkori szimbolista művészi kép (templomkapu, lovag), valamint egy stílusában tiszta, geometrikus vonalvezetésű alkotás („Itt mintha kissé túlságosan elvesznél a satírozásokban” – mondta egyszer Maxime Büchi bírálón egyik tanítványának).

„Semmi sem örök”

A színpadi csillag Büchi és csapata arról tanúskodnak, hogy egyre nagyobb teret nyer a tetoválási divat. Amikor a lausanne-i művészeti egyetem, az Ecole cantonale d'art de Lausanne diplomás grafikusa a Lausanne-i Természettudományi Múzeumban egyenes adásban tetovál, az eseményt Európa minden részéről összesereglett kifinomult művészi élcsapat követi figyelemmel.

Amikor pedig az elbűvölő Kim Kardashian egy olyan fényképet posztol, amely Büchit mutatja Kim óriásnak is beillő rapper férjének tetoválása közben, a mestertetováló dicsősége a színvonalatlan zene világklasszisára is átsugárzik. Az irodai dolgozók és a bölcsődei dolgozók polgári mainstreamje számára pedig az biztosítja Büchinek mint a stílus nagykövetének a hitelességét, hogy tisztességes helyről származik: a Neuer Zürcher Zeitung egyik nyugat-svájci tudósítójának a fia.

A jó tetováló híre szájról szájra terjed

Ami a stílusbeli színvonalat illeti, az elit magasabb művészi igényeket képvisel. Dave Marshal elmondása szerint az ügyfélkör társadalmi-kulturális szempontból vegyes, és „különösen a kreatív iparágak képviselői, a tervezők, építészek és PR-tanácsadók köréből jönnek”.

A tetoválókat jól megválogatják, némelyikük világszerte tevékenykedik, és csak a neten előre bejelentett időpontokban tartózkodnak Zürichben. Mint minden elit esetében a művész híre itt is személyes ajánlás alapján terjed,

tudjuk meg Marshaltól, és önbecsülésük tiltáná, hogy sztárok és egyéb hírességek tetoválásait másolják.

De nemcsak a művészi ízlésű kézműves munka szerzőjogi tisztaságának kérdéseiben töltenek be a Sang Bleuhöz hasonló elitstúdiók pedagógiai szerepet, hanem a kiváltott hatások tudatosságát illetően is. Elutasító választ adnak zsenge korú ügyfelek kéz-, nyak- és arctetoválásra irányuló kérésére, és hasonlóan járnak az idősebb korban tetoválásba kezdők is, akik még nem rendelkeznek tapasztalattal a beavatkozás társadalmi következményeit illetően.

Végül Dave Marshal éppúgy elcsodálkozik azon, hogy egyes ügyfelek milyen könnyelműen hoznak örökre szóló döntéseket, mint Luc Grossenbacher, a tetoválósövetség elnöke, aki azt mondja: „Némely vendég árajánlatokat kér a stúdióktól, aztán pedig oda mennek, ahol a leggyorsabban megy, és a legkedvezőbb az ár.” Mások pedig a barátnőjük nevét akarták maguknak tetoválásként. Hosszú távon nézve kínos kívánság, amelynek teljesítését nem tanácsolják a szakmabeliek. „Egy barátnő nem tart örökké” – véli Grossenbacher.

(*Neue Zürcher Zeitung*)

Owen Bowcott és Pamela Duncan

Békebíróóságok a brexit földjén

Vádlottak, tanúk, rendőrök, ügyvédek és bírák hosszú ingázásai

2010 óta a békebíróóságok (magistrates courts) több mint fele zárt be Angliában és Walesben, arra kényszerítve a vádlottakat, a tanúkat, a rendőrséget, a jogászokat és a békebírókat, hogy néha több mint nyolcvan kilométert utazzanak a legközelebbi tárgyalóteremig.

A nagymértékű bezárásokat a *Guardian* napilap a Képviselőházi Könyvtár (House of Commons Library) által közzétett adatok alapján elemzi. Amióta 2010-ben hatalomra került a koalíciós kormány, az Angliában és Walesben

működő 323 békebírósból 162-t zártak be – ez az ingatlanok 50,2 százalékát jelenti. Legutóbb a maidenheadi békebírósg jutott erre a sorsra a miniszterelnök választókerületében. A legtöbb épületet a bezárást követően eladták.

Az igazságügyi minisztérium (MOJ) hatékonyságot célzó vitatott módszerei közvetlenül kapcsolódnak annak szükségességéhez, hogy előteremtsék az alapjait egy 1,2 milliárd fontos (440 milliárd forintos) digitális modernizálásnak, amely akkor került reflektorfénybe, miután a 2019 januárjában összeomlottak a bíróság számítógépes rendszerei.

Mivel igen nagyok a bíróságok hálójában támadt lyukak Walesben, Kelet-Angliában és Észak-Angliában, Őfelsége Bírósági és Közigazgatási Döntőbírósg Szolgálat (HMCTS) személyszállító szolgáltatásokat venne igénybe, hogy a vádlottakat és a tanúkat az ország legtávolabbi részeiből eljuttassa a tárgyalásokra.

Az HMCTS által jóváhagyott távolsági modell megkívánja, hogy a lakosság 95 százaléka képes legyen reggel 7.30-as indulással tömegközlekedési eszközzel eljutni a bíróságra 9.30-ra, a lakosság 98 százalékának pedig délelőtt 10.30-ra. Ez utóbbi háromórás utat jelent oda, és további háromórát vissza – azaz összesen hat óra utazást a bíróságon való megjelenés napján.

A bezárások miatti viták folyamatosan napirenden vannak a parlamentben is. Az Alsóház igazságügyi különbizottsága vizsgálatot indított a HMCTS reformjai ügyében. Az érintett kérdések között vannak a bezárások hatásai, a személyzet leépítése, illetve annak megítélése, hogy vajon az online rendszerek és a videón keresztül lefolytatott tárgyalások megfelelő alternatívái lehetnek-e a bíróságok elérésének.”

2010 óta több mint 250 tárgyalási helyszín zárt be, köztük királyi bíróságok, megyei bíróságok és közigazgatási döntőbírósgok. Eddig 223 millió font (81 milliárd forint) jött össze az eladásokból. A bírósági digitális programra vonatkozó kincstári finanszírozás előírja, hogy az összeg egyharmadát a bíróságok eladásából kell előteremteni.

A HMCTS és az igazságügyi minisztérium (MOJ) azzal indokolja a bezárásokat, hogy a csökkent a bűnesetek száma, és számos bíróság

működik kevesebb mint 40 százalékos kihasználtsággal. A szolgálat igazságszolgáltatási weboldalakat és távvezérelt képernyőket fejleszt ki, amelyek – állítása szerint – kevesebb utazást eredményeznek majd.

A bírálók attól tartanak, hogy a megtakarítások csak úgy érhetőek el, ha más szolgálatokra terhelik a költségeket. Az igazságügyi minisztérium (MOJ) nem tervezi leállítani a bezárásokat: ebben az évben további hat békebírósg fejezi be a működését.

Dr. Olumide Adisa, a Suffolk Egyetem oktatója szerint a helyi bíróságok bezárása miatt megnövekedett azok száma, akik nem jutottak el a tárgyalásokra.

Az igazságügyi minisztérium kétségbe vonja a fenti számadatokat, mondván, az alperesek távolmaradásának aránya nem változott abban az időben, amikor a legtöbb bezárást végrehajtották, bár elismeri, hogy tavaly emelkedett a számuk.

Tavaly vitákat robbantott ki egy John McMillan telfordi ügyvéd által felvetett eset egy Shropshire-ből származó vádlotról, akinek egy vizsgálati fogság ügyében kellett kihallgatáson megjelennie Kidderminsterben, és Birminghamen keresztül egy 85 kilométeres utat kellett megtennie hazafelé. McMillan elmondása szerint a férfi lekéste az utolsó buszt Shrewsburyben, és végül jóval éjjel után gyalogszerrel ért haza. A minisztérium nem fogadta el a részleteket, fenntartva álláspontját, hogy a férfi korábban is elindulhatott volna Kidderminsterből.

Lucy Frazer igazságügyminiszter így nyilatkozott: „Egyetlen bíróság bezárásáról sem döntünk alapos megfontolás nélkül – ez csak teljes körű nyilvános konzultációt követően történik, és a közösségek számára továbbra is lesz elérhető távolságban bíróság.”

„Az ezeknek a rosszul kihasznált épületeknek az eladásából származó pénzt az utolsó fillérig az igazságszolgáltatási rendszer korszerűsítésébe forgatjuk vissza, hogy gyorsabb és könnyebb hozzáférést biztosítsunk mindenki számára az igazságszolgáltatáshoz.” Az igazságügyi minisztérium megbeszéléseket folytat a jövőbeli bezárások irányvonalairól.

John Bache békebíró, a Békebírók Egyesületének országos elnöke azt mondta: „Az igazságot – ahol csak lehetséges – helyben kellene szolgáltatni, és mivel 2010 óta a békebírók fele bezárt, sok bíróság már aggasztóan messzire került az illetékességi területén levő községek egy részétől.”

„A területileg még inkább szétszórta bíróságok kihatással lesznek a békebírók toborzására és megtartására, mivel néhányan majd leköszönnek helyi bíróságuk bezárásakor, és nem utolsó sorban kevesebb valószínűséggel pályáznak majd, ha a legközelebbi bíróság nem a közvetlen közelükben van. A nagyobb távolságok miatt többet kell majd szánni a békebírók útiköltségének fedezésére is.”

Penelope Gibbs, a Transform Justice (‘Formáljuk át az igazságszolgáltatást’) jótékonyági szervezet igazgatója, a szolgálatot felügyelő volt békebíró így nyilatkozott: „Anélkül zárnak be bíróságokat, hogy alaposan végiggondolják a következményeket. Nem várható el a kiszolgáltatott alperesektől és tanúktól, hogy órákig utazzanak bírósági ügyek miatt, és hogy jelentős összegeket költsenek erre. Sokan már ma sem jelennek meg a saját tárgyalásukon.”

Christina Blacklaws, az ügyvédeket képviselő Law Society (jogászok szakmai szövetségének) elnöke azt mondta: „Angliában és Walesben az emberek nem tudnak eljutni a helyi bíróságaikra, és néha órákig kell tömegközlekedési eszközökön más helyszínekre utazniuk – feltéve, hogy egyáltalán létezik ilyenfajta tömegközlekedés.”

„Ráadásul a rendőrség és a börtönök szállítási szolgáltatásai is megsínylik a megnövekedett költségeket, amelyek végső soron az adófizetőket terhelik. Bizonyítható, hogy az alperesek egyre ritkábban jelennek meg a büntetőtárgyalásokon, amely következképpen a bíróság számára idővesztést, a tanúknak kényelmetlenséget, az államkincstárnak pedig költségeket jelent.”

Néhány példa a bíróságig megtett hosszú utakra

– A walesi Staylittle lakosai 1 óra 50 pernyi autóútra (119 kilométernyire) vannak a caernarfonai büntetőjogi központtól, a 2017–18-ban bezárt Dolgellau békebírószámára kijelölt „befogadó telephelytől”.

- A northumberlandi Kielder lakosait korábban az 54 kilométerre fekvő hexhami Tynedale békebírószámára szolgálta ki. Most 83 kilométert kell utazniuk a Newcastle upon Tyne-i békebírószámára, amely a Google szerint 2 óra 53 percig tart tömegközlekedési eszközzel. Nincs mindennap járat.
- Régebben a kelet-angliai Mildenhallban élők tízenyolc perces autóúttal vagy – bizonyos napszakokban – busszal negyven perc alatt tudták elérni a thetfordi békebírószámot. Mióta azonban 2013–14-ben bezárt, a kijelölt befogadó telephely a norwich-i békebírószám lett, ahová autóval 55 perc vagy tömegközlekedéssel ennél még egy órával több idő alatt lehet eljutni, bár a napszaktól függően ez hosszabb is lehet.

(*The Guardian*)

Siddhartha Mukherjee²

Lángolni vagy kiégni

A szakmai elmélyülés a kiégés ellen hat az orvosi pályán

Az anatómia-laborban mindig dermesztő hideg volt. Orvostanhallgatóként ez volt az első kurzusunk, és már előtte csoportokba szerveződünk – mindegyikbe négy diák került. Valamennyien Frank H. Netter *Humán anatómiai atlaszának* egy-egy példányát cipeltük magunkkal; a laborban eltöltött három hónap végére a kötet sárga színűvé vált a formaldehidtől, és a homokszínű, kemény lapokat hajtogatva éreztük, ahogy ujjaink is lassan bebalzsamozódnak. Csoportunkban három férfi volt – jómagam, S. és B. –, és egy nő, G. Egy hatvan év körüli nő hulláján „osztoztunk”, akit csak nevének kezdőbetűi alapján ismertünk: M. C. Halálának oka, mint megtudtuk, áttétes mellrák volt. Miközben testét boncoltuk, agyában, májában és csontjaiban végül ennek a ráknak a torz lerakódásait találtuk meg. Hetente

² Siddhartha Mukherjee: indiai származású amerikai rákkutató és író.

kétszer találkoztunk a hűvös anatómiaborban, és heti két előadásunk volt a földszinti előadóteremben (mindannyian kaptunk egy koponyát is lakkozott mahagóni dobozban, hogy hazavigyük tanulmányozásra. „Dr. Goldberger, M. D.³ aján-déka” – állt az én dobozomon, bár nem tudtam, hogy pusztán csak a dobozt vette vagy a koponya is ő adománya. Van egy állítólagos, régi sztori a jogász professzorról, aki kijelenti: „Nézzenek a baloldali és a jobboldali társukra. Egyikőjük biztosan ki fog hullani a vizsgán.” Hamarosan megtanultuk, hogy az orvosin nem a kibukásban állt a veszély. Itt a kiegész jelenségről volt szó – ami arra hajt, hogy képzéssel és praktizálással töltött évek, sőt akár évtizedek után elhagyjuk a szakmát. „Nézzenek a baloldali és a jobboldali társukra – mondhatta volna az anatómia-oktató egy reggel – Egyikőjük biztosan ki fog hullani az orvosi pályáról.” Ahogy teltek a hetek azon az első évfolyamon, kezdtünk hallani bentlakó orvosokról, egyetemet végzett ösztöndíjasokról, sőt vezető állásban lévő orvosokról, akik összepakolták a szikéjüket és a sztetoszkópjukat, és otthagyták a pályát. Az 1990-es évek végén jár-tunk, és akkoriban kezdték átalakítani a gyakor-ló orvoslást ezernyi műtéti vágással. A kórházak akkor váltottak át elektronikus egészségügyi nyilvántartásra, és – bár nekünk úgy adták el a dolgot, mint egy munkafolyamatokat megkönnyítő és a betegek biztonságát garantáló eszközt (ezeket tényleg meg is valósította) – az orvosok napját gépiesebbé és embertelenebbé tette: a rezidensek az osztályokon idejük túlnyomó részét azzal töltötték, hogy feljegyzéseket dokumentáltak, kódokat ellenőriztek, és gombokat nyomogattak a nyilvántartó rendszerben. Emlékszem, ahogy egyik éjszaka fültanúja voltam, amikor egy fiatal rezidens kollégánál könnyekben tört ki – arcának körvonalai kirajzolódtak a számítógép éles fényében, miközben őrtelt sebességgel gépelt: „Két éjszakát töltöttem a kórházban, és még csak hozzá sem értem egy beteghez. Nem ezért jöttem ide.” Mindezen zürzavar közepette kicsiny anatómiacsoportunk különböző felál-lásokban továbbra is összejött hébe-hóba egy gyorsan lehörpintett kávéra a kórház büféjében. Beszélgettünk arról, hogy milyen agyonhaj-

3 Medicinæ Doctor.

szoltunk érezzük magunkat, hogy egyre elé-gedetlenebbek vagyunk az orvoslással, hogy eltávolodunk a betegeinktől, és hogy egyre ke-vezebb a kapcsolatunk a többi orvossal. Addigra már különböző helyekre sodort minket az élet. B. ugrott egy évfolyamot, és épp akkor nyert el egy hematológiai és onkológiai ösztöndíjat; S. egy kutatólaboratóriumba ment, hogy befejez-ze idegtudományi PhD-ját; G. pszichiáternek készült. A három megelőző hónap azonban, amely során egymáshoz láncolódtunk a közös cél által – testeket boncoltunk nappal, és a saját lelkünket marcangoltuk éjszaka – vala-miképpen összekovácsolt bennünket, és meg-szabta számunkra az irányt. Megedződünk, akárcsak a fémrúd, amely eltört, majd meg-olvasztották és megjavították. Mi soha nem fogunk kiégni, biztosítottuk egymást (jóllehet hallgatólágosan) azokon a találkozókon. Majd ötven év múlva ismét találkozunk, szakmai pá-lyafutásunk túlsó oldalán.

1981-ben Christina Maslach pszichológus több munkatársával közösen nekiállt egy teszt kidolgozásának, amely a munkahelyi kiégést volt hivatott mérni. Végül a Maslach Kiégés Leltárnak nevezett skála úgy próbálta felmérni a kiégés veszélyét, hogy három alapvető dimenzi-óban tesztelte az alanyokat: érzelmi kimerültség, elszemélytelenedés és személyes teljesítmény. Az összesen kilenc kérdésből álló első csoport a tartós túlfeszítettség érzését és az érzelmi kime-rültséget mérte a munkahelyen. A második, öt kérdés által, azt az érzést próbálta megragadni, amikor közönyössé válunk vagy érzelmileg nem kötődünk már azokhoz, akiknek szolgáltatása-inkat nyújtjuk: a kisgyermekekhez az óvónők esetében vagy a betegekhez orvosok esetében. („Még csak hozzá sem értem egy beteghez”, ahogy a rezidens fogalmazott.) A Maslach által felfedezett legvégső dimenzió, amelyre nyolc kérdés vonatkozott, a személyes teljesítmény csökkenése, az az érzés, hogy semmit sem sike-rült elérni. Maslachnak talán Viktor Frankl *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben* című könyve adta az ihletet.⁴ Frankl osztrák neurológusként és pszichológusként az auschwitzzi

4 Ford. Molnár Mária – Schaffhauser Ferenc, Kötet Kiadó, Bp., 1996.

koncentrációs táborba küldték, majd a dachau koncentrációs táborhoz tartozó Kauferingben tartották fogva. Ott kezdte el foglalkoztatni a túlélés tapasztalata: Mítől adatik meg némely ember számára, hogy megőrizze életképességét a legkegyetlenebb, emberi mivoltunkból leginkább kivetkőztető tapasztalatok közepette? Frankl nem a siker és a hatalom irányába vivő rugalmasság gyökereit kereste, hanem azét, amely a céltudatossá tesz, és értelemmel ruhazza fel a dolgokat. Később egyes írók, köztük Daniel Pink, három dimenzió mentén tágitották ki Frankl értelemről szóló elméletét: cél, kiválóság és autonómia. Rugalmasság alakul ki bennünk, ha látjuk munkánk célját. Saját területünkön kiválóságra – szakudásra, készségekre, elkötelezettségre és elismerésre – törekszünk. Azonkívül szükségünk van autonómiára – függetlenségre – abban, amit teszünk.

Mi lett a mi kis anatómiacsoportunk sorsa? B. nem sok időt vesztegetett rezidensként, és teljesen belemerült a translációs kutatásokba (amelyek az alaptudományok felfedezéseit „fordítják át” a gyógyászatba). Jelenleg a világ-szintű szaktekintélyek közé tartozik különleges, nemrégiben leírt betegségek egy csoportját tekintve, amelyekben egyetlen sejt veheti át az egész vérrendszer feletti uralmat, és rákközeli állapot alakul ki, de soha nem fordul át teljesen nyíltan rosszindulatúvá. S. nagyrészt klinikai laboratóriumi kutatóorvos, aki azt vizsgálja, hogyan válnak áttétessé a daganatok. G., akivel a legkevesebb kapcsolatban vagyok, pszichiáter, aki egy sajátos szakterületre, a gyermekek és felnőttek szorongásos állapotaira szakosodott. Jomagam egy leukémiával és őssejtekkel foglalkozó laboratóriumot vezetek, könyveket írok, kísérleteket végzek és betegeket gyógyítok, de nem olyan minőségben, hogy az végtelem mennyiségű adat számítógépre vitelét követelné meg. Más orvosok, akiknek nem kutatásra irányult a praxisuk, sajátos érdeklődési körökre összpontosítva gazdagították szakmai életüket. Egy családorvos ismerősöm a klinikáján talált magának egy kisebb kutatási területet, a középkorú HIV-fertőzött betegekkel foglalkozik. Valamennyien megmenekültünk a kiégéstől, de ez nem sokon múlt – talán csak azért, mert

személyes, gyakran igen szűk szakterületre korlátozódo célt találtunk munkánkban.

Mások nem voltak ilyen szerencsések. A rezidens évek végére évfolyamtársaink lassanként kezdtek elszivárogni az orvosi pályáról (néhányan a Szilícium-völgyi műszaki cégekhez szegődtek; mások vállalkozók lettek). Akkori legközelebbi barátom egy idegtudományi laboratóriumba ment dolgozni, de aztán otthagyta, hogy főállású szülő legyen. 2018-ra mindenütt csak az elégedetlenség érződött. Egy tanulmány szerint az orvosok 42 százaléka panaszkodott kiégésről. A leginkább a nőgyógyászokat, a belgyógyászokat és az intenzív osztályos orvosokat érintette a probléma – a vészhelyzetben végzendő munkát kívánó szakterületek dolgozóit, akiket gyakran perelnek be, és akiktől állandó papírmunkát, problémamegoldást és pénzügyi nyilvántartás-vezetést várnak el. A legkevésbé a plasztikai sebészek és szemészek voltak érintettek – azok, akiknek szakterületén fontosabbak voltak az orvosi eljárások és a készségek. A kiégés leggyakoribb okaiként a mindent elárasztó bürokráciát és papírmunkát, a munkahelyen töltött elképesztő mennyiségű időt, illetve a közigazgatásban dolgozók és a munkaadók részéről megnyilvánuló tiszteletlenséget sorolták fel. A megfelelő anyagi ellenszolgáltatás hiánya csak ötödikként szerepelt a listán. Úgy tűnt, hogy az orvosok körében is ugyanazon lényeges dimenziók mentén tapasztalható a rugalmasság iránti igény és a kitartás.

Nehezen lehet felmérni a kiégés következményeit – a jelenség egyenes arányban nő az orvos tapasztaltabbá válásával, mígnem körülbelül hatvanéves kor körül végül alábbhagy. Ahogy azonban Abraham Verghese belgyógyász és író nemrégiben írta ebben a folyóiratban: „Egy orvos kiképzésének teljes költsége 90 000 dollár (kb. 26 millió forint) körül van; viszont a kieső bevétel pályaelhagyó orvosonként 500 000 és 1 millió dollár (kb. 143-284 millió forint) közé esik, jól jövedelmező szakterületeken még ennél magasabb is lehet. Az elvándorlás még több elvándorlást szül, mert akik hátramaradnak, jobban ki vannak téve a stressznek. A kiégett orvosok műhibákat

követnek el, a kiegész pedig ragályos lehet, és a csapat más tagjaira is áttérjed. Épp emiatt a kiegész elleni javaslatok jórészt gyakorlati célokat szolgálnak. A terhek enyhítéséről szólnak: a betegellátásra kedvezőtlenül ható papírmunka megszüntetéséről, a bürokrácia terheinek könnyítéséről, és az újkori orvoslás úrlapkitöltő, kódszámokban diagnózist adó, gombnyomogató kultúrájának felszámolásáról. Az anatómiacsoportunk által javasolt megoldások – amelyek egy kötetlen, aprócska, tudományos igényűnek aligha nevezhető felmérésből születtek – azonban még *több* munkáról szólnak. Úgy vélem, kitarásunk a kutatás iránti elkötelezettségünk elmélyülésének köszönhető. Az orvostudomány sajátos hiányterületén próbáltunk egyre magasabb szintre jutni. Saját tudományos érdeklődésünk lenyűgöző birodalma tartott meg bennünket. Az áttétek rejtélyei, a szorongásos állapotok makacssága és a vérszettek különös új betegségei éberren tartották az agyunkat és a lelkünket, miközben a kórházi bürokrácia számára adatokat ütögettük be a gépbe. Talán azért nem égtük ki, mert egy kicsivel többet égettünk energiáinkból.

(*The New York Times*)

Elizabeth Paton és Milena Lazizzera

Az olasz árnyékgazdaság belülről nézve

A súlyos gondokkal küzdő munkaerőpiacon alulfizetett otthoni munkát végzők ezrei munkaszerződés és társadalombiztosítás nélkül készítenek fényűző ruházati cikkeket.

2018 nyarat írjuk, Olaszország Bari megyéjében, Santeramo in Collében. A dél-olasz kisváros egy második emeleti lakásában egy középkorú nő fekete bélelt széken ülve elmélyülten dolgozik a konyhaasztalánál. Gondosan öltöget egy finom gyapjúkabátot; az ilyen stílusú darabokért 800-2000 eurót is elkérhetnek, ha majd az olasz luxusdivat-márka, a Maxmara őszi-téli kollekciójának részeként megérkezik a boltok-

ba. Az asszony azonban, aki neve elhallgatását kérte, félvén, hogy elveszíti megélhetését, csak 1 eurót kap az öt alkalmazó gyártól a szövet minden egyes elkészült méteréért. „Körülbelül egy óráig tart, amíg megvarrok egy métert, azaz közel négy-öt órába telik egy teljes kabát befejezése” – mondta a nő, aki szerződés és biztosítás nélkül dolgozik, és havonta készpénzben fizetik ki. „Próbálok két kabátot megcsinálni naponta.” A lakásában végzett feketemunkát a helyi gyár szervezi ki, amely a luxusüzletág legismertebb nevei, köztük Louis Vuitton és Fendi számára is gyárt felsőruházati cikkeket. Elmondása szerint eddig 24 euró volt a legtöbb, amit egy kabátért kapott.

Az otthoni munka – az otthonunkban vagy egy kis műhelyben végzett munka a gyárban végzettel szemben – a gyorsan változó, olcsó modellekkel dolgozó fast fashion ellátási láncának sarokköve. Különösen olyan országokban terjedt el, mint India, Banglades, Vietnám és Kína, ahol alulfizetett és túlnyomórészt női bedolgozók az iparág legvédtelenebbjei közé tartoznak, rendezetlen munkaviszonyuk, elszigeteltségük és a jogorvoslat hiánya miatt. Ugyanakkor talán megdöbbentő azok számára, akik a „Made in Italy” márkát a kifinomult mestermunka megtestesítőjének tartják, hogy hasonló viszonyok uralkodnak Olaszországban, és teszik lehetővé a legdrágább ruhatári darabok előállítását, amiket pénzért egyáltalán kapni lehet. A globalizáció és a piac minden szintjén erősödő verseny növekvő nyomása azt jelenti, hogy időnként veszélybe kerül a luxus ígéretével együtt járó feltételezés – mely szerint egy ilyen áru értékének egy részét az adja, hogy a legjobb feltételek között, tisztességesen megfizetett, magasan képzett munkaerő keze alól kerül ki.

Bár a bedolgozók nincsenek kitéve olyan körülményeknek, amelyeket legtöbbünk – az angolul sweatshopoknak nevezett – munkásnyúzó üzemeknek tekintene, juttatásaik közel állhatnak az ott kizsákmányoltak siralmas béréhez. Olaszországban nincs nemzeti minimálbér, de sok szakszervezet és tanácsadó cég megfelelő mértékűnek tartja a hozzávetőlegesen 5-7 eurós órabért. Egészen kirívó esetekben egy magasan képzett munkás akár 8-10 eurót is kereshet órán-

ként. A bedolgozók azonban jóval kevesebbet keresnek, függetlenül attól, hogy bőrmegmunkálással, hímzéssel vagy egyéb kézműves tevékenységgel keresik kenyerüket. Puglia régió egy másik városában, Ginosában az ötvenhárom éves Maria Colamita elmondta, hogy egy évtizeddel ezelőtt, amikor két gyermeke még kisebb volt, helyi üzemek által gyártott menyasszonyi ruhákon dolgozott otthonról, és óránként másfél-két euróért hímzett rájuk gyöngyöket, flittereket és rátéteket. Az egyes ruhák befejezése 10-15 órát vett igénybe, és Colamita asszony elmondása szerint napi 16-18 órát dolgozott; csak akkor fizettek neki, amikor készen volt egy ruha. „Csak azért hagytam abba, hogy ellássam gyerekeimet és családtagjaimat – így mentek a dolgok – mesélte, hozzátéve, hogy jelenleg takarítóként dolgozik, és 7 eurót keres óránként. – most, hogy felnőttek a gyerekeim, vállalhatok olyan munkát, ahol rendes bért kapok.” Mindkét asszony elmondta, hogy legalább még tizenöt másik varrónőt ismernek a környékükön, akik otthonról dolgoznak teljesítménybérben luxusdivatickek gyártva helyi gyárak számára. Valamennyien Pugliában élnek, az olasz csizma déli vidéki sarkában, ahol fehérre meszelt halászfalvak és turisták által kedvelt kristálytisza víz szomszédságában az ország egyik legnagyobb ipari központja található. Kevesen voltak hajlandók kockára tenni megélhetésüket azért, hogy elmondják élettörténetüket, mert számukra a rugalmas munkavégzés és a lehetőség, hogy munka mellett családjukról, megérte a sovány fizetést és a védettség hiányát. „Tudom, hogy nem kapok annyit, mint amennyit megérdemelnék, de a fizetések nagyon alacsonyak itt Pugliában, és végső soron szeretem, amit csinállok – mondta egy másik varrónő lakásának padlástéri műhelyében – Egész életemben ezzel foglalkoztam, és nem tudnék mást csinálni.” Bár volt neki egy gyári állása, amelyért óránként 5 eurót kapott, még további három órát dolgozott feketén otthonról, jórészt kiváló minőségű mintadarabokat varrva olasz ruhatervezők számára körülbelül 50 eurós darabáron. „Mindannyian elfogadjuk, hogy ez így megy” – mondta az asszony, ahogy ott ült varrógépe mögött, szövettekercsekkel és mérőszalagokkal körbevéve.

„Made in Italy” – de milyen áron?

Az utóbbi években a papírmunka, az emelkedő költségek és az egekbe szökő munkanélküliség terhei alatt megrendültek az évszázados múltira visszatekintő Made in Italy-legenda alapjai, amely az Európa negyedik legnagyobb gazdaságának gerincét alkotó, számtalan kis- és közepes, exportorientált kézműipari vállalkozáson nyugodtak. Az északi üzleti vállalkozások, ahol általában jobbak az álláslehetőségek és magasabbak a bérek, ezt kevésbé szenvedték meg, mint a déli társaik. Leginkább ez utóbbiakat sújtotta a nagy tömegű olcsó külföldi munkaerő feltűnése, amely sok céget arra csábított, hogy termelési tevékenységét külföldre telepítse át. Kevés ágazat támaszkodik annyira az ország feldolgozóipari presztízisére, mint a luxusipar, amely Olaszország gazdasági növekedésének már régóta központi és meghatározó elemét jelenti. Az olasz nemzeti össztermék 5 százalékaért felelős; továbbá 2017-ben az olasz luxuscikk-szektor közvetve vagy közvetlenül körülbelül 500 000 ezer embert foglalkoztatott a Boccone Egyetem és az olasz luxustermékek gyártóit összefogó elitszervezet, az Altagama jelentéséből származó adatok szerint. Ezeket a számokat alátámasztják a rózsás kilátások a világ luxuspiacán, amelyet a Bain & Company menedzsment tanácsadó cég várakozásai szerint 6-8 százalékkal, 276-281 milliárd euróra fognak nőni 2018-ra, részben a kialakult és a feltörekvő piacok „Made in Italy”-termékek iránti étvágynak köszönhetően. Ugyanakkor némely luxusmárka és vezető beszállító állítólagos próbálkozásai, hogy minőségromlás nélkül csökkenték a költségeket, negatívan érintette az iparág legalján dolgozókat. Nehéz azonban pontosan megmondani, hány emberre volt kihatással. Az Istat (Olasz Nemzeti Statisztikai Intézet) adatai szerint 2015-ben 3,7 millióan dolgoznak feketén Olaszországban az összes ágazatot figyelembe véve. Újabban, 2017-ben az Istat 7216 otthonról dolgozót számolt, ebből 3647-et a kézművesipari ágazatban, akik szabályos szerződéssel végezték munkájukat.

Ugyanakkor nem állnak hivatalos adatok rendelkezésre azokkal kapcsolatban, akik valótlan tartalmú szerződéssel dolgoznak, és évtizedeken

át senki sem kísérte meg lemérni a csoport nagyságát. 1973-ban Sebastiano Brocco közgazdász úgy becsülte, hogy Olaszországban egymillió szerződéses bedolgozó van a ruházati cikkeket gyártó iparban, és körülbelül ugyanennyien dolgoznak feketén. Kevés átfogó felmérés történt azóta ezen a téren. A *New York Times* vizsgálódása során hatvan növel kapcsolatban gyűjtött bizonyítékokat csak Puglia térségében, akik szabályos szerződés nélkül végeznek otthoni munkát a ruhaiparban. Tania Toffanin, a *Fabbriche Invisibili* ('Láthatatlan gyárak') című, az olaszországi otthoni munka történetéről szóló könyv szerzője úgy becsüli, hogy jelenleg 2000 és 4000 között van a jogszabályellenesen otthoni munkát végzők száma a ruhagyártásban. „Minél lejjebb megyünk az ellátási láncban, annál nagyobb visszaéléseket tapasztalunk” – mondta Deborah Lucchetti, a Clean Clothes Campaign (Tiszta Ruha Kampány) „sweatshop”-ellenes érdekvédelmi csoport olaszországi ágának, az Abiti Pulitina munkatársa. Lucchetti asszony szerint a közép- és kisméretű, gyakran családi kézben lévő vállalkozások ezreiből álló, elaprózódott globális feldolgozóipari szektor az alapvető oka annak, hogy az olyan jogilag szabályozatlan gyakorlat, mint az otthoni munkavégzés fennmaradhat az Olaszországhoz hasonló világviszonylatban élenjáró nemzeteknél. Számos pugliai gyárigazgató hangsúlyozta, hogy betartják a szakszervezeti szabályokat, tisztességesen bánnak a dolgozókkal, és tisztességes bért fizetnek nekik. Sok gyártulajdonos hozzátette, hogy szinte az összes luxuscikket gyártó nagy név – mint például a Kering birtokolta Gucci, vagy az LVMH Moët Hennessy Louis Vuitton tulajdonában lévő Louis Vuitton – rendszeresen ellenőriztette a munkakörülményeket és a minőség színvonalát.

Az LVMH megkeresésünkre nem óhajtott észrevételzt fűzni a történethez. A Maxmara egyik szóvivője a következőképpen nyilatkozott egy e-mailben: „A Maxmara úgy ítéli meg, hogy egy etikus ellátási lánc kulcsfontosságú a vállalat alapértékei között, amelyeket üzleti gyakorlatunk is tükröz.” Majd hozzátette, hogy a cégnek nem volt tudomása olyan konkrét állításokról, hogy a beszállítók bedolgozókat használnak, de még a héten kivizsgálásba kezdett.

Deborah Lucchetti szerint azáltal, hogy sok olasz luxusmárka-készítő a gyártás nagy részét kiszervezi, ahelyett, hogy saját gyárait használná, olyan status quo jött létre, ahol a kizsákmányolás könnyen igen aljas formákat ölthetett – főként azok számára, akik kívül estek a szakszervezetek vagy a márka látószögén. A márkák készítői túlnyomórészt felbérelnek egy helyi beszállítót a térségben, aki utána majd a nevükben tárgyal a területen lévő gyárakkal a szerződésekről. „A márkák először fővállalkozókat bíznak meg az ellátási lánc csúcán, amelyek aztán továbbadják a megbízást az alvállalkozóknak, amelyek viszont a termelési folyamat egy részét kisebb gyárakkal végzetetik el a csökkentett átfutási idő és a leszorított árak nyomása alatt – mondja Lucchetti asszony. – Ez nagyon megnehezíti a kellő átláthatóságot vagy elszámoltathatóságot. Tudjuk, hogy léteznek az otthoni munka. De annyira rejtett formában, hogy mindig lesznek olyan márkák, amelyeknek fogalmuk sem lesz róla, hogy a megrendelt munkát a szerződött gyárakon kívül törvénytelenül foglalkoztatottak végzik el.” Ugyanakkor köztudomásúnak is nevezte ezeket a problémákat, és azt mondta: „néhány márkának biztosan tudomása van arról, hogy az ő kezük is benne lehet a dologban.”

A „salentói módszer”

Természetesen ez Eugenio Romano, volt szakszervezeti jogász véleménye, aki az utóbbi öt évet Carla Venturának, a Keope Srl (korábban CRI) csődbe ment gyártulajdonosának a képviselével töltötte, aki beperelte a Tod's olasz luxuscipőgyártó óriáscéget és az Euroshoes céget, amely a Tod's vezető beszállítója volt a pugliai cipőiparban. Kezdetben, 2011-ben Ventura asszony csak az Euroshoes ellen indított peres eljárást, jelezvén, hogy a folyamatosan késedelmes kifizetések, a megrendelések zsongorodó díjtételei és a cég neki járó tartozásai lehetetlenné tették, hogy gyára nyereséges maradjon, és hogy dolgozóinak tisztességes bért tudjon fizetni. Egy helyi bíróság az ő javára mondta ki az ítéletet, és az Euroshoest tartozásainak megfizetésére kötelezte, amelynek a cég – eredménytelen fellebbezést követően – eleget is tett. A peres eljárást követően elfogytak a megrendelések. Végül 2014-ben a Keope

csődbe ment. Most egy második perben, amely évek óta húzódik érdemi ítélet nélkül, Ventura asszony még egyszer keresetet nyújtott be az Euroshoes és a Tod's ellen, amelynek szerinte közvetlen tudomása volt az Euroshoes jogellenes üzleti gyakorlatáról. (A Tod's azt mondta, hogy ebben nem játszott semmilyen szerepet, és tudomása sem volt az Euroshoes és a Keope közti vitás szerződésekről. Az Euroshoes jogásza nem óhajtott észrevételt fűzni e cikkhez.) „A probléma részint abból adódik itt lenni [délen], hogy az alkalmazottak beleegyeznek a jogaikról való lemondásba, hogy dolgozhasanak” – nyilatkozott Eugenio Romano Casarano városában levő irodájából a következő bírósági tárgyalás előtt. A „salentói módszeről”, egy közismert helyi kifejezésről beszélt, amely lényegében ezt jelenti: „Legyél rugalmas, használd a saját módszeredet, te tudod, hogyan mennek itt a dolgok.”

A salentói térségben magas a munkanélküliség, amely kiszolgáltatottá teszi a munkavállalókat. S jóllehet a márkák hivatalosan soha nem sugalmaznák az alkalmazottak kihasználását, néhány gyártó tulajdonos azonban arról számolt be Romanónak, hogy létezik egy mögöttes üzenet számos eszköz bevetésére, melyek közt szerepel a munkavállalók alulfizetése és az otthoni munkáért járó fizetség. A térség már régóta a harmadik félként cipőt gyártók központjának tekinthető, akik olyan luxusmárkáknak dolgoznak, mint a Gucci, a Prada, a Salvatore Ferragamo és a Tod's. 2008-ban Carla Ventura kizárólagos szerződést írt alá az Euroshoes-zal, hogy alvállalkozóként cipőfelsőrészeket gyártson a Tod's számára. Carla Ventura keresete szerint ezután folyamatosan kés-tek a neki járó kifizetések, továbbá 2009 és 2012 között tisztázatlan okból 13,48 euróról 10,73 euróra csökkent cipőfelsőrészenként az egységár. Míg sok helyi gyár igyekezett egyszerűbben megoldani a dolgokat, például az alkalmazottak otthonról dolgoztatásával, Ventura asszony elmondása szerint még mindig teljes fizetést adott dolgozóinak és társadalombiztosításukról is gondoskodott. Mivel a szerződés megkövetelte a kizárólagosságot, nem lehetett más potenciális alkukat kötni vetélytárs luxuscikkgyártókkal, köztük az Armanival és a Guccival – amely megoldhatta volna a cég pénzügyi

gondjait. A termelés költségei már rég nem térültek meg, a Tod's és az Euroshoes beigért megnövekedett számú rendelései pedig sose érkeztek meg a Ventura-ügy peranyaga szerint. 2012-ben végképp abbamaradtak a Tod's Euroshoes-on keresztül érkező rendelései, egy évvel azután, hogy Carla Ventura a bírósághoz fordult kifizetetlen számlái miatt. Ventura asszony azt mondta, hogy végül ez indította el a Keopét a csőd felé a jogi iratok szerint. Cégét 2014-ben nyilvánították fizetésképtelenné.

Amikor a Tod's véleményét kérdeztük az ügyről, egy szóvivő így nyilatkozott: „A Keope beperelte az egyik beszállítókat, az Euroshoes-t és a Tod's-ot, hogy megtérítsék a kárát, amelyet az Euroshoes okozott állítólagos intézkedéseivel és mulasztásaival. A Tod's-nak semmi köze az esettel kapcsolatban állított tényekhez, és soha nem került közvetlen kereskedelmi kapcsolatba a Keopéval. A Keope az Euroshoes alvállalkozója, és a Tod's teljesen kívülállónak számít viszonyuk tekintetében.” A nyilatkozatban az is elhangzott, hogy a Tod's valamennyi időben és rendszeresen számlázott összegért fizetett, és nem felelős azért, ha az Euroshoes elmulasztott kifizetni egy alvállalkozót. A Tod's elmondta, hogy ragaszkodik ahhoz, hogy minden beszállító jogszerűen működjön, és ugyanez kell, hogy vonatkozzon az alvállalkozókra is. „A Tod's fenntartja magának a jogot, hogy megvédje jó hírnevét a Keope rágalmozásával szemben, amely olyan ügyekbe kívánná belekeverni, amelyek nem a Tod's ügyei” – jelentette ki a szóvivő. Milyen igaz mindez; egy az Abiti Puliti által készített jelentés, amelyben az *Il Tacco D'Italia* helyi újság Ventura-üggyel kapcsolatos vizsgálatát is tartalmazza, megállapította, hogy a térség többi, kézi varrású cipőfelsőrészlet foglalkozó cége – szabálytalan módon – otthonról bedolgozó nőekkel végeztette a munkát. A fizetség 70 és 90 cent között mozgott egy pár felsőrészért, azaz tizenkét óra alatt 7-9 eurót keresett egy dolgozó.

Láthatatlan munka

A textiliparba való bedolgozás, amely munkaigényes vagy szakképzett kézimunkát kíván meg, nem új jelenség Olaszországban. Sok ipari megfigyelő azonban úgy gondolja, hogy kormány

által meghatározott minimálbér hiánya hozzájárul ahhoz, hogy sok otthonról dolgozó még mindig éhbért kapjon fizetés gyanánt. A dolgozók fizetését rendszerint a szakszervezeti képviselők alkudják ki, amely ágazatok és szakszervezetek szerint változik. A Studio Rota Porta, egy olasz munkaügyi tanácsadó szerint a minimálbérek a textiliparban körülbelül 7,08 eurónak kellene lennie; alacsonyabb, mint a többi ágazatban, köztük az élelmiszeriparban (8,70 euró), az építőiparban (8 euró) és a pénzügyi szektorban (11,51 euró). Azok a dolgozók viszont, akik nem szakszervezeti tagok, a rendszeren kívül rekedve tevékenykednek, és védtelenek a kizsákmányolással szemben, amely sok szakszervezeti képviselőt elkeserít. „Tudunk varrónőkről, akik szerződés nélkül otthonról dolgoznak Pugliában, főként azok, akik a rátétvarráshoz értenek, de semelyikük nem akarja felvenni velünk a kapcsolatot, hogy beszéljünk a körülményeikről, és az alvállalkozói lánc miatt láthatatlanok maradnak” – mondja Pietro Fiorella, a CGIL-nek, vagyis az Olasz Általános Munkásszövetségnek, az ország legnagyobb szakszervezetének a képviselője.

Sokan közülük nyugdíjasok, mondta Fiorella, vagy a részidős munka rugalmasságát akarják, hogy gondoskodhassanak családjukról vagy jövedelmüket akarják kiegészíteni, és félnek, hogy elveszítik ezt a keresetkiegészítést. Miközben a pugliai munkanélküliségi ráta 2018 első negyedében 19,5 százalékra esett vissza az ugyanabban a szakaszban mért előző évi közel 21,5 százalékról, továbbra is nehéz álláshoz jutni. Egy képviselőtársa, Giordano Fumarola egy másik évrre hívta fel a figyelmet, amiért Dél-Olaszországnak ezen a részén a ruha- és a textiliparban ilyen sokáig ennyire alacsonyak maradtak a fizetések: az utóbbi két évtized során a termelést áttelepítették Ázsiába és Kelet-Európába, amely fokozta a kevés megrendelésért folyó helyi versenyt, és az árak leszorítására kényszerítette a gyártulajdonosokat. Az utóbbi években néhány luxuscég elkezdte visszahozni a termelést Pugliába, tudjuk meg Fumarola úrtól. De szerinte a hatalom még mindig szilárdan a márkák kezében van, nem pedig a beszállítókéban, akik már eleve alig bírják fenntartani magukat. A gyártulajdonosok nehezen álltak ellen a kísértésnek, hogy ezek után

alvállalkozókat vagy bedolgozókat vegyenek igénybe, illetve hogy dolgozóik vagy a kormány kijátszásával spóroljanak.

Ehhez még hozzájárul a szabályozással szembeni régóta fennálló ellenérzés, a jogszerűtlen foglalkoztatás magas aránya és a foglalkoztatottak védelmi rendszerének szétesettsége, továbbá az a tény, hogy az egymást követő munkaerőpiaci reformok az 1990-es évek közepe óta nagy mértékben liberalizálták a nem szabályos munkavállalást, és ennek eredményeképpen még inkább elszigetelődtek a társadalom peremére szorult dolgozók. A 2018. márciusi választások egy új populista kormányt repítettek Olaszország élére, két párt – az Ötcsillagos Mozgalom és a Liga – kezébe helyezve a hatalmat, és egy javasolt „méltóságról szóló rendelet” próbálja a rövid távú munkaszerződések és az álláshelyeket külföldre telepítő cégek túlsúlyát mérsékelni, míg egyszerűsíti a költségvetési szabályokat. Egyelőre azonban nem szerepel a törvényhozás napirendjén a minimálbér kérdése. Valóban messze van még bármiféle reform olyan nők számára, mint a nevét megadni nem akaró varrónő Santeramo in Colléban, aki konyhaasztalánál megint egy másik kabátot dolgozik. Nem mintha nagyon bánná ezt az állapotot. Igen lesújtaná, ha elveszítené ezt a kiegészítő jövedelmet, mondta, és a munka lehetővé teszi, hogy a gyerekeivel töltse az időt. „Mégis mit szeretne, mit mondjak még? – szemét lehunyva sóhajtott, és széttárta a kezét. – Így van ez. Olaszországban vagyunk.”

(The New York Times Magazine)

Peter Gordon⁵

A Pallasz fregatt

Edyta M. Bojanowska: *Birodalmak világa: Az orosz Pallasz fregatt világ körüli útja (A World of Empires: The Russian Voyage of the Frigate Pallada)*, Harvard University Press, 2018, 373 oldal) című könyvének recenziója

---

⁵ Peter Gordon az Asian Review of Books szerkesztője.

Úgy tűnik, nem Anton Csehov volt az első orosz irodalmi lángelme, aki Hongkongba látogatott. Csehov 1890 októberében szakította meg itt útját, és írt „csodálatos öbléről”. Az angol irodalomban ez addig váratott magára, míg Somersset Maugham több mint negyedszázaddal később járt erre. Csehovot azonban megelőzte Ivan Goncsarov, aki 1853-ban érkezett ide.

Goncsarovot ma leginkább *Obломov* című regénye miatt ismerik, de akkoriban legkelen-dőbb művének hétszáz oldalas útleírása, *A Pallasz fregatt* számított. Goncsarovot egyfajta titkárként vitték a „csukott japán szelencé” kinyitására küldött orosz tengeri expedícióra. Ha mindez hasonlóan hangzik az amerikai sorhajókapitány, Matthew Perry expedíciójához, az nem a véletlen műve: a Pallasz pár héttel Perry után érkezett Japánba.

A Pallaszt Szentpétervárról a Horn-fok megkerülésével vitte volna útja, de ezt javítások késleltették Angliában, és lemaradt a kedvező széljárásról. Ezért a másik úton ment – ahogy, érdekes módon, Perry is – a Jóreménység fokán, Jáván, Szingapúron, Hongkongon és Sanghajon át, kitérőkkel Manilába, Koreába és a Rjúkjü-szigetek felé. Eredetileg folytatni akarták útjukat Orosz-Amerikába, de a hajó túl rossz állapotban volt ehhez. A helyzetet tovább rontotta, hogy kitört a krími háború, és bár a Csendes-óceán nem tartozott a fő hadszínterek közé, a brit és francia hajók zavarták az orosz hajókat, ha összetalálkoztak.

Mindez, s még ennél is több tudható meg Edyta M. Bojanowska: *Birodalmak világa: Az orosz Pallasz fregatt világ körüli útja* című könyvéből. Ez a műfaji kategóriák közé nehezen sorolható könyv részben irodalomkritika, részben értekezés a gyarmatosításról, az imperializmusról és a globalizációról, részben társadalomtörténet, részben pedig tisztán történelem. Bojanowska Goncsarov útibeszámolóját egyrészt Oroszországra nyíló ablakként használja, másrészt olyan ablaknak, amelyen keresztül az európai, különösen pedig a brit birodalmi terveket szemléli, illetve amelyen keresztül mintegy belelát Goncsarov (feltehetően

igencsak orosz) lelkébe. A könyv eklektikus jellege – amelyben talán az alapjául szolgáló művet követi – egyszerre tűnik erősségének és legfőbb gyengéjének is.

Oroszország csendes-óceáni története nem túlzottan ismert, talán még Oroszországban sem. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a körülmények összeesküdtek ellene, és így az anekdota szintjén maradt: elbűvölő, néha fontos, de gyakran csupán előjátéka vagy előfeltétele valamilyen később bekövetkező, messze nagyobb horderejű történésnek. Maga Oroszország is csak csekély figyelmet szentelt a térségnek.

Egy mexikói konzulátus könyvtárában a kezembe akadt egy könyv; címe *La Frontera ruso-mexicana*, azaz *Az orosz-mexikói határ* volt. Ténylegesen létezett ilyen a mai Kalifornia területén az 1800-as évek első felében. Nyikolaj Rezanov megpróbálta Japánt nyitásra bírni 1804-ben; nem sokra jutott. (Ugyanakkor folytatta próbálkozásait Észak-Amerikában, egészen le San Franciscóig, ahol eljegyezte Conchitát, a spanyol kormányzó gyönyörű és életvidám lányát – a történetből rockopera született a kései szovjet érában.

Goncsarov útja után körülbelül egy évtizeddel Alaszkát végül eladták az Egyesült Államoknak. Japán tényleg „megnyílt” Oroszország számára nem sokkal az amerikaiakkal való egyezség után, és még mielőtt bárki másnak ezt megtette volna, de Oroszország soha sem épített ki jelentős kereskedelmet Japánnal, és 1905-ben el kellett szenvednie a gyalázatot, hogy a legújabb korban ők voltak az első európai állam, amely vesztesen került ki egy ázsiai állammal vívott háborúból.

Bojanowska új könyvének olvasása sokban hozzájárul majd ezeknek a fehér foltoknak az eltüntetéséhez és a képzelőerő felcsigázásához, de nem tud változtatni a tényen, hogy – Goncsarov elfogultan lelkes hozzáállása ellenére sem – ebből semmi sem bírt nagyobb jelentőséggel. „*A Pallasz fregatt* – írja – mindenáron olyan képet szeretne nyújtani Oroszországról, mint amely az európai gyarmati birodalmak magabiztos és velük méltán egyenrangú társa”.

Ugyanakkor marad a következő fonákság: az összes „igazságtalan szerződésből”, amelyekben a kínai Csing-dinasztia területeket engedett át az európai birodalmaknak, csak az Oroszországgal kötötteket nem vonta vissza: a terület – az Amurnak a túlpartja, amelyet az 1858-as ajguni szerződésben, nem sokkal a Pallasz útja után engedtek át, és amelyben szerepet játszott – még mindig nagyon is orosz, jóllehet továbbra is igen elmaradott.

Bojanowska minden tőle telhetőt megtesz, hogy Goncsarovot az európai küldetéstudat egyik megtestesítőjeként ábrázolja. El van ugyan bűvölve az idegen tájaktól, meggyőződése azonban, hogy a civilizáció terjesztése csak erőteljes európai ráhatással történhet.

Mindenesetre nem világos, hogy ez miért is lepne meg bárkit: Goncsarov korának gyermeke volt. Továbbá angolbarát volt, és azt gondolta, hogy a britek alapjában véve helyes elképzelésekkel rendelkeznek a birodalomról. (Ugyanakkor bosszantónak találta, hogy mindenütt jelen vannak: tönkretette madeirai idilljét, hogy olyan sokat látott belőlük. „Itt is őket látni?” – írta.) Időnként számon kért a birodalom képviselőin néhány különösen kirívó igazságtalanságot, de soha nem kérdőjelezte meg magát a vállalkozást. Pusztán csak arra gondolt, hogy Oroszországnak is juthatna valami.

Itt kissé zavarossá válik a fejtegetés: Goncsarov Koreát nézte ki lehetséges megfelelő célpontnak Oroszország számára (a „Goncsarov-sziget” jelenleg Majang-szigetként ismert, és egy észak-koreai haditengerészeti bázisnak ad otthont), de legtöbb szellemi energiáját Szibériára irányítja. Szibériát, amely jelenleg Oroszország szerves része, a legtöbb ember meglehetősen különbözőnek ítélné meg az indiai és kelet-ázsiai brit birodalmi területekhez képest: azok esetében ugyanis a földrajzi széttagoltság gyakorlatilag lehetetlenné teszi a területek teljes egyesítését. Goncsarov nem biztos abban, hogy vajon Szibéria gyarmat-e – amely valamikor függetlenséget érhet el – vagy a tulajdonképpeni Oroszország részének tekinthető, vagy egyszer majd azzá válik.

Mint a szerző megjegyzi, Goncsarov következetlen és ellentmondásos, vegyük bármely kérdést vagy nézőpontot: „A Pallasz

fregatt nagy részét a rokonszenv és az undor, a jóindulat és rosszindulat, együttérzés és ellenségesség, a megértés és az előítéletek, az önzetlenség és az agresszió, néprajzi tárgyilagosság és a szórakoztató gúnyolódás táplálja.”

Goncsarov egyébiránt olyan dolgokat állít és ír le, amelyeket valószínűleg nem tudhatott a tekintettel a birtokában lévő tényekre, valamint a tényleges megfigyelés helyett előítéletes elképzelésekkel és máshonnan vett bölcsességgel áll elő – amely jellemzők mostanában sajnos ismét terjednek a politikai közbeszédben.

De az íráshoz kiválóan értett. A könyv a kezdetektől bombasiker volt, a század végéig tíz kiadást ért meg, és mindig újranyomtatták, még a szovjetrendszer időszakában is, amely alatt Goncsarovot az imperialisták, gyarmatosítók ellenségeként tüntették fel, amely értelmezés – még a szovjet módra történt jelentős mértékű átírás után is – elgondolkodtatja Bojanowskát.

A könyv és a hajó egy modern névrokona új életre keltek a posztkommunista Oroszországban. Ha *A Pallasz fregatt* a csendes-óceáni térségről alkotott orosz nézetekről mesél, nem ártana még többet tudni róla. Bojanowska azonban annyira el van foglalva az elemzéssel, hogy az eredeti anyag nagy részét nem foglalja bele könyvébe, és nem túl bőbeszédű azzal kapcsolatban sem, hogy mit csinált Goncsarov a különböző helyszíneken, sőt még az utazás pontos időrendjéről sem ad tájékoztatást. Nem ez a célja, így ez jogos, de a viszonylag kevés részlet, amelyet elárul, felcsigázza az érdeklődést: pontosan mit látott egy orosz a tizenkilencedik század közepének Kelet-Ázsiájában? Japánt részletesen bemutatja, de a rövid manilai tartózkodásnak alig jut több egy bekezdésnél; Hongkong legfőképpen egy festői fejezetben tárul elénk, ahol Goncsarov útítársa megkönyékez egy tizenéves tanka⁶ lányt – az esemény apropóul szolgál, hogy megvitassa Goncsarovnak és útítársának imperialista, európai szemellenzösségét és általános faragatlanságát.

Szingapúrról kicsit bővebben esik szó. Goncsarov csodálkozik az ananászokon, amelyek úgy vannak egymásra halmozva, „mint

6 Hongkongi népcsoport.

a tarlórépa”. „A civilizáció célja”, idézi tőle Bojanowska, ezeknek az ananászoknak az eljuttatása Szentpétervárra, ahol akkoriban halatlant luxustermékeknek számítottak. (Az, ahogy Goncsarov egyenlőségeket húz a kapitalizmus és a trópusi gyümölcsök között, felidéri a banán iránti elragadtatottságot a szovjet érában.)

Bojanowska nincs túl jó véleménnyel *A Pallasz fregatt* angol fordításairól. Ha a *Birodalmak világa* mást nem is tesz, talán akaratlanul, de legalább hangsúlyozza annak fontosságát, hogy maga a világ körüli utazás teljes figyelmet érdemel.

Bojanowska Goncsarov révén szívfájdító képet fest a tizenkilencedik század közepének globalizálódó, ha nem is teljesen globalizált világáról. A különbségek mindenesetre eléggé feltűnőek maradnak: Japánt még alig ismerték, a brit

katonaság nem tudta, hogy Szahalin egy sziget, és Afrika megkerülése volt a legjobb módja annak, hogy Oroszország egyik végéből a másikba jusson az ember. Posta csak havonta egyszer érkezett Jakutskba. Oroszország tulajdonában volt Észak-Amerikának egy hatalmas szelete.

Goncsarov *Oblomovja* 1859-ben jelent meg, nem sokkal azután, hogy Szibérián át szárazföldi úton hazatért; Oblomov – Bojanowska szavaival élve – az „igazi tespedő otthonülő”. A szerző megjegyzi, hogy Oblomov „keleti háziköntöst visel”, amely Goncsarov számára „Oroszország legfőbb gyengeségét... : a fásult céltalanságra való hajlamot jelzi”. Nehéz elképzelni bárkiről is, hogy most azt gondolná, hogy Ázsiának ma bármi köze van a „fásult céltalansághoz”.

(*The Asian Review of Books*)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Erős Vilmos történész, Debreceni Egyetem (Állam- és Jogtudományi Kar, EU Jogi és Kaposi Márton filozófus, italianista, ny. habil. Nemzetközi Magánjogi Tanszék), Budapest egyetemi docens (ELTE), az MTA doktora
Tefner Zoltán egyetemi magántanár, Budapesti Corvinus Egyetem
Solymári Dániel teológus, nemzetközi kapcsolatok szakértő, újságíró, publicista, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat nemzetközi kapcsolatainak vezetője, Budapest
Surányi Dezső botanikus, történeti ökológus, c. egyetemi tanár, Cegléd
V. Molnár László történész, Budapest
Kapronczay Károly történész, egyetemi tanár, Budapest
Dr. Kiss Lajos ny. egyetemi docens, Szeged
Dr. Ménes András MBA; PhD, Budapest
Dr. Pomeisl András József főtanácsadó, Budapest
Dr. Prieger Adrienn PhD, egyetemi adjunktus a Károli Gáspár Református Egyetemen

Kérjük, adója 1%-ával idén is támogassa a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat tevékenységét!
 Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
 Adószám: 19002457-2-42
 Köszönjük múlt évi felajánlását!

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Dr. Prieger Adrienn – Dr. Pomeisl András József:</i> Molnár Tamás Európa jövőjéről	1
--	---

SZÁZADOK

<i>Kapronczay Károly:</i> Kossuth Zsuzsanna, az első magyar főápolónő tevékenysége a szabadságharc idején	20
<i>V. Molnár László:</i> Egy felvidéki orvos Lev Tolsztoj környezetében (Makovický Dušan, 1866–1921)	28
<i>Ménes András:</i> Harminc éve hunyt el Konrad Lorenz	38
<i>Tefner Zoltán:</i> Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikájának alapvonalai az I. világháború kezdetén. Tervek és prognózisok	41
<i>Dr. Kiss Lajos:</i> Ne engedjük elhamvadni zsarátnok emlékeinket (A nagy háború előjelei és folytatása)	56

MŰHELY

<i>Erős Vilmos:</i> A „populus” bővületében (Szabó István népiségtörténete az 1930-as és 1940-es években) I.	59
<i>Solymári Dániel:</i> Globális szolidaritás A segélynyújtás keresztény gyakorlata a Közel-Keleten és a szubszaharai Afrikában	80

NAPLÓ

<i>Surányi Dezső:</i> Bereczki Máté pomológiai levelestára	98
<i>Kaposi Márton:</i> „Az igazság kapuja mindenki előtt nyitva áll” Tombi Beáta <i>Tudomány és ismeretterjesztés a XVII–XVIII. századi Itáliában</i> című könyvéről	108

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Zanny Minton Beddoes: A Nagy Kínai Testvér figyel minket (112) *Martin Helg:* Önkéntesen vállalt billog egy életem át (114) *Owen Bowcott és Pamela Duncan:* Békebíróságok a brexit földjén (116) *Siddhartha Mukherjee:* Lángolni vagy kiégni (118) *Elizabeth Paton és Milena Lazazzera:* Az olasz árnyékgazdaság belülről nézve (121) *Peter Gordon:* A Pallasz fregatt (125)

KÉPEK

Károlyi András grafikái (27, 40, 79, 97)

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természet-tudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2019. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 32 640 Ft helyett 22 800 Ft
Fél évre: 16 860 Ft helyett 12 120 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 24 240 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9660 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 600 Ft helyett 18 240 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9840 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 16 440 Ft helyett 10 920 Ft
Fél évre: 8400 Ft helyett 5760 Ft

Akciónk a 2019. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
  - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
  - interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

Ára: 800 Ft • Előfizetéssel: 700 Ft

Nemzeti Kulturális Alap

